

DISKUSE

KOSTOL KOŠICKÝCH DOMINIKÁNOV A JEHO KAMEŇOSOCHÁRSKY PROGRAM

MAROŠ VOLOVÁR

Dominikánsky kostol v Košiciach býva laickou i odbornou verejnosťou cenený pre svoj úctyhodný vek. Slovom staršieho dejepisu umenia je „jedinou pamiatkou, ktorá ako architektúra skutočne siaha do prvých počiatkov mesta.“¹⁾ Nasledujúca štúdia si dovoľí túto atraktívnu, no košický rámec nepresahujúcu prestíž obetovať iným hodnotám: vzťahom pamiatky k architektúre svojho širšieho i najužšieho regiónu a jej výpovedi o svetonázore svojich stavebníkov. Takéto jej ocenenie žiaľ nemožno vtesnať do jednoslovného prívlastku s efektuou predponou „naj-“.

Interpretáciu budujem na základnej dvojici poznatkov vnesených do bádania mojimi bezprostrednými predchodcami: na vyhodnotení stredovekého kostola ako stavebne celistvého a na náleze dominikánskej ikonografie v jeho výtvarnom programe. Tieto prevzaté východiská však rozvíjam do dôsledkov; zohľadňujem všetky časové vrstvy prítomné v jednoliatom tele stavby a upozorňujem na dejinnú determináciu rádovej ikonografie. Či riešenie, ktoré ponúkam, budúce bádanie rozvinie, alebo ho vecne vyvráti, podnetnou azda ostane jeho nosná motivácia – hľadanie širšej než len dátumovej hodnoty stavebnej pamiatky.

1. MESTO A RÁD

Kostol stojí na západnom okraji pôvodne opevneného jadra Košíc ako jediný nadzemný relikť stredovekého kláštorného komplexu (obr. 2). V čase jeho výstavby bola dnešná metropola východného Slovenska významným hornouhorským centrom. Geograficky mesto náleží severozápadnému povodiu Tisy a v tom zmysle je štúdia o jednej z jeho pozoruhodných stavebných pamiatok príspevkom k dejinám výtvarnej tradície Potisia ako už od prehistórie svojrázneho kultúrneho regiónu.

Košice

O počiatkoch mesta jestvuje viacero hypotéz, kladúcich jeho predlokačné jadro do rôznych častí dnešného historického centra. Podľa najmladšej, ktorú sformuloval Jozef Duchoň a ku ktorej sa prikláňam, sa saskí hostia po roku 1242 usadili „na zelenej lúke“ severne od staršej osady Cassa, spomínanej v roku 1230 a lokáciou degradovanej na južné predmestie.²⁾ Pred koncom 13. storočia už mali kolonisti vlastný kostol – predchodcu dnešného dómu –, prvé hradby a status mesta. Z jeho parcelácie

Obr. 1: Košice (Slovensko) – dominikánsky kostol, severozápadný kút chóru (všetky fotografie M. Volovár, pokiaľ nie je uvedené inak, 2017).

(obr. 2) možno usúdiť, že sa prv zastavali hlavné urbanistické osi – dnešná Hlavná ulica a jej západná priečka Hnilná (terajšia Alžbetina), vyúsťujúce k trojici najstarších mestských brán. Populačný rast a noví kolonisti mohli v priebehu 14. storočia dosídľovať zvyšný opevnený priestor. Tu, na okrajisku, za zadnými parcelami Hlavnej a Hnilnej, pri západnej hradbe mesta, no bez priameho kontaktu so západnou bránou, vzniklo periférne námestie, ktorého architektonickou dominantou je podnes dominikánsky kostol ako jediná nadzemná pamiatka na slávny stredoveký kláštor (obr. 3).

Košickí dominikáni v prvých písomných prameňoch

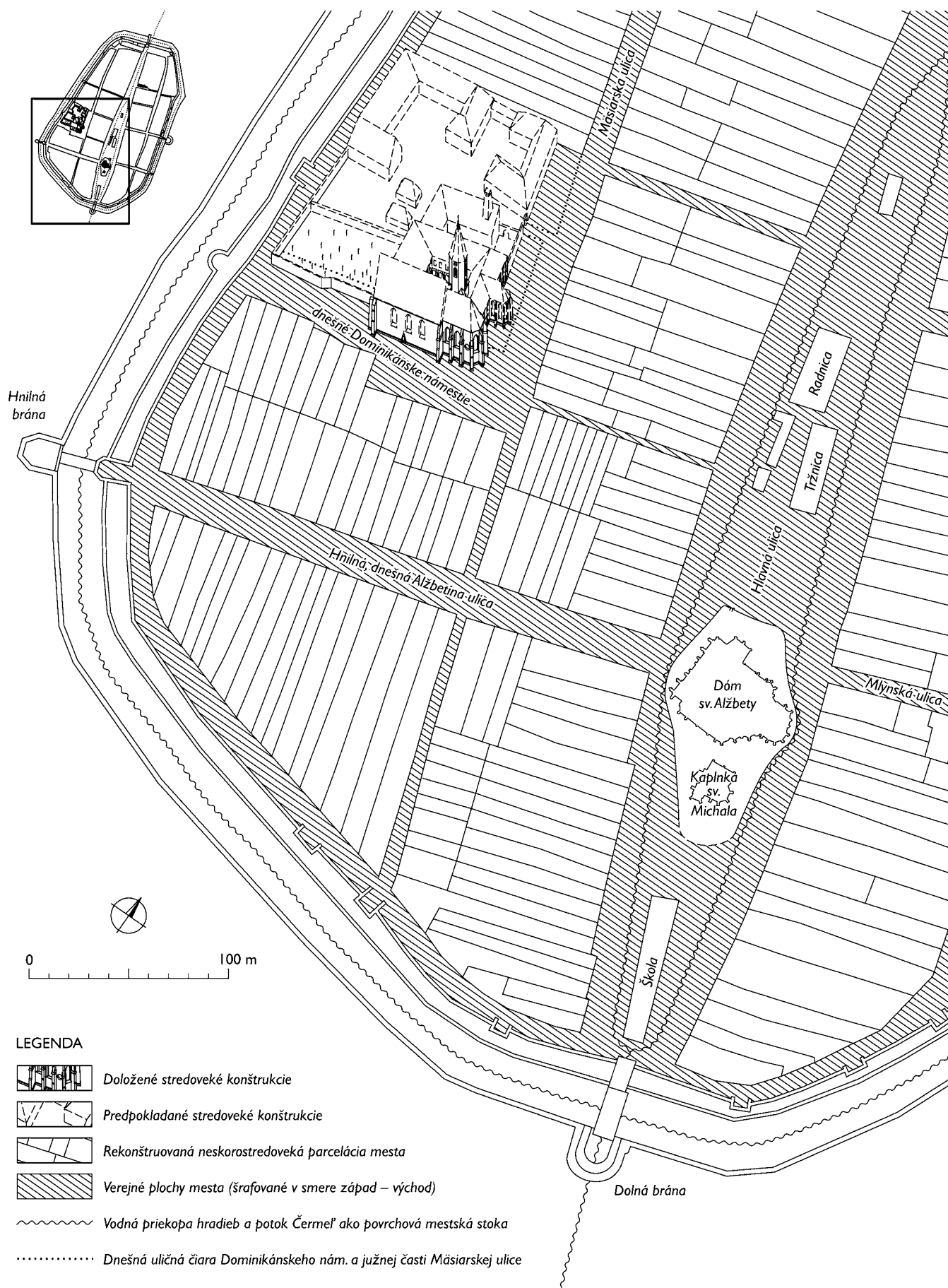
S odvolaním sa na novoveké záznamy ústnych tradícií kladú historici príchod Rádu kazateľov sv. Dominika do Košíc za i pred polovicu 13. storočia. Spoľahlivo sú tu však doložené až v roku 1303 v registri parížskeho generálneho rádového snemu,³⁾ ktorého strohý záznam sa žiaľ nevyjadruje k nehnuteľnostiam rádu či ich výstavbe. Na indície i otázky je nepomerne bohatšia zmluva mesta s kazateľmi z roku 1336, doložená v neskoršom prepise.⁴⁾ Podľa nej sa už kazatelia k danému roku obohnali

2) J. Duchoň, Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov, *Historica Carpatica* 31–32, 2000–2001, s. 7–19, porovn. s. 11–12.

3) V. Wick, Dáta k dejinám košických dominikánov. Košice 1932, s. 3.

4) *My, starosta Leonardus, ako aj Iacobus Stoyan, Georgius z Bardejova, Michael Knoblauch, Dytko, Ioannes Schonemeltzer, Salamon Insator,*

1) V. Mencl, Gotická architektúra Košíc, *Vlastivedný časopis* XV, č. 1, 1966, s. 3–26, tu s. 4.

Obr. 2: Košice – dominikánsky kláštor v urbanizme juhozápadnej časti opevneného mesta. Rekonštrukcia stavu okolo r. 1500 (podľa mapy in: J. Duchoň, *Relation, analýza prameňa*, Východoslovenský pravek X, 2013, s. 291–330, obr. 1 na s. 292, doplnené a upravené. Kresby v tejto štúdii M. Volovár, pokiaľ nie je uvedený inak).

múrmí, svoj pozemok však ešte nezastavali natoľko, aby jeho východný okraj, teda líniu zhruba pod terajším uličným krídlom barokového konventu, nemohli ustúpiť o tri kroky (či dvojkroky – „tres passus“)⁵⁾ verejnému priestranstvu aktuálne formovanému pri kláštore, najskôr pre účel trhoviska. Za daný ústupok sa mesto odvdáčilo štedrou donáciou („condonamus seu contulimus“) v podobe mimoriadneho množstva stavebného materiálu. Cieľ jeho použitia v kláštornom komplexe však nepoznáme a istý nie je ani termín jeho kompletnej dodávky, ako naznačuje naliehavá žiadosť konventu o potvrdenie zmluvy v roku 1388.

Obr. 3: Košice – dominikánsky kostol ako architektonická kulisa trhoviska, dnešného Dominikánskeho námestia, stav 2017.

Stručné osudy kostola a jeho novovekých úprav

Bádatelia sa viacmenej zhodnú na gotickom pôvode kostola, menej už na jeho konkrétnejšom datovaní. Písomne je doložený až v roku 1465.⁶⁾ Monumentálnosť kostola dovoľuje uvažovať o jeho

Petrus Pinder, Petrus Ellende, Thomas Zekil, Ioannes Grenicz, Georgius Milde a Bartholomaeus Molenbach, prisažní mesta Košic, dávame na známosť každému, koho sa to týka, že v plnom zasadaní našej rady zbožní muži bratia Rudolfus a brat Ioannes z Jihlavy, kazateľ Rádu svätého Dominika Kláštora Najslávnejšej Panny Márie v spomenutých Košiciach, menom svojím a menom všetkých členov konventu predložili nám istý doklad opatrený väčšou pečatou nášho mesta, s naliehavou žiadosťou, aby sme im láskavo prepísali tento doklad vo forme privilégia a potvrdili ho pripojením našej väčšej visiacej pečate. Listina totiž obsahuje presne tieto slová:

„My, starosta Arnoldus, prisažní a všetci občania mesta Košic, odporúčajúc do pamäti dávame týmto svojim listom na vedomie každému, koho sa to týka, že rehoľník brat Henricus, prior košického Rádu bratov kazateľov, z rozhodnutia a so súhlasom svojich rehoľných spolu-bratov nám pre rozšírenie čiže ozdobenie nášho mesta prepustil tri kroky šírky z východu svojho [pozemku]. My teda, vidiac, že on a jeho bratia sú k nám takí milí, ochotní a dobroprajní, želajúc si podľa práva ochotu odplatiť ochotou, [im] darujeme čiže poukazujeme šesťsto vozov kameňa a sto vozov piesku na pomoc ich činnosti, slubujúc im zároveň, že za tento ich čin chceme rádových členov a kláštor každým oprávneným, prípustným a poctivým spôsobom vždy podporovať, s tým dodatkom, že ani my, ani naši potomkovia ktoréhokoľvek stavu či hodnosti nepostavíme žiaden dom, komoru či akúkoľvek inú budovu k múrom, ktorými sa obklopili. Proti tým, ktorí by učinili opačne, dávame bratom teraz i navždy voľnej moci, aby proti nim zaviedli pokračovanie u ktoréhokoľvek súdu ako proti porušiteľom príkazov mesta a svojích predchodcov. Na dôkaz a platnosť čoho sme vydali túto našu pečatou potvrdenú listinu. Dané v Košiciach, vo vigíliu Márie Magdalény, Roku Pána 1336.“

My, vyhovujúc oprávnenej a slušnej žiadosti hore uvedených členov rádu, prepísali sme vyššie písanú listinu na spôsob privilégia a potvrdili sme ju pripojením našej pečate. Na dôkaz čoho visí na tomto doklade naša väčšia košická pečať. Dané vo vigíliu apoštolov sv. Filipa a Jakuba, Roku Pána 1388.

Podľa voľnejšieho slovenského prekladu V. Wicka, o. c. v pozn. 3, s. 4–5, doplnené a spresnené podľa pôvodného latinského znenia tamže, v pozn. 1 na s. 5.

5) Rímsky „passus“ (dvojkrok) = 1,477 m, × 3 = 4,431 m. Viď G. Hofmann, *Metrológická príručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň – Sušice 1984, s. 79.

6) V. Wick, o. c. v pozn. 3, s. 8. Prinajmenšom V. Wick neuvádza staršiu zmienku a i v tejto sa nespomína priamo kostol, ale „cenné kostolné

skromnejšom, archeologicky zatiaľ nehľadanom predchodcovi, ktorého dĺžku možno signalizuje odskok náprotivnej južnej hranice námestia (obr. 2).⁷⁾ Kostol v dnešnom rozsahu je však aktuálne známy ako celistvá novostavba.⁸⁾ Voči zvyšku stavby je časovo nejasné len založenie veže v severnom kúte medzi loďou a chórom.⁹⁾ Jej vrchné podlažia sú však zjavne mladšie, nesú erb mesta s dátumom „1481“,¹⁰⁾ spájaným s neskorogotickou prestavbou klauzúry.¹¹⁾

V roku 1556 kostol spolu s celým mestom vyhorel a dominikáni ho i nábožensky už reformované Košice na poldruha storočia opustili. Provizórne zastrešený slúžil mestu ako sklad potravín. V roku 1674 i so zásobou obilia opäť vyhorel, pri následnom prevode do kráľovskej držby sa v ňom spomína kuchynská pec i kanalizačné splašky z pristavaných obydľí. Dominikáni ho znovuzískali v roku 1698 a medzi rokmi 1700–1741 zrenovovali v duchu

predmety, uschované u mesta.“ S otázkou jeho datovania to nakoniec beztak nesúvisí; ľubovoľne stará zmienka kostola bez udania rozmerov by bola pre dnes stojaci objekt nezáväzná.

7) Za upozornenie na túto indicíu ďakujem Mgr. Marekovi Peškovi, Ph.D.

8) S. Paulusová, *Bývalý dominikánsky kostol v Košiciach. Pamiatkový výskum*, in: *Dominikánsky kostol v Košiciach. Pamiatkový výskum a program pamiatkových úprav* I. Bratislava 1983–1984, s. 30 (dokument v archíve KPÚ Košice, sign. V/406a); I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, *Dominikánsky kostol v Košiciach, Pamiatky a múzeá* 55, č. 4, 2006, s. 2–8, pôdorys na s. 3, na ktorom sú loď s chórom vyznačené ako jednoliata stavebná fáza datovaná intervalom „3. tretina 13. – 1. štvrtina 14. storočia“, veža je odlišená datovaním „14. storočie“.

9) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 35, 36. Autorka sondážne zachytíla previazanie murív podvežia a kostola, ale prvotnú omietku len na stene kostola.

10) M. Volová, *Dominikánsky kláštor v Košiciach. Monografia objektu so zameraním na stredovekú architektúru a kameňosochárstvo kláštorného kostola Blahoslavennej Panny Márie*. Diplomová práca na FiF UK v Bratislave. Bratislava 2003, rkp., s. 43 (archív KPÚ Košice, sign. T-912).

11) R. Rusnák – M. Volová, *Zaznamenal Alexander Canovaľ v 17. storočí dispozíciu dominikánskeho kláštora v Košiciach? Východoslovenský pravek* X, 2013, s. 171–185, tu s. 175.

baroka.¹²⁾ Prevádzkovo už neaktuálny dlhý mendikantský chór skrátili priečkou, za ktorou zriadili sakristiu a nad ňou oratórium. Táto úprava spôsobila, že stredoveký kameňosochársky program chóru – nosnú tému tejto štúdie – dnes nemožno vnímať naraz, v pôvodných systémových súvislostiach; bežný návštevník kostola vidí len západnú časť prvkov a návštevník oratória za priečkou len východné prvky. Podobný osud postihol i kameňosochársku náplň podvežia.

2. PREHLAD HLAVNÝCH BÁDATEĽSKÝCH NÁHLADOV NA KOSTOL

Koncom 19. storočia kostol graficky zdokumentoval a viacerými zmienkami uviedol do umelecko-historickej literatúry **Viktor Myskovszky**.¹³⁾ Loď kostola považoval za plne barokovú a za stredoveké len vežu a chór, ktorý radil medzi „význačnejšie pozostatky tzv. prechodného obdobia“ a cenil jeho „monumentálny, skutočne sakrálny spôsob výzdoby – pôsobivú jednoduchosť a štýlovú čistosť.“¹⁴⁾ Vznik kostola spájal s legendou o založení kláštora sv. Hyacinthom v roku 1240, zároveň však ako prvý a nadiľho jediný bádateľ upozornil na tvaroslovnú príbuznosť kostola s košickou kaplnkou sv. Michala, ktorú tiež považoval za pamiatku 13. storočia.¹⁵⁾

Václav Mencl osadil kostol pred prvú známu zmienku o konvente z roku 1303 a zaradil ho spolu s bratislavským františkánskym, údajne o málo starším, k tzv. druhej vlne rannej gotiky na Slovensku.¹⁶⁾ Na základe systému prípor v chóre tu predpokladal pôvodnú šesťdielnu klenbu a upozornil na bohatú listovú ornamentiku hlavíc. Jednu z nich (obr. 29a) neskôr uplatnil i v inštruktívnom prehľade stredovekej dekoratívnej plastiky.¹⁷⁾ Stvárnením viničných listov preň bola predstaviteľkou poklasického slohu okolo roku 1290, jej slohový kontext charakterizoval ako „zneživotňujúci, geometrizujúci a apriórne schématicizujúci“.

Kostol zapojil i do svojej konštrukcie severnej, slovenskej trasy gotiky z nemeckých oblastí na východné Slovensko.¹⁸⁾ Spojil ho s poklasickou sliezskou gotikou, predovšetkým s vrocavským dómom, z ktorého odvodil „typicky sliezsku“ trojlaločnú príporu v chóre (obr. 14c,

29) i predpokladanú šesťdielnu klenbu. Na základe tvaroslovej príbuznosti videnej medzi profiláciami košických chórových prípor a západným portálom vrocavského dominikánskeho kostola uvažoval o sprostredkovaní vrocavskými dominikánmi a následne, na základe bohatého uplatnenia rastlinného naturalizmu, kamenárom kostola v spišskom Odoríne. Menclov údaj, že sa košický dominikánsky kostol „po prvý raz pripomína k roku 1303,“ je pramenne nepodložený.

V rovnakom roku obhájil moravský bádateľ **Jaroslav Bureš** dizertáciu o mendikantskej architektúre na Slovensku,¹⁹⁾ kde v protiklade k Menclovi spojil kostol s podunajským stavebným okruhom. Novým datovaním interiérových dekoratívnych prvkov chóru spochybnil jeho vznik pred rokom 1300, Menclova šesťdielnu klenbu sa mu tu javila byť nepravdepodobne pretiahnutá.²⁰⁾ Upozornil na súvis prítomných baldachýnov (obr. 1, 33) s katedrálňým systémom, s mendikantskou analógiou až v minoritskom kostole vo Viedenskom Novom Meste (obr. 34a, 34b) – ohla-se chóru viedenského dómu z rokov 1304–1340. Dekoratívnu náplň kostola hodnotil ako na mendikantské pomery nevšedne bohatú, zvláštnu a špecifickú, jej autorstvo ale prisúdil jednému kamenárovi pracujúcemu sčasti podľa kresieb ranogotických motívov z Jihlavy a Tišnova. Na základe baldachýnov a výskytu „puklicového listu“ datoval chór najskôr ak prvou štvrtinou 14. storočia, pripustil však i neskorší možný dátum.²¹⁾

O rok na to sa v článku o gotickej architektúre Košíc vrátil ku kostolu **V. Mencl**. Zrejme pod Burešovým vplyvom revidoval svoju predstavu o šesťdielnej klenbe v chóre na dve bežné obdĺžnikové krížové polia. Obhajujú však svoje odvodenie kostola z „poklasického stupňa sasko-míšensko-slieszkej gotiky“ okolo roku 1290, doplnil svoje staršie vrocavské štýlové analógie františkánskym kostolom v Žitave (Zittau) a kostolmi v Hlubšiciach (Głubczyce) a Mollowici (Małujowice). Kostolnú vežu ale vyhodnotil ako prístavbu 3. štvrtiny 14. až začiatku 15. storočia. V zoomorfnom motíve hlavice severnej trojdielnej prípor (obr. 29a) videl „jašterov s ovisnutými kostnatými hlavami a skrútenými chvostami.“²²⁾

Medzi rokmi 1981–1983 prebiehal pamiatkový výskum kostola vedený a zdokumentovaný **Silviou Paulusovou**. Mimoriadne závažné sú autorkine nálezy chórovej rozety (obr. 10), zvyškov letnera či predpoklad stavebnej pôvodnosti a celistvosti stredovekej hmoty lode a chóru. V stavebno-historickej interpretácii pamiatky jej však pripadlo neľahké dedičstvo rovnocenne zásadných, no protikladných náhládov Mencla a Bureša. Ich antinómiu stlmila predstavou o súvislom, ale pomaličkým napredovaní stavby od doby ešte pred Menclovým termínom 1290 až k Burešovým mladším podunajským väzbám

12) V. Wick, o. c. v pozn. 3, s. 12–28.

13) Časť Myskovszkého kresieb viď I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, Košice – Dominikánsky kostol Nanebovzatia Panny Márie. Umelecko-historický a architektonicko-historický výskum interiéru. Bratislava 2005, rkp., nepag. obr. príloha (archív KPÚ Košice, sign. T-941/A); Š. Oriško, Dominikánsky kostol v Košiciach. Možnosti a interpretačné problémy počiatkov stavby, in: Galéria – Ročenka SNG 2004–2005, 2006, s. 9–22, viď obr. 1–4 na s. 10–13.

14) V. Myskovszky, Kassa város középkori építészeti műemlékei, A Felső-magyarországi Múzeum-egylet nyolczadik évkönyve 8, 1887, s. 4–5. Výroky citované podľa prekladu Š. Oriška, o. c. v pozn. 13, s. 9.

15) V. Myskovszky, Kassa város középkori és renaissance stílus műemlékei. Bpest 1895, s. 13; *tenže*, Kassa városának középkori műemlékei, A Kassai állami főreáltanoda értesítője az 1871/2-dik tanévre, 1872, s. 13; *tenže*, o. c. v pozn. 14, s. 4–5.

16) V. Mencl, Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku, Bratislava VII – časopis pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi, č. 4–5, 1933, s. 398–415, tu s. 406.

17) *Tenže*, Románská a gotická hlavice jako prostředek datování české architektury, Zprávy památkové péče X, č. 1, 1950, s. 1–24, tu s. 12.

18) *Tenže*, Vzťahy východného Slovenska ku gotike sliezsko-poľskej vetvy, in: Zo starších výtvarných dejín Slovenska. Bratislava 1965, s. 25–51, tu s. 43.

19) J. Bureš, Středověké stavby slovenských mendikantů. Příspěvek k charakteristice slovenské gotiky. Kandidátska dizertačná práca na FIF UK v Bratislave. Bratislava 1965, rkp.

20) Burešova dizertácia je žiaľ nezvestná, jej obsah možno len čiastočne rekonštruovať zo sekundárnych prameňov: J. Bureš, Středověké stavby slovenských mendikantů – příspěvek k charakteristice slovenské gotiky. Tézy kandidátskej dizertačnej práce s posudkami V. Richtera, K. Kahouna a V. Mencla, Ars V, č. 1–2, 1971, s. 246–256; S. Paulusová, o. c. v pozn. 8; Š. Oriško, o. c. v pozn. 13. Burešov názor na klenbu uvádza S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 32.

21) Podľa Š. Oriška, o. c. v pozn. 13, s. 10.

22) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4 a pôdorys na s. 10.

pokročilejšieho 14. storočia. Len samotný stavebne súvislý chór rozfázovala do niekoľkých desaťročí pomalého napredovania od archaických prvkov východného záveru (obr. 21) po pokročilejšie západnejšie (obr. 25, 27, 31, 33). Pre celok však uprednostnila Burešove podunajské štýlové väzby a spochybila Menclovo ododenie pamiatky od remeselne hrubšieho dedinského kostola v Odoríne. V Menclových jašteroch na hlavici severnej trojitej príporý (obr. 29a) identifikovala psy.²³⁾

Priamou i sprostredkovanou cestou sa stala Paulusovej kombinácia Menclových a Burešových náhľadov mimoriadne vplyvnou bázou interpretácií väčšiny neskorších bádateľov,²⁴⁾ no predovšetkým **Štefana Oriška**, ktorý ju navyše obohatil o románsko-gotickú optiku pozabudnutého Viktora Myskovského. Kostol zahrnul už do svojej dizertácie o románskom kameňosochárstve na Slovensku. Zatiaľ čo východnejším prvkom chóru (obr. 21) priznal Menclove dielenské väzby na Spiš, ktoré aktualizoval poukazom na kratšie známe hlavice zo Spišského Štiavničky (obr. 22a, 22b), pri výklade prítomných „nepokojných vírivých listov“ (obr. 25, 27), baldachýnov (obr. 33) a ľudských figúr (obr. 31) sa priklonil k Burešovým mladším väzbám na Podunajsko. Skonštatoval, že chór obsahuje širokú škálu prvkov, od neskororománskych motívov až po „abstraktne gotické“ tvary. Do bádania košického dominikánskeho kostola vniesol Oriško nový, ikonologický aspekt, keď po tom, čo v motíve na hlavici severnej trojitej príporý uprednostnil pred Menclovými jaštermi Paulusovej psy (obr. 29a), upozornil na ich súvis s kazateľským prostredím. Závažné tvrdenie, že symbolom dominikánov „už od založenia rehole bolo toto zviera“, žiaľ nepodložil žiadnym prameňom či príkladom.²⁵⁾

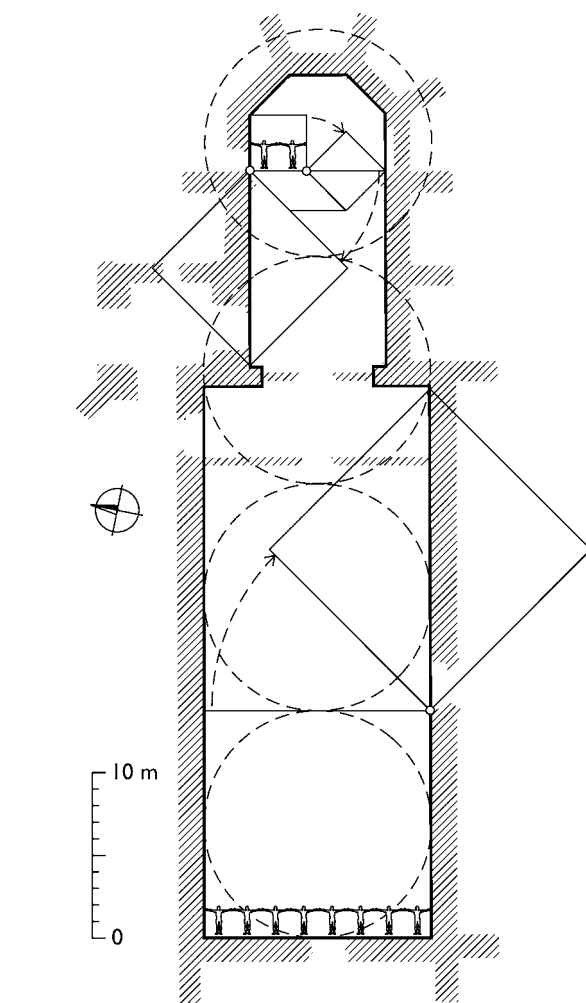
Na prítomnosť pokročilo gotizujúcej románskej stavebnej plastiky v interiéri kostola upozornil autor i neskôr.²⁶⁾ Svoju dlhoročnú pozornosť pamiatke zhrnul v monoteematickej štúdii, v ktorej štýlové bohatstvo jej tvaroslovie, nadobudnuté uplatnením náhľadov všetkých svojich predchodcov, vysvetlil alebo prežívaním nesystematickej a nenormovanej kamenárskej produkcie, typickej pre románsky remeselný prístup, alebo zvyčajnou stavebnou praxou neskoršieho osadenia do zásoby vytváraných prvkov. Kým počiatky kostola súviseli s mnohými pamiatkami, z ktorých však žiadna neznamenala konkrétne a priame väzby, ďalšia a možno finálna fáza bola pokračovaním jeho skoršej nejednoznačnosti...²⁷⁾ Zhodne so svojimi predchádzajú-

23) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 12, 30, 36, 41–42.

24) Viď K. Markušová, Kostol a kláštor dominikánov. Košice 1999; K. Kahoun, Gotická sakrálna architektúra Slovenska. Bratislava 2002, s. 22; B. Pomfjová, Dominikánsky kostol Panny Márie, in: D. Buran a kol., Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava 2003, s. 621–622; I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 8 a 13; T. Juckes, The Parish and Pilgrimage Church of St Elizabeth in Košice. Turnhout 2011, s. 30, 31; P. Tajkov, Sakrálna architektúra 11.–13. storočia na juhovýchodnom Slovensku. Košice 2012, s. 122–124, 258.

25) Š. Oriško, Románske kamenárstvo a kameňosochárstvo na Slovensku. Kandidátska dizertačná práca na FiF UK v Bratislave. Bratislava 1996, rkp. (Ústredná knižnica FiF UK v Bratislave, sign. IK 2355, s. 417–419).

26) Š. Oriško, Románska stavebná plastika a kameňosochárstvo na Slovensku, Pamiatky a múzeá 48, č. 2, 1999, s. 39–45, tu s. 45; *tenže*, Prvé stredoveké stavby žobravých reholí na Slovensku, Pamiatky a múzeá 53, č. 1, 2004, s. 15–22, tu s. 21; *tenže*, Neskororománske kamenárske pamiatky z Košíc (Poznámky k umeniu Košíc v 13. storočí), in: Archaeologia historica 30, 2005, s. 507–516, tu s. 510.

Obr. 4: Košice – dominikánsky kostol, možný postup vynesenia pôdorysu pomocou modulu siahly a rotácie dvoj- a osemmodulového štvorca.

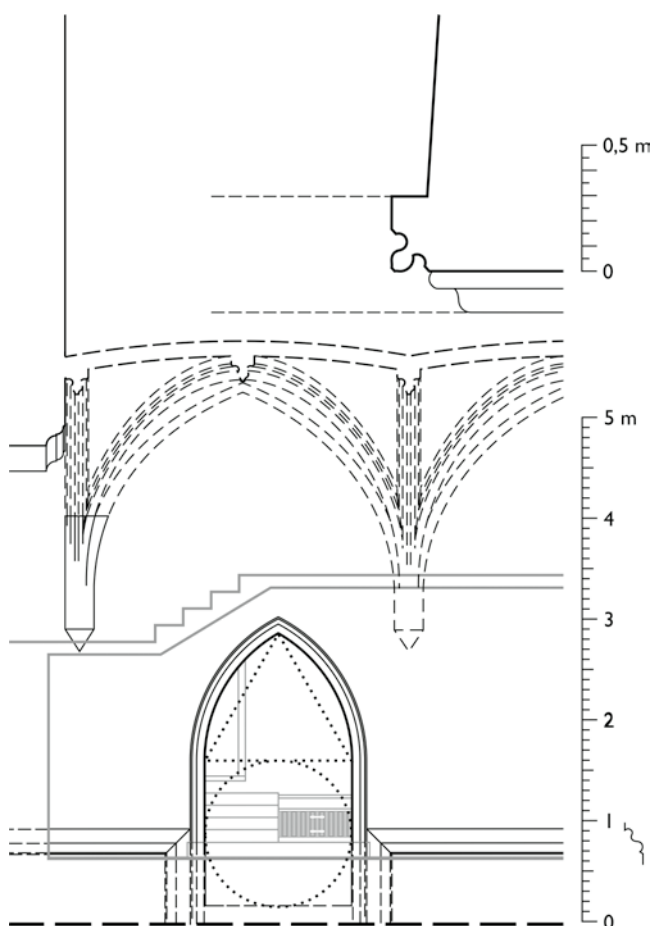
ciimi textami autor ani približne nedatoval „zrejme mladšie“ prvky a nezverejnil zdroj opakovaného tvrdenia o psoch ako odkazivých symboloch dominikánov. Napriek rozsahu a v názve ohlásenému zacieleniu na stavebné počiatky kostola niet v štúdii ani slovo o dávnejšie známom a v tvarosloví sokla ukotvenom južnom portáli lode (obr. 8).

Tento portál, odkrytý v roku 1998,²⁸⁾ odštartoval počas písania diplomovej práce o pamiatke môj odklon od jej starších výkladov.²⁹⁾ Moju úprimnú vôľu dokresliť jej „bádateľsky overený“ sliezsko-podunajský románsko-ranogoticko-poklasický kontext prekazilo dôsledné štúdium jej tvaroslovie. Jeho drvivú väčšinu som dokázal spojiť len s poslednou tretinou 14. storočia, kým s koncom 13. storočia iba niekoľko dekoratívnych prvkov interiéru. Tie som preto s predstavou stavebnej celistvosti objektu označil za spóliu a celok datoval podľa prevládajúceho tvaroslovie. Načrtol som tiež významový výklad motívov zobrazených na dekoratívnych prvkoch a poukázal na historicitu dominikánskej ikonografie. Rozvinutie otázok otvorených v mojej diplomovej práci – predovšetkým obhajoba kostola ako výtvarne a obsahovo zmysluplného systému – je náplňou tejto štúdie.

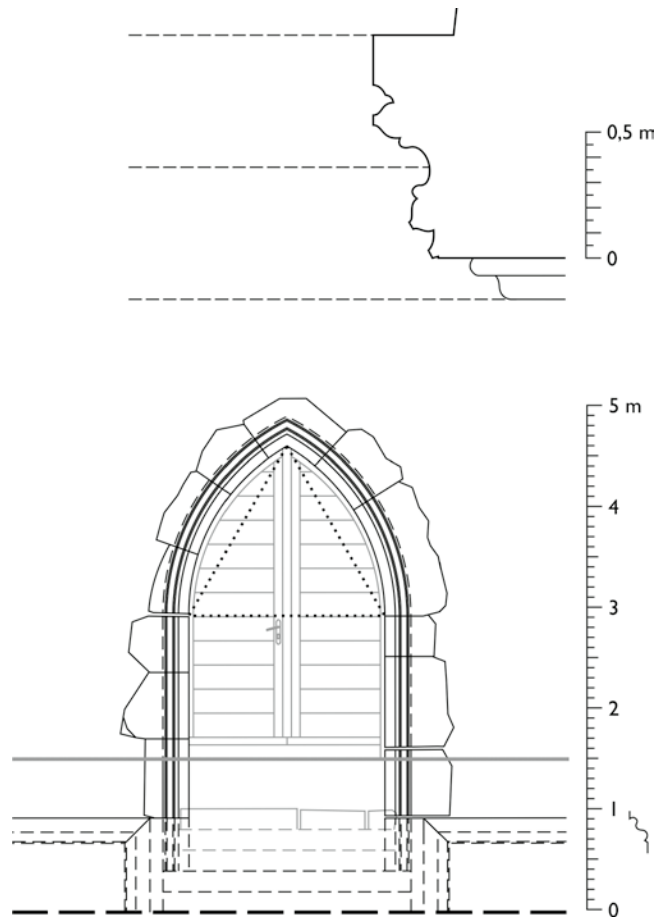
27) *Tenže*, o. c. v pozn. 13, s. 14, 15, 20.

28) M. Ďurišová – M. Uličný, Predstihový záchranný výskum na Dominikánskom námestí v Košiciach, in: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998, 2000, s. 52.

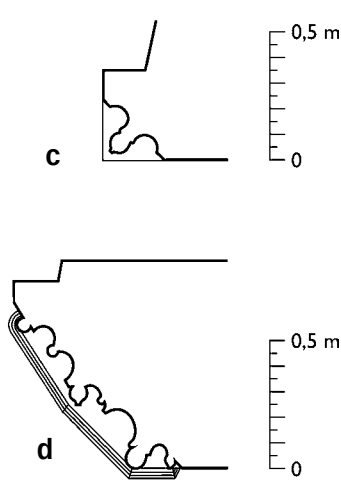
29) M. Volová, o. c. v pozn. 10.

Obr. 5: Košice – dominikánsky kostol, severný portál, profilácia ostenia a nárys.

Obr. 6: Košice – dominikánsky kostol, západný portál, profilácia ostenia a nárys.

Obr. 7: Analógie sokla, soklových rámov flankujúcich portály a profilácií severného a južného portálu:

a – Višegrád (Maďarsko), kaplnka kráľovského paláca, sokel prípor v lodi (prevzaté z G. Buzás, o. c. v pozn. 40, obr. 39);

b, c – Norimberg (Nemecko), kostol sv. Sebalda, predsieň južného portálu chóru (foto I. Megyesi, 2012) a profilácia ostenia portálu južnej sakristie;

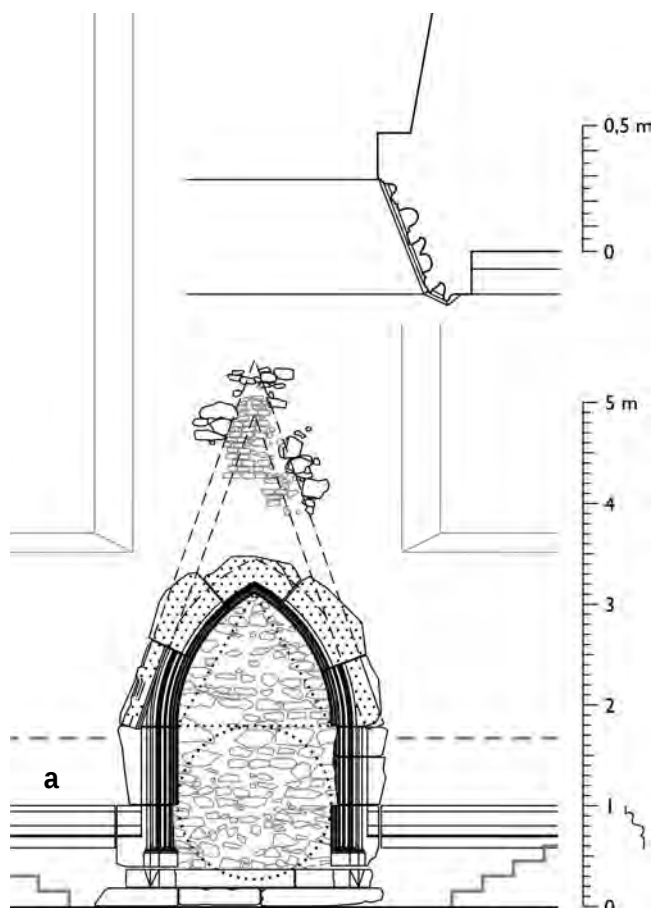
d – Praha, katedrála sv. Víta, profilácia severného portálu kaplnky sv. Václava (podľa V. Mencla, o. c. v pozn. 52, obr. 138 na s. 140, doplnené).

3. KONŠTRUKČNÉ ZLOŽKY KOSTOLA

Dispozícia obdĺžnikovej sálovej lode s mierne predĺženým chórom a $\frac{5}{8}$ záverom (obr. 3, 4, 19) je bežným typom stredoeurópskeho mendikantského kostola od polovice 13. storočia po záver stredoveku. Široký časový interval jeho uplatnenia dokladajú františkánske kostoly v Bistrici (40.–70. roky 13. st.),³⁰⁾ Košiciach (okolo roku 1390)³¹⁾

30) T. Rostás, Die einstige Minoriten-, heute griechisch-katholische Kirche von Beszterce, in: Š. Oriško ed., Stredná Európa, umenie, regi-

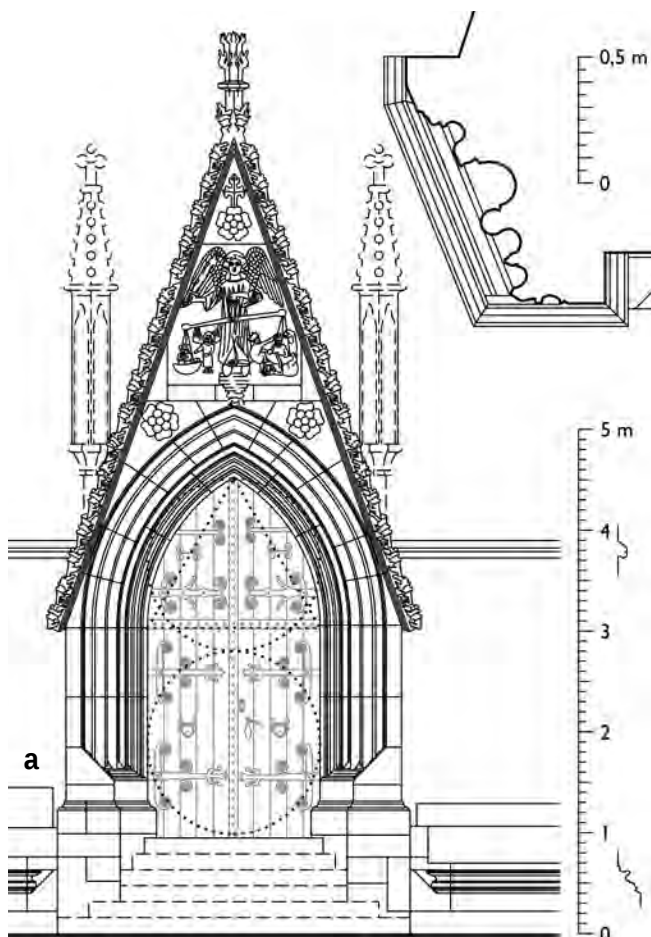
óny, vzťahy 3. Bratislava 1998, s. 51.
31) H. Haberlandová, Stredoveký kostol františkánov v Košiciach, Ars XVIII, č. 1, 1984, s. 81–95.
32) M. S. Salontai, Mănăstiri dominicane din Transilvania. Cluj-Napoca 2002, s. 328, 333.

Obr. 8: Košice – dominikánsky kostol, južný portál: a – profilácia ostenia a nárys portálu; b – detail ostenia, stav 2002.

konkrétne proporcie kostola? V. Mencl označil jeho pôdorys za veľmi dlhý a expresívne pretiahnutý, čo však nijako štýlovo nehodnotil.³³⁾ J. Bureš priznal, že kostol svojou predĺženosťou vybočuje z proporčne vyrovnanej skupiny podunajských mendikantských pamiatok okolo roku 1300, proporcie chóru zato pripodobil bratislavskému františkánskému,³⁴⁾ ktorý je však v skutočnosti značne rozložitejší. S. Paulusová uviedla ako košickému blízky pôdorys minoritského kostola v štajerskom meste Bruck an der Mur z konca 13. storočia,³⁵⁾ ktorý je pre

zmenu o dosť pretiahnutejší, čo už na pohľad prezradia dve štvorcové polia v chóre oproti košickým dvom obdĺžnikovým. V rámci benevolencií Bureša a Paulusovej nie sú košickému kostolu proporčne o nič vzdialenejšie ani mnohé mladšie objekty, napr. kostol pražských benediktínok (1348–1360), pražský kolegiálny kostol sv. Apolónára (založený v roku 1362), treboňský augustiniánsky kostol (1367–1380),³⁶⁾ a ani tri mladšie z hore uvedených potiských príkladov v Košiciach, Kluži a Sibiu z konca 14. až začiatku 16. storočia. Podobne ako základná dispozícia kostola sa teda ani jej proporčný ráz neukazuje

Obr. 9: Košice – kaplnka sv. Michala, západný portál: a – profilácia ostenia a nárys; b – detail ostenia západného portálu; stav 2016.

33) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4.

34) J. Bureš, o. c. v pozn. 19, s. 107; podľa S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 35.

35) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 35.

36) V. Mencl, Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948, obr. 30, 33 a 63 na s. 85, 88 a 112.

byť chronologicky smerodajným. To platí i pre pôvodne neklenutý charakter lode, i pre jej prípadné dvojloďové členenie.³⁷⁾ Východiskom košického pôdorysu bola zrejme len všeobecná idea predĺženého mendikantského kostola, adaptovaná na priestorový potenciál staveniska, stavebníkov predstavu o kapacite a jeho finančné možnosti. Súhrn týchto determinantov projektant doladil uplatnením modulu a rotácie štvorca (obr. 4).³⁸⁾

Soklová rímsa (obr. 5, 6, 8) má jednoduchú profiláciu vlnovky z dvoch oblúňov oddelených žlabom a okrem veže (obr. 17a) je doložená po celom obvode exteriéru, čo podľa autorov posledného výskumu kostola svedčí o jeho „jednotnej koncepcii a kontinuálnej výstavbe.“³⁹⁾ Táto elementárna profilácia môže byť časovo dosť univerzálna, koncom 14. storočia ju uplatnila i realizácia anticipujúca bohatšie tvaroslovie – kaplnka višegrádskeho kráľovského paláca (obr. 7a).⁴⁰⁾

Všetky tri **portály lode** majú priebežné, vlysmi nepretržené ostenia a zhodný pomer proporcií záklenku nad rovnostranným trojuholníkom.

Severný portál (obr. 5), najmenší a tvarovo najskromnejší, prepájal južné rameno ambitu s koridorom medzi priečkami letnera na východnom konci lode. V novoveku ho zamurovali, na Myskovszkého kresbe veže z roku 1872⁴¹⁾ je tu, vpravo od veže, plná stena a znovuutvorený bol asi až pri medzivojnovnej prístavbe kultúrneho centra Veritas. Z jeho vonkajšej strany je dnes miestnosť na upratovacie potreby, ktorej podlaha je vyššia voči podlahe stredovekého ambitu, no nižšia voči terajšej dlažbe kostola. Z šachty vedúcej odtiaľ pod kostol vidno zamurovaný spodok portálu s krajnými úsekmi prahu. Z predošlých bádateľov si portál povšimli jedine I. Gojdič, S. Paulusová a K. Zvedelová a datovali ho, bez udania analógie, do konca 13. až začiatku 14. storočia. Predpokladali tiež, že je z trojice portálov lode najstarší.⁴²⁾ Profiláciu portálu tvorí nárožný hruškový prút vymedzený hlbokými, na koncoch skosenými žlabmi. Obdobnú má portál južnej sakristie chóru kostola sv. Sebalda v Norimbergu z rokov 1361–1379 (obr. 7c).⁴³⁾ V miestnosti pred portálom vidno i vrch profilácie soklovej rímsy známej z druhých fasád kostola a zvlášť pozoruhodný detail jej kolmého zalomenia dole po stranách portálu. Flankovanie portálov dole zalomenou rímsou sokla je vlastné i chóru zmieneného kos-

tola sv. Sebalda v Norimbergu (obr. 7b) či Dómu Sv. Kríža v Švábskom Gmünde, teda významným južnonemeckým stavbám s doloženými ohlasmi svojho tvaroslovia na Potisí v poslednej tretine 14. storočia.⁴⁴⁾

Západný portál lode (obr. 6), obrátený k západnej hradbe mesta, bol zamurovaný v roku 1741 a znovuutvorený v roku 1892.⁴⁵⁾ V. Mencl, spájajúci kostol s poklasickými sliezskymi a spišskými východiskami okolo roku 1290, portál stroho a bez konkrétnych tvaroslovných paralel priradil k tomuto okruhu, ktorému pripísal i „tupo lomený“ záklenok portálu, i „lancetový“ záklenok víťazného oblúka.⁴⁶⁾ V skutočnosti je portál klenutý práve stredne, na báze rovnostranného trojuholníka, a víťazný oblúk je naopak mierne stlačenejší.

Profilácia portálu pozostáva zo stredového žlabu flankovaného dvojicou do strán vytočených hruškovcov s jednostrannými lalokmi a jej doslovnú analógiu zatiaľ nepoznáme. Predmetom úvah bádateľov býva hĺbka založenia portálu. Plocha pred ním bola archeologicky neúplne odkrytá v roku 1998.⁴⁷⁾ V hĺbke cca 0,5 m pod terajšou dlažbou námestia sa ukázal rozlomený kamenný prah priložený k profilácii pokračujúcej hlbšie do sondy, a teda zrejme novoveký. Hĺbku a podobu založenia portálu tak ozrejmi až budúci výskum. Daný odkryv zato zachytil soklovú rímsu známu z ostatných fasád kostola a jej zalomenie nadol po stranách portálu, čo ho tvaroslovne spája so severným.

Rovnakému výskumu z roku 1998 vďačíme za objav **južného portálu** kostola (obr. 8). Na rozdiel od západného bol odhalený kompletne, s prahom v hĺbke 1,3 m pod úrovňou terajšej dlažby námestia. Portál bol pôvodne hlavný, najreprezentatívnejší. Pomerne dobre sa zachovala jeho spodná časť, v záklenku sú už predné profily vylomené. Z článkov portálu vybieha soklová rímsa kostola a potvrdzuje jeho stavebnú primárnosť. Lavé ostenie zachovalo detail nasadenia striešky vimperku, ktorého negatív v murive nad portálom potvrdil odkryv fasády v roku 2015.⁴⁸⁾ Strata bloku s tympanónom zrejme súvisí s pohnutou dobou reformácie, vzhľadom k zasväteniu kostola Blahoslavennej Panne Márii mohol niesť mariánsky námet.⁴⁹⁾

Hneď v roku objavu na portál reagovali reštaurátori košickej kaplnky sv. Michala, vyzdvihnúc ho spomedzi početných zachytených vimperkových príkladov ako „najbližšiu analógiu“ michalského (obr. 9).⁵⁰⁾ Dôsledkov svojho konštatovania pre chronológiu jednej či druhej pamiatky sa však nedotkli. I. Gojdič, S. Paulusová a K. Zvedelová

37) Na základe dvojsovej západnej fasády upozornila na možnosť pôvodného dvojloďia S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 35.

38) Pri hľadaní proporčnej zákonitosti uplatnenej pri založení košického dominikánskeho kostola som zachytil nasledujúci možný postup:

Modulom (M) je jedna siaha (rozpätie rúk) šírky 1,72 m.

Svetlá šírka lode = 8 modulov = 13,76 m.

Svetlá dĺžka lode = šírka lode + uhlopriečka štvorca o strane šírky lode (priemer opisanej mu kružnice) = $8M + \sqrt{(2 \times 8M^2)} = 33,06 \text{ m}$, + odchýlka 0,38 m = 33,44 m.

Svetlá šírka chóru = šírka osemuholníka o strane 2 modulov = 8,3 m. Svetlá dĺžka chóru = 5/8 segment záverového osemuholníka + uhlopriečka štvorca o strane šírky chóru = 17,617 m, – odchýlka 9,7 cm = 17,52 m.

39) I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, s. 124.

40) G. Buzás, *Lapidarium Hungaricum* 2, Pest megye 1. Visegrád, Királyi palota 1., A kápolna és az északkeleti palota. Budapest 1990, s. 79, obr. č. 39 a 141.

41) I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, nepag. obr. príloha.

42) Tamže, s. 22, 125.

43) Datovanie podľa T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 197, 198.

44) A. Legner ed., *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern*, vol. 2. Köln 1978, s. 471–472.

45) V. Wick, o. c. v pozn. 3, s. 35.

46) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4.

47) M. Ďurišová – M. Uličný, o. c. v pozn. 28, s. 51, 52. Za nahliadnutie do fotodokumentácie z tohto výskumu ďakujem PhDr. Marcelu Ďurišovej.

48) Nálezová správa z tohto výskumu ešte nebola v čase redakčnej uzávierky článku verejne dostupná.

49) Ozbromený útok na kostol spojený s ničením mariánskych sôch podnikli meštania pod vedením starostu ešte za prítomnosti mníchov v roku 1553. Viď V. Wick, o. c. v pozn. 3, s. 11. K stredovekému zasväteniu kostola viď tamže, s. 3.

50) V. Višvader a kol., *Košice – kaplnka sv. Michala, NKP. Návrh na reštaurovanie hlavného portálu a výtvarnej výzdoby západného priečelia*. Bratislava – Košice 1998, popis obr. 73 nepag. obr. prílohy (archív KPÚ Košice, sign. R-263).

zhodnotili portál nasledujúcimi slovami: „Jeho výrazná vertikálna s jemne rezanou, temer nediferencovanou profiláciou, aj s určitým perspektívnym klamom, keď merítko profilácie sa smerom dovnútra ostenia zmenšuje, patrí lineárnemu slohu 1., resp. až 2. štvrtiny 14. stor.“⁵¹⁾ Opierali sa o príručku V. Mencla,⁵²⁾ v ktorej, a ani inde, však nevytýčili žiadnu konkrétnu analógiu, ktorou by svoje datovanie podložili. Podľa zložitosti profilácie zoradili trojicu portálov kostola i dátumovo – od severného cez západný po južný.

Napriek poškodeniu si portál uchoval niekoľko dôležitých štýlových znakov. V prvom rade je to jeho „základný“, stredne lomený záklenok na báze rovnostranného trojuholníka, ktorý ho spája so zvyšnými dvomi portálmi lode a v Košiciach ešte so západným portálom kaplnky sv. Michala (obr. 9, cca 1360–1380).⁵³⁾ Tvaroslovne špecifická je jemne profilovaná rímsa na temene sokla ostenia a predovšetkým čiastočný prienik profilácie ostenia do tejto rímsy. Samotná rímsa sokla ostenia je v uvedenom Menclovom prehľade českých portálov obzvlášť bežnou po polovici 14. storočia na viacerých portáloch pražskej katedrály či staromestského kostola Matky Božej pred Týnom.⁵⁴⁾ V Košiciach má takú rímsu ešte zamurovaný južný portál františkánskeho kostola (pred 1390)⁵⁵⁾ a západný portál kaplnky sv. Michala. Jedine do michalského však zhodne s dominikánskym mierne zasahujú aj prúty profilácie a jedine na nich táto jemne profilovaná soklová rímsa nie len podčiarkuje ostenie, ale sa vzadu i zalamuje kolmo hore, čím ostenie rámuje a dvojnásobne výtvárne akcentuje (porovnaj obr. 8b a 9b). Tento jedinečný systém vnímam ako kľúčový doklad dielenskej spojitosti oboch portálov. Motív, vzhľadom na svoj predbežný nálež len v Košiciach, je zrejme plodom miestneho vývoja, inšpirovať ho mohlo rámovanie soklov doložené na zvyšných dominikánskych portáloch. Ďalším spojom oboch portálov je nasadenie vimperkovej striešky tesne na ostenie, kde svojou profiláciou plynulo rozširuje profiláciu ostenia. Tá je tak v tomto mieste združením profilov z troch zdrojov: zo samotného ostenia, z hore zalomenej soklovej rímsy ostenia a z rímsy vimperkovej striešky. Zhodný je i základný rytmus profilácie oboch portálov, pozostáva (smerom do hĺbky) zo žliabka v líci steny pred zalomením, dvojice menších žlabov, veľkého žlabu a malého žlabu na konci. Obe profilácie obsahujú i šikmo k divákovi natočený hruškový profil. Ich predobraz vidím v profilácii severného portálu kaplnky sv. Václava v pražskej katedrále (obr. 7d), stavanej, podľa dobových prameňov, „dilem novým a podivuhodným“ medzi rokmi 1358–1366.⁵⁶⁾ Predpokladám, že tvaroslovie tejto špičkovej stredoeurópskej realizácie mohlo byť z autopsie či prostredníctvom kresieb známe v dielni realizujúcej v Košiciach reprezentatívne mestské zákazky, počas alebo po skončení ktorých uvoľnila časť

svojich členov pre potreby miestnej žobravej rehole.

Pôvodné **okná kostola** sa v rozsahu ostení bez záklenkov a kružieb zachovali na západnej fasáde lode a na chóre. Ich vnútorné špalety boli v rokoch 1981–1983 sondované pod mladšou omietkou⁵⁷⁾ a vonkajšie v roku 2015 kompletne odkryté (obr. 3). Lokalizovať pôvodné okná južnej fasády lode nepomohlo ani kompletne odstránenie jej omietok; kvôli novému rytmu barokových okien bola výdatne premurovaná. Kamenné rámy dvoch diagonálnych okien chóru (severovýchodného a juhovýchodného) sú zvonku doplnené oblým prútom, inak sú špalety priamočiare. Mendikantsky úsporným spôsobom ležia opracované články len v strede hĺbky ostení a zvyšok je z lomového kameňa, takže iné než priamočiare špalety dané riešenie bez ohľadu na dobu vzniku ani nedovoľuje.⁵⁸⁾ Úseky vertikálnych prútov s profilmi zodpovedajúcimi rámom okien či kúsok záklenku s fragmentom kružby možno nájsť v lapidáriu kláštora.⁵⁹⁾ Svojim neistým pôvodom a zlomkovitosťou žiaľ ich štýlovému hodnoteniu nepomôžu. Podľa autorov architektonického výskumu kostola patrí strmý sklon ostení chórových okien k obdobiu okolo roku 1300, rozetu či južný portál s nemenej strmým ostiením však spájajú až s dokončovaním kostola okolo či po treťine 14. storočia.⁶⁰⁾

Rozeta na južnej stene chórového záveru je analýze nepomerne otvorejšia (obr. 10). Našla sa v roku 1982 viacmenej kompletná, so stopami červenohnedej polychromie a požiaru zrejme z roku 1556. S. Paulusová pri jej odkrytí potvrdila primárne osadenie kružby a pôvodnosť špalety. Pri štýlovom hodnotení ju na základe len abstraktného popisu, bez konkrétnych analógií, spojila s bližšie neohraničeným poklasickým stupňom gotiky.⁶¹⁾ Autori dokumentácie k reštaurovaniu rozety P. Mészáros a A. Kemény vychádzali pri jej štýlovom hodnotení výhradne z nájdennej kamenárskej značky (obr. 10c), ktorej obdobu našli v zozname značiek z chóru starého košického farského kostola sv. Alžbety (obr. 11a) a s pomocou dávnejšie zastaralého triedenia košických značiek na etapy vplyvu európskych veľkohút spojili autora rozety so štrasburskou katedrálou. Predpokladali dodatočné osadenie rozety až do hotovej hrubej stavby a datovali ju do 2. štvrtiny 14. storočia.⁶²⁾ O dodatočnom osadení rozety uvažoval aj Š. Oriško. Jej obrazec odvodil od západnej

57) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, kresbová dokumentácia.

58) Zaujímavý je doslova pohnutý osud južného z dvojice okien západnej fasády. Po odkrytí omietky v roku 2015 sa murivo jeho špalet ukázalo mladšie a pôvodná hrana jeho pravej špalety asi 1,2 metra napravo. Okno i s opracovanými článkami v strede hĺbky bolo počas barokizácie zjavne posunuté k stredu s cieľom podriaadiť asymetricky rástlu stredovekú fasádu novovekej estetike. Za upozornenie na túto zaujímavosť ďakujem reštaurátorovi Mgr. art. Lubomírovi Kucovi.

59) Neevidované lapidárium kláštora s nálezmi z rozmanitých zásahov sa v roku 2002 nachádzalo pod barokovým schodiskom konventu, v roku 2014 som jeho súbor v čiastočne pozmenenej zostave obhliadal pri košickom sídle dominikánok na Sládkovičovej 7.

60) I. Gajdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, s. 125, 127.

61) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 2, 27, 33.

62) P. Mészáros – A. Kemény, Prípravná reštaurátorská dokumentácia. Reštaurovanie gotickej rozety z dominikánskeho kostola. Košice 1983, rkp., s. 5–8 (archív KPÚ Košice, sign. RZ/97); podľa Ing. Kristíny Markušovej, ktorej ďakujem za konzultáciu, tieto rozmermi i detailom odlišné kamenárske značky so značkou z rozety nesúvisia. Podľa Mgr. art. Lubomíra Kuca sa na rozete pri jej druhom reštaurovaní v r. 2015 žiadna značka nenašla.

51) I. Gajdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, s. 125.

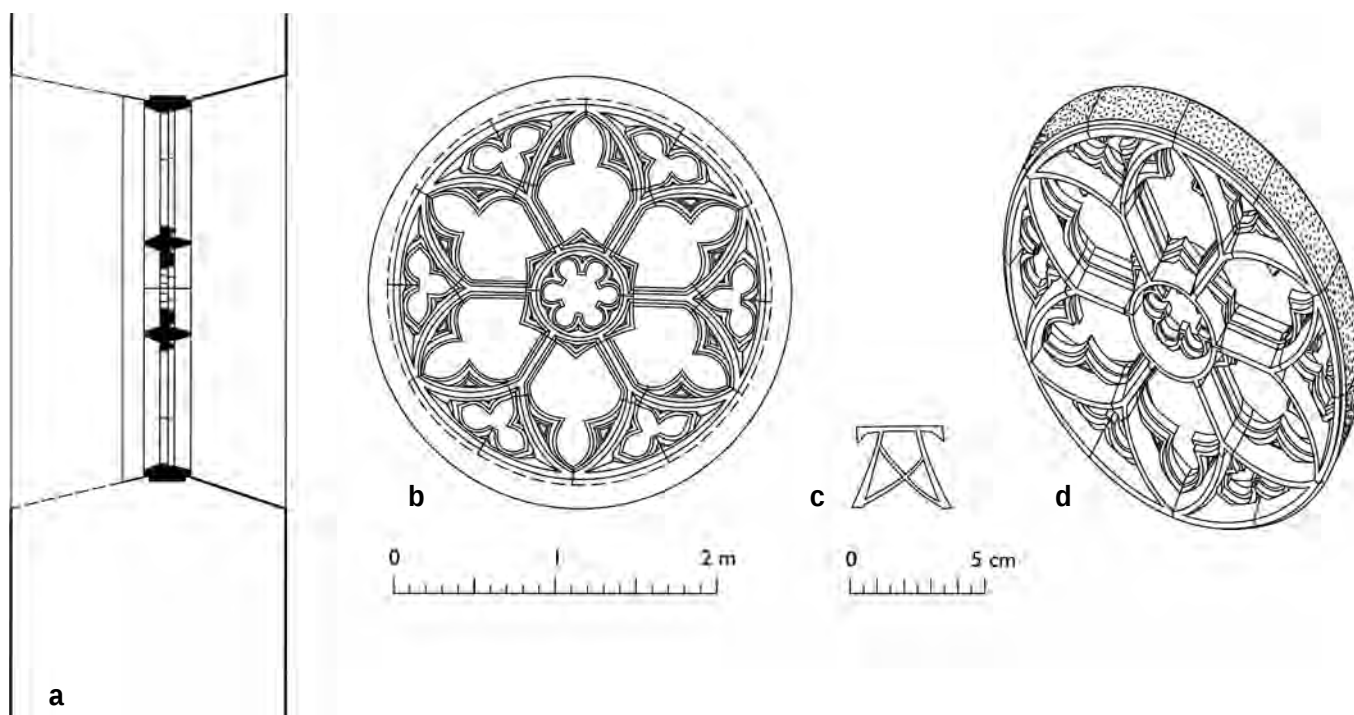
52) V. Mencl, Vývoj stredovekého portálu v českých zemích, 2. část, Zprávy památkové péče XX, č. 3–4, 1960, s. 112–153, tu s. 120.

53) Datovanie podľa T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 198.

54) V. Mencl, o. c. v pozn. 52, obr. 123, 125, 133, 134, 137 a 138 na s. 129, 131, 136, 139 a 140. Jediným príkladom spreď polovice 14. storočia (okolo 1340) je tu portál augustiniánskeho kostola v Roudnici nad Labem.

55) H. Haberlandová, o. c. v pozn. 31, obr. na s. 89.

56) D. Líbaľ – P. Zahradník, Katedrála svatého Víta na Pražském hradě. Praha 1999, s. 116.

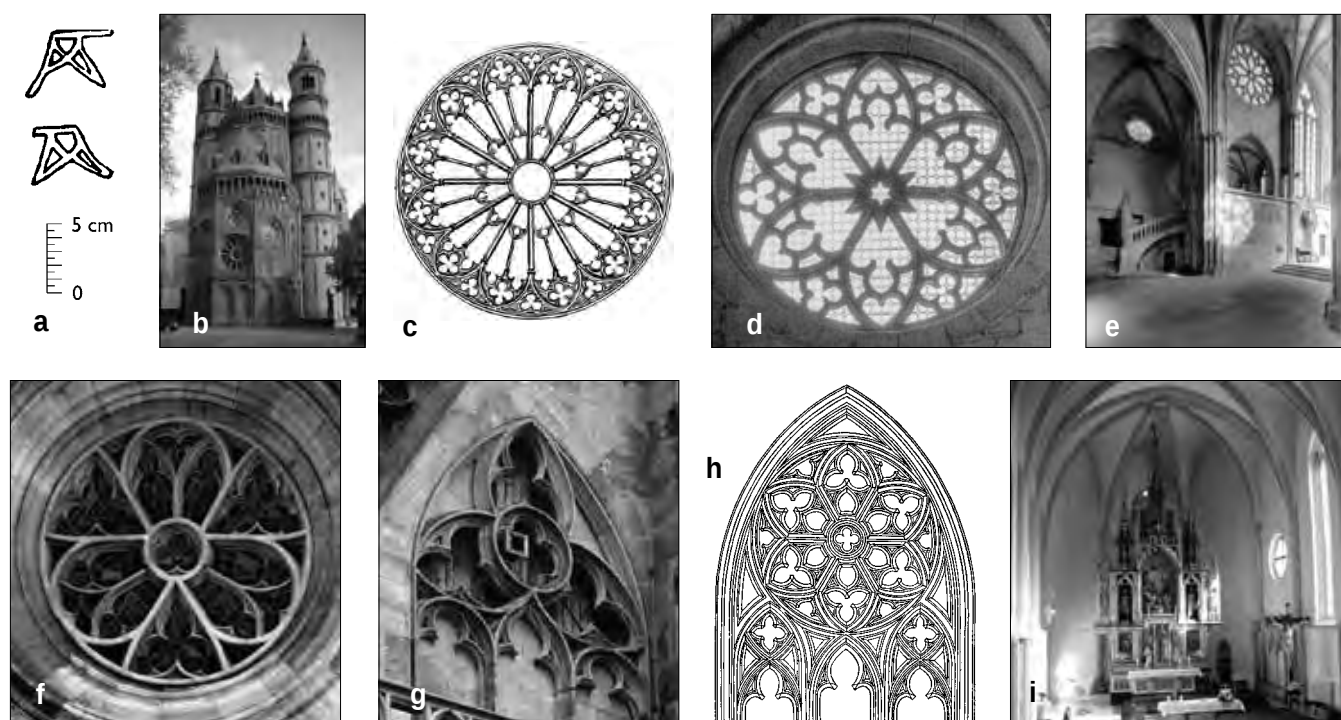
Obr. 10: Košice – dominikánsky kostol, rozeta na južnej stene polygonálneho záveru (kresby a, c podľa P. Mészáros – A. Kemény, o. c. v pozn. 62, nepag. obr. príloha);

a – vertikálny rez;

b – nárys;

c – kamenárska značka;

d – vojenská perspektíva.

Obr. 11: Analógie kamenárskej značky, základnej schémy, tvaroslovných detailov a umiestnenia rozety:

a – Košice, kamenárske značky z chóru starého kostola sv. Alžbety, archeologicky odkrytého v roku 1884 pod terajším dómom (prevzaté z T. Juckes, o. c. v pozn. 24, obr. 211 na s. 236);

b – Worms (Nemecko), západný chór dómu (prevzaté z <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/WormserDomNordost.jpg>);

c – Remeš (Francúzsko), katedrála Panny Márie, rozeta západnej fasády, bez mierky (prevzaté z G. Binding, o. c. v pozn. 66, obr. 54 na s. 66);

d, e – Schulpforte (Nemecko), cisterciánsky kostol, rozeta v južnej stene chóru (d) a severovýchodné nárožie kríženia (e) (prevzaté z Ch. Brachmann, o. c. v pozn. 64, obr. 5 a 6 na s. 667 a 668);

f, g – Švábsky Gmünd (Nemecko), dóm sv. Kríža, postranná rozeta západnej fasády (prevzaté z Bildindex der Kunst und Architektur (Foto Marburg), <http://www.bildindex.de>, obr. č. rhsgm88-4-06a) a kružba poloslepeho okna na západnom štíte, stav 2015;

h – Viedeň (Rakúsko), kostol Maria am Gestade, kružba okna v osi chóru, bez mierky (prevzaté z G. Binding, o. c. v pozn. 66, obr. 356 na s. 313);

i – Gelnica (Slovensko), chór farského kostola (foto M. Janovská, 2014).

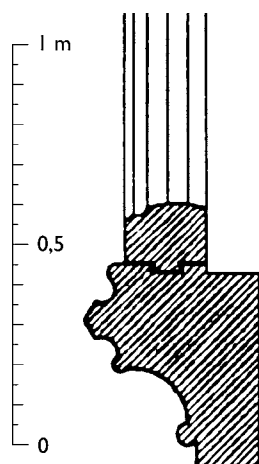

Obr. 12: Košice – dominikánsky kostol, stavebné detaily v úrovni korunnej rímsy: a – úsek korunnej rímsy a konzola južnej päty východného štítu lode, stav 2015; b – fragment rímsy v korune muriva na severozápadnom okraji chóru, stav 2009.

rozety remešskej katedrály (obr. 11c, okolo 1260–1270), no košická nemala vzniknúť pred začiatkom 14. storočia.⁶³⁾

Základnú schému rozety možno nájsť v cisterciánskom kostole v saskom Schulpforte (1251–1268, obr. 11d),⁶⁴⁾ vo výtvorných detailoch, kľúčových pre štýlové porovnanie, sa však značne rozchádzajú: Lúče schulpfortskej nesú klasicizujúce stĺpiky s hlavicami a jej obvodovú zónu (nad hlavicami) formuje striktná geometria výsečí pravých kružníc. Na abstraktne lineárnej košickej rozete niet po klasicizme ani stopy a jej drobnokresbu tvoria nenormované vláčne tvary. Súvislosť oboch roziet možno prirovnať k známemu vzťahu dômov v Xantene a Košiciach, ktorých svojské diagonálne apsidy sú zjavne identické, o časovej a štýlovej vzdialenosti, zreteľnej z detailov, však dnes nikto nepochybuje. Schémy kružieb a pôdorysov skrátka putujú stáročiami pomerne voľne, architektúru tvorí detail.

Tvaroslovným detailom košickej rozety sa zatiaľ nikto vecne nevenoval. Jej charakteristickým znakom sú stlačené hrotité trojlísty po obvode, vkladné do cvikov medzi lúpeňmi. V rovnakých cvikoch medzi párami združených lúpeňov sú na postranných rozetách západnej fasády dómu sv. Kríža vo Švábskom Gmünde (obr. 11f, loď dokončená

Obr. 13: Analógie k stavebným článkom z koruny muriva: a – Praha, katedrála sv. Víta, profilácia rímsy vnútorného trifória (prevzaté z D. Líbal – P. Záhradník, o. c. v pozn. 56, obr. 95 na s. 136); b – Alba Iulia (Rumunsko), katedrála sv. Michala, korunná rímsa na južnej stene chóru, stav 2009.

v r. 1348).⁶⁵⁾ Kružby štítu tej istej gmündskej fasády obsahujú ešte svojráznejší motív košickej rozety – ostrohy po obvode kruhového oka kružby (obr. 11 g). A z podobného obdobia pochádza i analógia tretieho zvláštneho motívu košickej rozety – neľadne zalomený obrys lúpeňov v kružbe východného chórového okna viedenského kostola Maria am Gestade, (obr. 11h, 1330–1353).⁶⁶⁾ Na základe uvedených analógií spájam rozetu s južnonemeckou architektúrou okolo polovice 14. storočia a jej podunajským sprostredkovaním a datujem do 2. polovice 14. storočia.⁶⁷⁾

Zvláštne umiestnenie rozety v južnej stene chórového záveru zaujalo Š. Oriška, ktorý ho označil za vonkoncom nie časté, no s genézou v románskych

bazilikách v Třebíči, Wormse (obr. 11b) a širšom Porýní, odkiaľ mal košický kostol čerpať i inými, bližšie nešpecifikovanými detailmi.⁶⁸⁾ Poloha košickej rozety však nemá štýlový pôvod ale funkčný dôvod, podobný rozetám nad arkádami kaplniek v západnom trávě chóru spomenutého cisterciánskeho kostola v Schulpforte (obr. 11e) alebo rozete korunujúcej južný vstup do chóru farského kostola sv. Jiljí v Nymburku (neskoré 13. st.).⁶⁹⁾ Nad kaplnku či portál architekt zjavne nechcel vtesnávať okno kratšie než v susedných trávě a preto tam osadil rozetu, ktorou danú „prekážku“ zároveň výtvarne akcentoval. Z núdze učinil cnosť. Tretia paralela sa s Košicami zhoduje i svojim presným umiestnením, i typom „prekážky“: Rozeta

63) Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, s. 20.

64) Ch. Brachmann, Der gotische Neubau der Zisterzienserkirche Pforte, in: G. Siebert ed., Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen, Band 1. Petersberg 2011, s. 663.

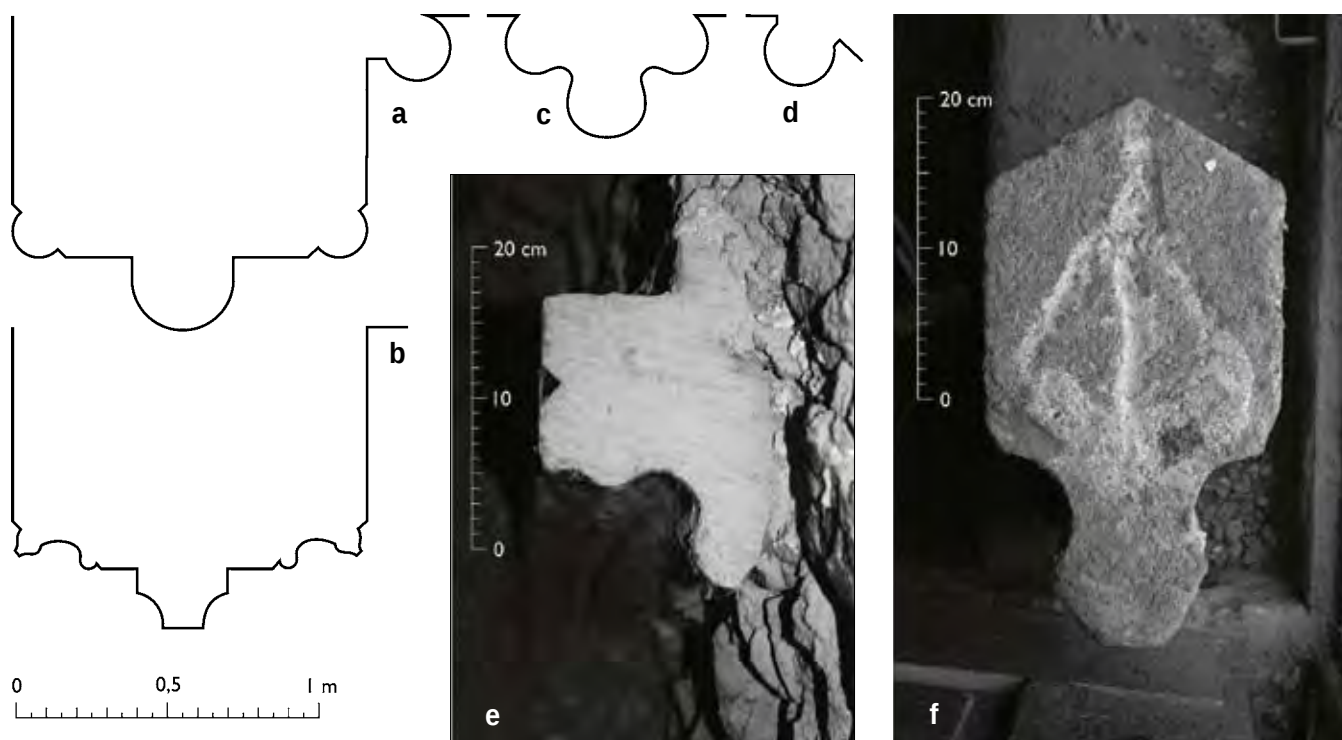
65) H. Kissling, Das Münster in Schwäbisch Gmünd. Studien zur Baugeschichte, Plastik und Ausstattung, Schwäbisch Gmünd 1975, s. 38.

66) Datovanie podľa G. Binding, Maßwerk. Darmstadt 1989, s. 313.

67) Prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc, Dr. h.c. pri osobnej konzultácii osadil rozetu za polovicu 14. storočia. PhDr. Dalibor Prix, CSc. by ju datoval do 2. štvrtiny 14. storočia.

68) Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, s. 20.

69) J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994, s. 250.

Obr. 14: Košice – dominikánsky kostol, príporý a prvky klenby (kresby a–d podľa S. Paulusovej, o. c. v pozn. 8, kresbová dokumentácia):

a – profilácia ostenia víťazného oblúka;

b – profilácia záklenku víťazného oblúka;

c – profilácia trojdielnych chórových prípor;

d – profilácia záverových chórových prípor;

e – profilácia prístenného rebra chóru nad barok. klenbou, stav 2014;

f – úsek rebra archeologicky vyzdvihnutý pod severnou stenou chóru; stav 2009.

farského kostola v neďalekej Gelnici (obr. 11i, 2. polovica 14. st.)⁷⁰⁾ je žiaľ už bez kružby, no veľmi názorne demonštruje zmysel košickej: korunuje a významovo akcentuje sedíliu, ktorá je v rovnakej polohe, pod rozetou, no už len holým výklenkom doložená aj v chóre košických dominikánov (obr. 19a).

Južná a východná fasáda chóru (obr. 3) a juhovýchodný roh lode (obr. 12a – spodný kamenársky článok) nesú **fragmenty korunnej rímsy** s prostým podžlabením so skosenými krajmi. Autenticky sa zachovala najmä nad opornými piliermi, zatiaľ čo nad chórovými oknami bola počas ich barokového preklenutia nahradená tehliami a štukom, no v roku 2015 rekonštruovaná kamennými replikami.

Juhovýchodné nárožie lode nesie **konzolu štítu** (obr. 12a – prostredný kamenársky článok). Leží na článku korunnej rímsy a zhruba replikuje jej profiláciu, no skosenia nad a pod žlabom sú obohatené o oblé prúty. Takáto profilácia má analógie v rímsach pražskej katedrály, napr. pod vnútorným trifóriom (obr. 13a, okolo roku 1371).⁷¹⁾

Pozoruhodný kamenársky článok zachovala i severná strana chóru. Jej koruna je baroková, s výdatným užitím zamurovaných gotických rebier. Na jej západnom konci, v rohu pri veži, je zvonku zamurovaný krátky **fragment rímsy s bobulovými ostrohami** (obr. 12b), známej z 13. storočia napr. z vrocavského dómu, kláštorného kos-

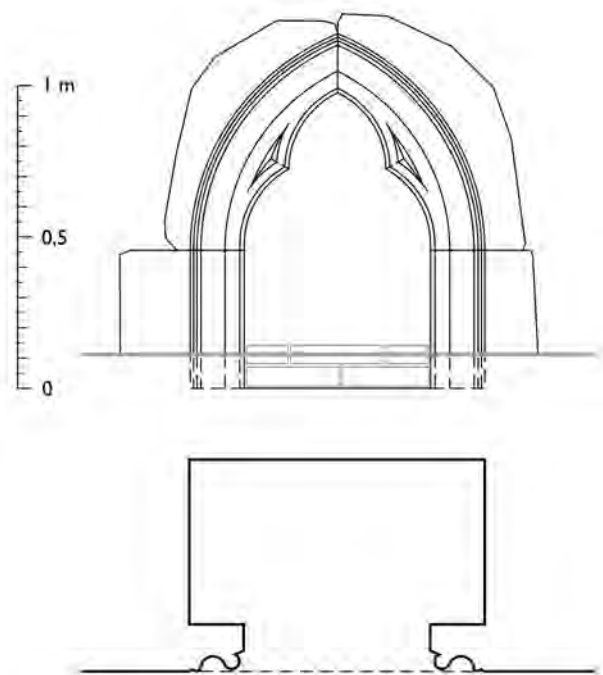
Obr. 15: Analógie valcových prípor: a – Kolín nad Labem, Kostol sv. Bartolomeja, detail piliery v lodi (prevzaté z http://klt.rajce.idnes.cz/Kolin_chram_svateho_Bartolomeje_interiery_2015/#P1300682.jpg);

b – Richiř (Rumunsko), evanjelický kostol, detail piliery medzidožovej arkády (foto R. Rusnák, 2007);

c – Leles (Slovensko, okres Trebišov), premonštrátsky kostol, trojdielna prípora v chóre, stav 2002.

70) E. Marosi, Magyarországi Művészet 1300–1470 körül. Budapest 1987, s. 333, 426, 537.

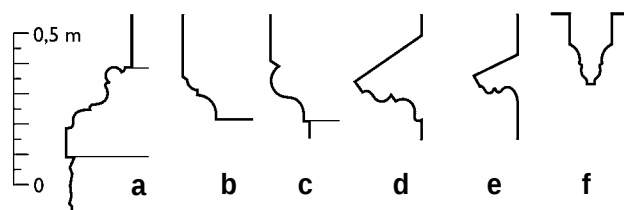
71) P. Chotěbor, Petr Parlář. Svatovítská katedrála 1356–1399. Praha 1999, s. 73.

Obr. 16: Košice – dominikánsky kostol, výklenok, zrejme pastofórium, v juhovýchodnej stene chóru, nárys a pôdorys.

tola v Heiligenkreuzi či katedrály v Albe Iulii (obr. 13b). Na košickom dominikánskom kostole však ide jednoznačne o spólium vsadené do barokového muriva na vrstvu novovekých tehál.⁷²⁾ Či už pochádza zo staršieho predchodcu kostola alebo inej nezachovanej pamiatky Košíc 2. polovice 13. storočia, s autentickou hladkou a vyklenutejšou rímsou južnej a východnej fasády kostola nesúvisí.

Víťazný oblúk sa zachoval viac-menej kompletne. Pod novovekou podlahou je v trhline obmurovky čiastočne viditeľný a čiastočne hmatateľný i jeho severný sokel – holý hranol so zvonovnicovou soklovou rímsou. Zvislé ostenia oblúka sú profilované polvalcovými príporami v hmote rohov a masívnejšou príporou v osi (obr. 1, 14a, 27). Š. Oriško ich prirovnal ku krížovým pilierom trojlobdia kostola sv. Bartolomeja v Kolíne nad Labem (obr. 15a, 60.–80. roky 13. storočia),⁷³⁾ takú profiláciu však možno nájsť i značne neskôr, v okruhu potiských stavieb neskorého 14. storočia s južnonemeckými východiskami: Pilie re evanjelického kostola v Richiši (obr. 15b, po r. 1400)⁷⁴⁾ sú svojimi hlavicovými vlysami s plápolavým lístím košickým bližšie (obr. 27) než kolínske s uzavretými hlavicami a rastlinným naturalizmom. Záklenok víťazného oblúka je členený jemnejšou obmenou profilácie ostenia (obr. 1, 14b): Rohové polvalcové prípory nahradili hruškovce s esovkami a osovú príporu hranol s vyžľabenými rohmi. Túto obmenu nepovažujem za príznak štýlového posunu ale za prirodzené optické vyľahčenie neseného záklenku voči nesúcim ostentiam.

Obr. 17: Košice – dominikánsky kostol, profilácie prvkov podvežia: a – soklová rímsa oporného piliera na severozápadnom nároží veže; b – okraj ostenia západnej arkády podvežia; c – okraj ostenia východnej arkády podvežia; d – kordónová rímsa nad podvežím; e – rímsa v interiéri podvežia; f – rebro klenby podvežia (kresby d–f podľa S. Paulusovej, o. c. v pozn. 8, kresbová dokumentácia).

Valcové prípory členiace interiér chóru (obr. 14a – pravý okraj kresby, 14c, 14d, 19, 21, 25, 29, 31, 33) asociujú, podobne ako profilácia víťazného oblúka, staršiu stredoeurópsku gotiku. Bežné sú však i podstatne neskôr, napr. v chóre neďalekého kostola lelešských premonštrátov (obr. 15c, okolo r. 1364).⁷⁵⁾ Valcová prípora každopádne ponúka technicky najjednoduchšie a teda najlacnejšie riešenie, požadované mendikantským asketizmom. Usporiadanie jej jednotlivých typov v chóre košických dominikánov súvisí s prevádzkou (obr. 19a): Dvojica skrátenejších prípor poukazuje na osadenie prístenných lavíc pre rehoľníkov a dvojica trojitých prípor významovo vydeľuje apsidu so sedíliou, pastofóriom, oltárom a svätením omše.

Či požiar mesta v roku 1556 poškodil **rebrovú klenbu chóru** viac alebo menej, v prvej polovici 18. storočia definitívne ustúpila barokovej, a tak nepoznáme jej schému. V. Mencl tu prv predpokladal archaickú šesťdielnu po vzore chóru vrocavského dómu, po Burešovom upozorení na jej nadmernú pretiahnutosť pre daný pôdorys ju revidoval na bežné krížové polia, ktoré zobrazil na pláne kostola.⁷⁶⁾ S istotou poznáme len prístenné rebra, zachované in situ nad barokovou klenbou (obr. 14e). Ich profilácia, zložená z hruškovca a rozložitej esovky, je zhodná s hranou záklenku víťazného oblúka (obr. 14b) a blízka i západnému portálu (obr. 6).

V spomenutej barokovej domurovke severnej koruny chóru sú zamurované a vonku pod touto korunou viacnásobne archeologický vyzdvihnúť⁷⁷⁾ segmenty typu rebra s klinovitým profilom so

Obr. 18: Košice – kaplnka sv. Michala, výklenok, zrejme pastofórium, vo východnej stene sakristie (prevzaté z V. Višváder a kol., o. c. v pozn. 82, obr. 95).

72) Za objav rímsy i trepezlivé zoznámenie s celým kostolom v rokoch 2001–2003 ďakujem pátrovi OP Dominikovi Romanovi Letzovi. Za pomoc pri jej dokumentácii a datovanie tehál v jej lôžku ďakujem Mgr. Rastislavovi Rusnákovi PhD.

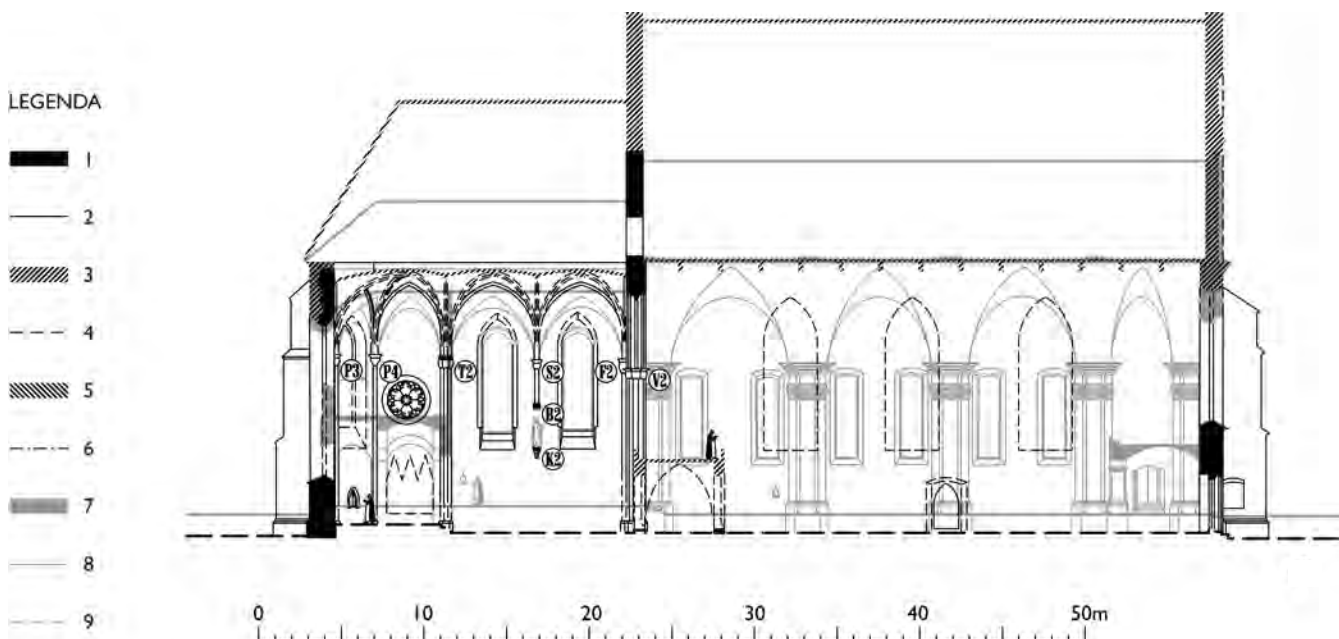
73) Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, s. 12; datovanie podľa P. Kroupa, Rostlinný ornament v Hradišti nad Jizerou, Kolíně a v Kouřimi ve 13. století, Památky středních Čech 2, 1987, s. 43–53, tu s. 53.

74) L. Varga, A százszébesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Budapest 1984, s. 72; A. Legner ed., o. c. v pozn. 44, s. 473.

75) E. Marosi, o. c. v pozn. 70, s. 403; J. Juránková, Kláštor a kostol premonštrátov v Lelese. Diplomová práca na FF Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava 2012, rkp., s. 53 (Ústredná knižnica FiF UK v Bratislave, sign. ak12/6047, on-line <http://alis.uniba.sk/storage/ddp/dostupne/FI/2012/2012-FI-29212/34978v1.pdf>).

76) V. Mencl, o. c. v pozn. 16, s. 406; tenže, o. c. v pozn. 18, s. 43; J. Bureš, o. c. v pozn. 19, s. 107; podľa S. Paulusovej, o. c. v pozn. 8, s. 32; V. Mencl, o. c. v pozn. 1, pôdorys na s. 10.

77) D. Čaplovič – P. Mačala, Záchraný výskum a prieskum v mestskej pamiatkovej rezervácii Košice a v okolí, in: Archeologické výskumy

Obr. 19: Košice – dominikánsky kostol: a – pozdĺžny rez v smere východ-západ; b – pôdorys s časťou klauzúry a vyznačením pozícií dekoratívnych prvkov (podľa R. Rusnák – M. Volovár, o. c. v pozn. 11, obr. 4 na s. 173 a obr. 13 na s. 178, upravené a doplnené).

Legenda hmôt a čiar: 1 – stredoveké konštrukcie v reze; 2 – stredoveké konštrukcie v pohľade; 3 – predpokladané stredoveké konštrukcie v reze; 4 – predpokladané stredoveké konštrukcie v pohľade, klenby v nadhlade a úroveň podlahy a terénu v reze; 5 – predpokladaný priebeh mladšej fázy ambitu; 6 – stredoveké konštrukcie v nadhlade; 7 – novoveké konštrukcie v reze; 8 – novoveké konštrukcie v pohľade a súčasná úroveň podlahy, terénu a strechy; 9 – renesančný (?) ohradový múr kostola.

Legenda skratiek dekoratívnych prvkov:

P1-P4 – hlavice polygonálneho záveru;

T1, T2 – vlysové hlavice trojdílnych prípor;

S1, S2 – hlavice skrátených prípor;

B1, B2 – baldachýny;

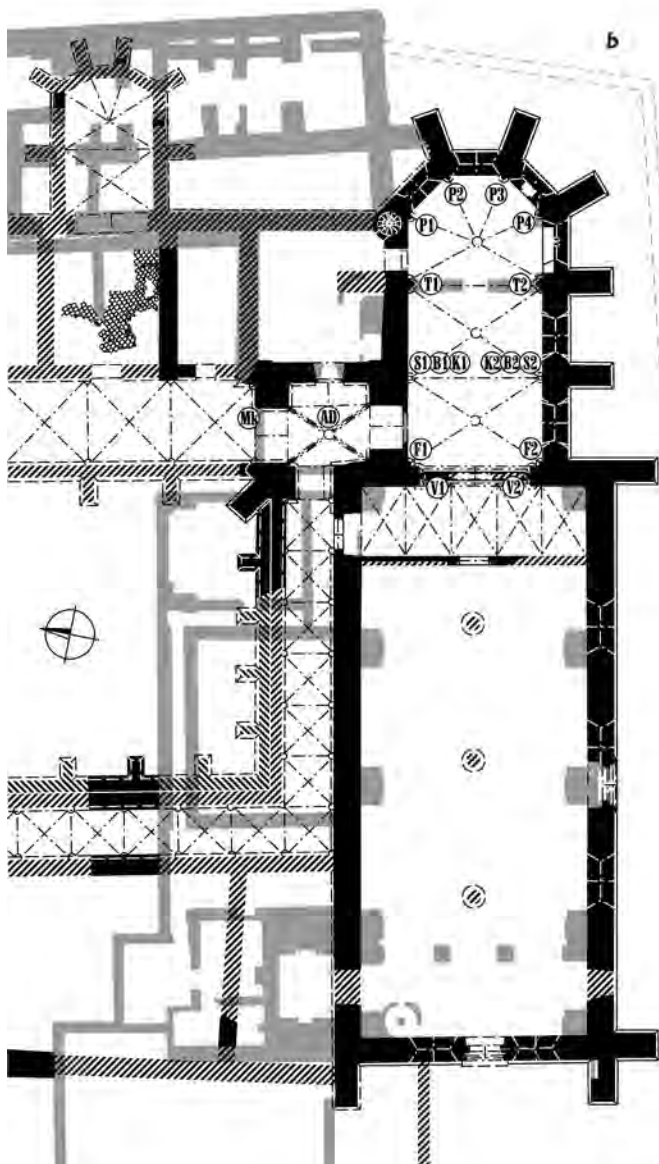
K1, K2 – konzoly;

F1, F2 – hlavice s ľudskými figúrami;

V1, V2 – vlysové hlavice víťazného oblúka;

AD – svorník klenby podvežia (s Baránkom Božím);

Mk – konzola arkády podvežia (s levom evanjelistu Marka).

žlabmi v skoseniach (obr. 14f), pochádzajúce tak s veľkou pravdepodobnosťou z klenby chóru. Na ložnej ploche majú vryp v tvare strače nôžky, určený zrejme na vliatie oloveného pojiva do špár vyskladaných oblúkov. Pravdepodobne v závislosti od polohy v geometrii klenby sú temená rebier dvojaké; ploché i strieškovité. Profil rebra je v regióne najbežnejší koncom 14. storočia, ako dokladajú príklady z lode premonštrátskeho kostola v Lelese z 3. štvrtiny 14. st.,⁷⁸⁾ koncom 14. st. preklenutých bočných lodí baziliky v Sebeši,⁷⁹⁾ či z budínskeho kráľovského paláca okolo roku 1400.⁸⁰⁾

Letner (obr. 19) je doložený fragmentmi dvojice priečok z omietnutého lomového muriva v priestore pod novove-

a nálezy na Slovensku v roku 1988, 1990, s. 51; R. Rusnák, Desiat rokov archeologického výskumu v jadre mesta, Historická Revue XXIII, Špeciál č. 2, 2013, s. 11-14; *tenže*, Košice – Mäsiarska 6, areál dominikánskeho kláštora, IV. etapa. Košice 2010. Výskumná správa, s. 20 (archív KPÚ Košice, sign. T-1321).

78) E. Marosi, o. c. v pozn. 70, s. 403; J. Juránková, o. c. v pozn. 75, s. 53.

79) L. Varga, o. c. v pozn. 74, obr. 5.

80) D. Várnai, Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése, Budapest Régiségei 16, 1955, s. 366, obr. 1/12-13 na s. 364.

kou podlahou. Pôvodne mohli byť vzájomne preklenuté či plocho prestropeň a niesť kazateľskú tribúnu. Východná priečka bola v línii vífazaného oblúka, druhá prebiehala loďou asi 4 m západnejšie a zachovala i prah a spodok portálu v osi lode, ktorý mal prosté, šikmo skosené a štýlovo tak málo relevantné ostenia.⁸¹⁾

Výklenok (pastofórium?) v juhovýchodnej diagonálnej stene chóru (obr. 16, 19a) rámuje prostá gotická mníška s nevýraznými kružbovými nosmi. Proporciami a stupňom výtvarnej nenáročnosti je mu formálne i zemepisne najbližší výklenok v sakristii kaplnky sv. Michala (obr. 18, cca 1360–1380).⁸²⁾ Funkciu pastofória možno v oboch prípadoch len predpokladať, každopádne boli odkladacími výklenkami v sakrálnom priestore, vylúčiť však treba nedávny výklad dominikánskeho ako sedílie.⁸³⁾ Jeho kompaktné kamenné dno leží asi 20 cm pod terajšou a teda okolo 1,3 m nad stredovekou podlahou a preto, i pre nedostatočnú veľkosť, nemohol slúžiť na sedenie (obr. 19).

Vežu, osadenú mendikantským spôsobom do kúta medzi loďou a chórom, datoval V. Mencl do prelomu 14.–15. storočia a na svojom pôdoryse hmotovo jasne odlíšil od kostola.⁸⁴⁾ S. Paulusová potvrdila túto sekundárnosť len pre poschodia veže, v úrovni podvežia totiž zachytila primárnu previazanosť murív a s vežou nespojitú len najstaršiu omietku lode.⁸⁵⁾ Domnievam sa, že spojitosť omietky tu čakať ani nemožno, keďže na rozdiel od lomového muriva kostola je staticky obzvlášť namáhané podvežie budované z opracovaných kvádrov a preto pôvodne neomietané. Oporný pilier veže má členitejšiu soklovú rímsu než kostol (obr. 17a) a zvyšok podvežia ešte tretí typ sokla s prosto skoseným temenom (obr. 35c), založenie veže v tejto najspodnejšej úrovni preto mohlo byť neskoršie, v úrovni votknutia arkád podvežia do kostola si však už i veža, i kostol konštrukčnú previazanosť vyžadovali.

4. KAMEŇOSOCHÁRSKE (DEKORATÍVNE) PRVKY KOSTOLA

V interiéri chóru a v podveží košického dominikánskeho kostola (obr. 19) dnes poznáme 18 kameňosochárskych, z hľadiska svojho účelu dekoratívnych prvkov.⁸⁶⁾ Tvorí ich 12 hlavíc, 3 konzoly, 2 baldachýny a 1 svorník a nesú

81) Za upozornenie na letner a náčrt jeho nálezového stavu ďakujem Mgr. S. Paulusovej. V 80. rokoch 20. storočia boli čelá zvyškov ostění kvôli spevneniu podlahy kostola obmurované. Viac k letneru viď R. Rusnák – M. Volová, o. c. v pozn. 11, s. 172–174, obr. 3 a 16.

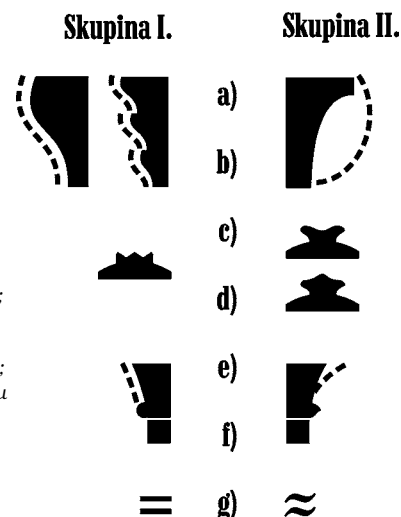
82) Datovanie podľa T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 198. Primárnosť výklenku v priestore s rušnou stavebnou históriou potvrdil reštaurátorský výskum kaplnky, viď V. Višváder a kol., Košice – kaplnka sv. Michala archanjela, NKP. Návrh na reštaurovanie interiéru – doplnok. Bratislava – Košice 1999, s. 40, (rkp. v archíve KPÚ Košice, sign. RZ-219/2002).

83) Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, s. 16.

84) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, pôdorys na s. 10.

85) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 36, uvádza: „Votknutie oblúka do múru lode sa javí konštrukčne primárne, ale nie je potvrdené prepojením najstaršou omietkou (zrejme patriacou najstaršiemu objektu), ktorá sa objavuje iba na stene lode.“ Autori nasledujúceho výskumu kostola tento pôvodný autorkin nález z neznámych príčin a bez revízie predmetnej sondy takto reinterpretovali: „O sekundárnosti muriva podvežia svedčila stavebná škára s omietkou na severnej stene presbytéria, zachytená pri predchádzajúcom výskume.“ Viď I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, s. 127.

86) *Decor* v tradičnom zmysle nespočíva v „okrase“ ale v uplatnení tva-

Obr. 20: Košice – dominikánsky kostol, rozdelenie dekoratívnych prvkov chóru do dvojice rukopisných skupín na základe:
a) – tvaru jadra;
b) – celkového obrysu prvku;
c) – reliéfnej plasticity motívu;
d) – modelácie povrchu listu;
e) – vzťahu listu k spodnému prstenca;
f) – profilu spodného prstenca;
g) – replikácie verzus nuáns v rámci skupiny.

rozmanité figurálne motívy – ľudské, zvieracie, rastlinné i drobnearchitektonické.

4.1 Formálny rozbor dekoratívnych prvkov chóru

Samotný chór obsahuje 16 prvkov, z ktorých všetky nesú, či už výhradne alebo čiastočne, rastlinné motívy. Podľa zvislého profilu jadra prvku, vzťahu medzi rastlinou a jadrom, reliéfu listov a ďalších vlastností možno prvky rozdeliť do dvoch skupín (obr. 20, usporiadanie prvkov a zmysel ich skratiek ozrejmuje obr. 19 a jeho popis).

Skupina I.

- Jadro prvku má tvar prevráteného zvona (P1–P4, obr. 21), ktorý môže byť viacnásobne nadstavený (K2, obr. 23a).
- Plocha listu kopíruje svoj zvonovitý podklad (P1–P4, K2).
- Reliéf motívu je ohraničený kolmým obtesáním (P1–P4, K2).
- Povrch listu je modelovaný plisovaním v smere biologického rastu (P1–P4, K2).
- List rastie zo spodného prstenca (P1–P4, K2).
- Spodný prstenec má kruhový prierez (P1–P4, K2).
- Prvok alebo jeho zóna sa v chóre doslovne opakuje ($P2 = P3 = P4$; jadrá hlavíc $P1 = P2 = P3 = P4$) alebo sa zóna prvku gradačne replikuje v ňom samom ($K2/1 = K2/2 = K2/3$).

Skupina II.

- Jadro prvku je vpadnuté, podžlabené (K1, S1, S2, V1, V2, T1, T2, F1 a F2, obr. 23b, 25, 27, 29 a 31).
- Listami tvorený obrys je naopak vydutý, vajcovitý (K1, S1, S2, V1, V2, T1 a T2).
- Časť motívu je podsekávaná. Naviac, listy sa čiastočne prekrývajú (K1, S1, S2, V1, V2, T1 a T2).
- Povrch listu je modelovaný zvlnením (ako pri Skupina II./a + B1 a B2, obr. 33).
- List rastie z plochy jadra (K1, S1, S2, V1, V2, T1, T2, F1 a F2).

roslovia tematicky adekvátneho funkcii objektu, viď Vitruvius, Deset knih o architektúre. Praha 1979, s. 38–39. Pod dekoratívnymi tu chápe prvky s figurálnou zložkou a preto i naratívny potenciálom.

Obr. 21: Košice – dominikánsky kostol, chór, hlavice prípor polygonálneho záveru, stav 2015; a – P1 – hlavica prípor medzi severnou a severovýchodnou stenou záveru; b – P2 – hlavica prípor medzi severovýchodnou a východnou stenou záveru; c – P3 – hlavica prípor medzi východnou a juhovýchodnou stenou záveru; d – P4 – hlavica prípor medzi juhovýchodnou a južnou stenou záveru.

- f) Prstenec pod jadrom prvku má hrotitý prierez (S1, S2, V1, V2, T1, T2 a F2).
 g) Skupine vládnu nuansy, i základnou skladbou zhodné protistojace prvky sa líšia motívmi či ich usporiadaním (S1 ≈ S2, V1 ≈ V2, T1 ≈ T2, F1 ≈ F2, B1 ≈ B2).

Prvky podvežia (AD a Mk, obr. 35) nemožno podrobiť prevedenému rozboru, pretože neobsahujú hlavicové jadro, lístie ani prstenec. K patričnej skupine ich preto dodatočne priradí až štýlová analýza. Neskôr bude prehodnotená i skupinová príslušnosť krycej dosky hlavice P1 (obr. 21a).

4.2 Štýlová analýza dekoratívnych prvkov

Analýza skupiny I.

Hlavice polygonálneho záveru chóru (P1–P4, obr. 21) kladie väčšina bádateľov do rozmedzia Myskovszkého roku 1240 až Menclovho 1290, s výnimkou J. Bureša, ktorý zrejme i tieto radil k prvkom tesaným v pokročilejšom 14. storočí podľa kresieb starších predlôh. Prinajmenšom trojica hlavíc vpravo (P2–P4) sa však ničím nevymyká výrazu stredoeurópskej naturalistickej produkcie 2. polovice 13. storočia. Nevšednou je akurát ľavá zo štvorice hlavíc (P1), ktorej vlýs bobuľových ostrôh je sám o sebe známym motívom ranogotických dekoratívnych prvkov, od ktorých sa však líšili jedným prostým a závažným rysom – svojou pozíciou. Motív, čo ako formálne uvoľnený či zjednodušený, patrilo do hlavy prvku, jeho vloženie do krycej dosky je prejavom rezignovania na klasický kánon. Vo výklade akurát

tejto časti hlavice P1 – bobuľovej krycej dosky – sa prikláňam k J. Burešovi, s tou výhradou, že pre ňu nepredpokladám dovoz predlohovej kresby. Jej kamenár bobuľový motív isto poznal z autopsie a, ako naznačuje porovnanie rozmerov a tvarov, vtesal ho do pôvodne širšie vyklenutej hladkej krycej dosky, akú si zachovali zvyšné tri hlavice.

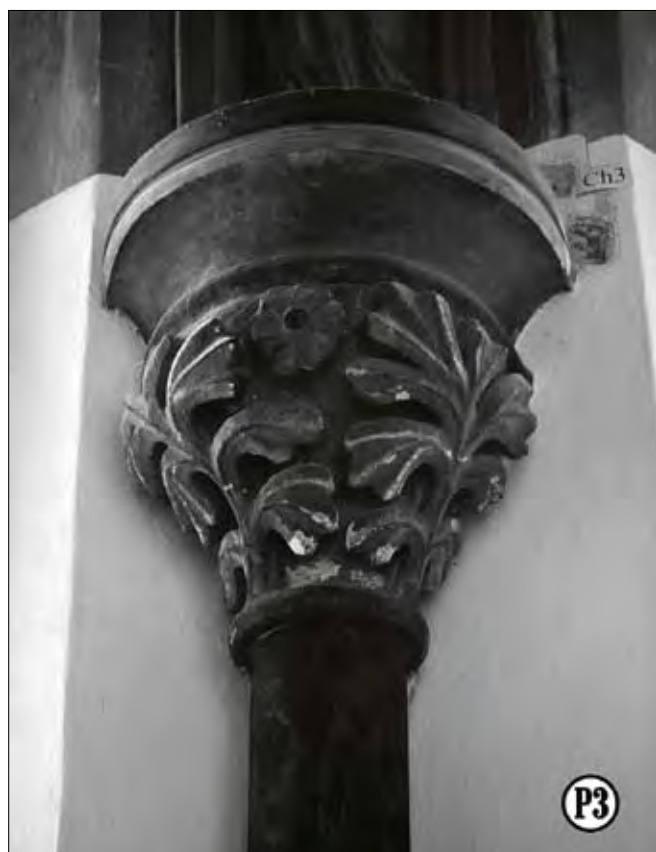
Z dejín hľadania štýlových východísk hlavíc možno pripomenúť Vroclav okolo roku 1290 a sprostredkujúci kostol v Odoríne v poňatí V. Mencla,⁸⁷⁾ spochybnenie Odorína S. Paulusovou⁸⁸⁾ a jeho náhradu hlavicami zo Spišského Štiavniku Š. Oriškom (obr. 22a, 22b).⁸⁹⁾ V. Mencl však nevytýčil žiadne osobité znaky spájajúce košické prvky v rámci súdobého celoeurópskeho rastlinného naturalizmu práve s vroclavskými. Š. Oriškom uprednostnené hlavice zo Spišského Štiavniku zas nenesú žiadne z konkrétnych poňatí listov zastúpených v Košiciach.

Formálnym rozborom zachytený systém rukopisných znakov I. skupiny prvkov chóru ju vymedzuje nielen voči II. prítomnej skupine, ale i v rámci vlastného slohového kontextu. Máločo z naturalistickej produkcie 2. polovice 13. storočia zodpovedá záverovým hlavicám P1–P4 súhrou svojich formálnych znakov; iný býva tvar jadra, vzťah obrysu prvku k jadru, kompozícia rastliny alebo modelácia jej povrchu. Jedinečnou kombináciou zhodných znakov sa zato ku košickým hlavicám hlási dvojica konzol empory v západných kútoch reformovaného kostola v neďalekej Seni. Dielenskú spojitost' podčiarkuje i príbuzné, v Seni

87) V. Mencl, o. c. v pozn. 18, s. 43.

88) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 41–42.

89) Š. Oriško, o. c. v pozn. 25, s. 418.

ešte o čosi malebnejšie schýlenie úponkov (obr. 22c, 22d). Zvonovité jadro s prilnavými a plisovanými listami rašiacimi z prstenca charakterizuje tiež tvaroslovie západného portálu benediktínskeho kostola v Polici nad Metují (obr. 22f). Polický kostol pochádza zo 60.–70. rokov 13. storočia,⁹⁰⁾ kde jeho západný portál, uplatniaci už rast-

linný naturalizmus, možno považovať za najmladší prvok stavby. Na základe tejto analógie predpokladám v 70. rokoch 13. storočia – v istom časovom odstupe od lokácie obce v roku 1249⁹¹⁾ – i stavbu kostola v Seni, i bezprostredné východisko stavebnej plastiky jeho empory v košickej dielni vytvoriacej hlavice P1–P4.

Obr. 22: Štýlové analógie I. skupiny dekoratívnych článkov:

a, b – Spišský Štiavnik (Slovensko, okres Poprad), hlavice archeologicky vyzdvihnuté z areálu cisterciánskeho kláštora v roku 1979, dnes v lapidáriu pracoviska Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi (a – stav 2009; b – prevzaté z Bildindex der Kunst und Architektur (Foto Marburg), <http://www.bildindex.de>, obr. č. fm78736);

c–e – Seňa, reformovaný kostol, konzoly podklenutia empory v západných kútoch (c, d) a na západnej stene lode (e), stav 2015;

f – Polica nad Metují (okres Náchod), benediktínsky kostol Nanebovzatia Panny Márie, ľavá hlavica vonkajšej archivoly západného portálu (foto A. Flidr, 2009).

90) J. Kuthan, o. c. v pozn. 69, s. 317, obr. na s. 314 a 315.

91) M. Ďurišová – J. Krcho, Komplexný pamiatkový výskum reformovaného kostola v Seni, Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 17,

2006, s. 63–76, tu s. 73. Autori predpokladajú stavbu kostola už v 50. rokoch, bezprostredne po usadení hostí.

Obr. 23: Košice – dominikánsky kostol, chór, konzoly: a – K2 – konzola pod južnou skrátanou príporou; b – K1 – konzola pod severnou skrátanou príporou; stav 2009.

Profilácia krycej dosky **južnej konzoly chóru** (K2, obr. 23a) tvorí v senianskom reformovanom kostole svojbytné masívne konzoly emporie na stenách lode (obr. 22e). Podobná je i profilácia krycej dosky jednej z hlavíc zo Spišského Štiavniku (22b), datovanej Š. Oriškom pre symbolicko-znakový charakter svojich listov do 3. štvrtiny 13. storočia,⁹²⁾ ale i rímsových hlavíc prípor v osteniach medzidožových arkád zmieneného kostola v Polici nad Metujú.

Š. Oriško v prípade spišskoštiavnických hlavíc, zeme-pisná poloha Police nad Metujú i pôvod košických a senianských hostí naznačujú, že štýlové východiská daného okruhu pamiatok možno predpokladať v oblasti Saska okolo polovice 13. storočia.

Analýza skupiny II.

Konzola pod severnou skrátanou príporou (K1, obr. 23b) sa od náprotivnej (K2, obr. 23a) zreteľne líši proporciami, zostavou, pôdorysom i modelovaním rastlinných motívov. U Š. Oriška vzbudzuje pochybnosti o svojej autenticite.⁹³⁾ Zostavou a proporciami je jej blízka konzola v severozápadnom kúte bývalej kapitulnej siene premonštrátskeho kláštora sv. Kríža v Lelese (obr. 24, medzi rokmi 1355–1380).⁹⁴⁾

92) Š. Oriško, o. c. v pozn. 25, s. 395–396, obr. 225.

93) Tenže, o. c. v pozn. 13, s. 14, predpokladá úpravu jej dolnej časti, dôvod svojho úsudku však neuvádza.

94) M. Novotná, Popis pamiatky a jej umelecko-historické vyhodnotenie, in: L. Székely, Leles – stredoveké nástenné maľby a kamenné články v kaplnke kláštora premonštrátov. Návrh na reštaurovanie pamiatky. Rožňava 2001, rkp., s. 14 (archív KPÚ Košice, sign. RZ-214/2001).

Na rozdiel od hlavíc polygonálneho záveru, vizuálne dobre prístupných z barokového oratória (obr. 19a), sú **hlavice skrátaných prípor a vífazného oblúka** (S1, S2, V1 a V2, obr. 25, 27) detailnému pohľadu bádateľa bez pomoci lešenia prakticky nedostupné. Odrazilo sa to na ich zanedbanom štýlovom hodnotení a následne nedôsledných a nejasných interpretáciách pamiatky ako celku. V. Mencl ich nazval „geometrizovanými alebo priečne skaderenými“ a odvodil vedno s celou dekoratívnou náplňou chóru z kostola v spišskom Odo-ríne a viacerých sliezskych pamiatok okolo roku 1290,⁹⁵⁾ kde však dnes o podobných listoch z daného obdobia nechýrovať. J. Bureš listie označil za „formalisticky puklicové“, ktorého výskyt a preto i vznik celého kostola pripustil až v 14. storočí.⁹⁶⁾ S. Paulusová ich definovala ako „skučeračené listy s puklicami“ a s odvolávkou na Menclovu tvaroslovnú príručku naznačila ich datovanie okolo roku 1320.⁹⁷⁾

Obr. 24: Leles – premonštrátsky kláštor, bývalá kapitulná sieň, konzola klenby v severozápadnom kúte, stav 2013.

95) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4.

96) J. Bureš, o. c. v pozn. 20, s. 246.

97) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 31, s odkazom na V. Mencla, o. c. v pozn. 17, s. 16.

Obr. 25: Košice – dominikánsky kostol, chór, hlavice skrátených prípor: a – S1 – hlavica severnej skrátenej prípor; b – S2 – hlavica južnej skrátenej prípor (foto P. Beňo, 2013).

Obr. 26: Príklady plápolavých listov v stredoeurópskom kameňosochárstve: a – Marchegg (Rakúsko), farský kostol sv. Margaréty, vlys ľavého ostenia chórovej sedíle, stav 2015; b – Švábsky Gmünd, dóm sv. Križa, detail hlavice severozápadného piliera v trojlodí, stav 2015; c – Neuberg an der Mürz (Rakúsko), cisterciánsky kláštor, juhozápadná hlavica kapitulnej siene (prevzaté z U. Chibidziura, o. c. v pozn. 99, obr. 111 na s. 402); d–f – Košice, kaplnka sv. Michala, konzola tabernákulového výklenku na západnej fasáde (d), detail hlavice severného stĺpu empory (e) a hlavica prípor polygonálneho záveru (f), stav 2009–2017.

Obr. 27: Košice – dominkánsky kostol, vlysové hlavice víťazného oblúka: a – V1 – severná hlavica víťazného oblúka; b – V2 – južná hlavica víťazného oblúka; stav 2009.

Š. Oriško definoval listy ako „nepokojne vírivé“ a pripustil ich vzťah k bližšie nekonkretizovaným listom regensburského dómu a chóru viedenského dómu, pričom zmienil i „drobnokresebné pohyblivé listy“ na sedílii kostola v dolnorakúskom Marcheggu z rokov 1278–1279 (obr. 26a, 28a).⁹⁸⁾

Optické uchopenie a následné štýlové hodnotenie listov umožňuje až ich poznanie zblízka. Listie vrcholnej gotiky, bádateľmi spravidla sumarizované ako „puklicové“, „skučervavené“, „skaderavené“ či v českých textoch „kapustové“ (slovensky teda „kelové“), je samo o sebe rozmanité; mnohé stavby ba i jednotlivé stavebné prvky dokladajú súbežnú symbiózu viacerých vyhranených štylizácií (obr. 26a vs. 28a; 26d, 26e, 26c vs. 28b; 34d). K ich vymenovaným slovným polapeniam pridám ešte ďalšie, pretože pohyb, ktorý koná list a jeho laloky na hlaviciach skrátených prípor S1 a S2 (obr. 25) mi najvernejšie pripomína plápolanie, či už jazykov ohňa alebo vlajky vo vetre. Na rozdiel od puklicových listov, často sprevádzajúcich plápolavé, tu modelácia nevychádza z centrálnej puklice ale zo zvlnenia celého listu v jednom mierne zaoblenom smere.

98) Š. Oriško, o. c. v pozn. 25, s. 419; *tenže*, o. c. v pozn. 13, s. 18–19.

99) U. Chibidziura, *Das mittelalterliche Zisterzienserkloster Neuberg an der Mürz. Seine Stellung in der gotischen Architektur Österreichs*. Dizertačná práca na FF Univerzity v Kolíne nad Rýnom. Köln 2001, s. 298–299 (on-line <http://kups.ub.uni-koeln.de/957/>).

100) M. Parucki, *Die Wiener Minoritenkirche*. Wien 1995, s. 236.

101) U. Chibidziura, o. c. v pozn. 99, s. 22–23, 279.

102) M. Gerstenberger, *Die Wallfahrtskirche Maria Straßengel*. Judendorf-Straßengel 1985, s. 12.

103) J. J. Böker, *Der Wiener Stephansdom. Architektur als Sinnbild für das Haus Österreich*. Salzburg 2007, s. 134, obr. 18 a 59 na s. 59 a 136.

Už štylizácia listov marcheggskej sedílie je dosť po kročilá, no listy objavajúce sa v rakúskom Podunajsku o dobré polstoročie neskôr sú košickým o čosi príbuznejšie – sú masívnejšie, prepracovanejšie a podsekávaním oslobodené od jadra hlavice. Bývajú spájané s vlysmi pilierov v lodi „otcovskej“ stavby parlérovského dielenského okruhu – dómu sv. Kríža vo švábskom Gmünde (obr. 26b, 1330–1348)⁹⁹⁾ a uplatnili sa na západnom portáli viedenského Minoritského kostola (40. roky 14. storočia),¹⁰⁰⁾ v kapitulnej sieni cisterciánskeho kláštora v Neubergu an der Mürz (obr. 26c, vysvätené v r. 1344),¹⁰¹⁾ v mariánskom kostole v Straßengel (1346–1355)¹⁰²⁾ či na fasádach a v interiéri kaplniek po stranách západnej fasády viedenského dómu (1359–1365).¹⁰³⁾ V Budíne sú na hlaviciach z prestavby dominikánskeho kostola v 80. rokoch 14. storočia.¹⁰⁴⁾ Kapitulná sieň premonštrátskeho kláštora v Lelese, farské kostoly v Bardejove, Kluži, Richiši, Sebeši či Spišskej Novej Vsi dokladajú, že v priebehu 2. polovice 14. storočia sa už plápolavé listy bežne rozšírili v kameňosochárstve celého Potisia. Rukopisne najbližšie analógie košických dominikánskych sú však v samotných Košiciach – v kaplnke sv. Michala (obr. 26d–26f). Kaplnka mohla vzniknúť medzi rokmi 1360–1380¹⁰⁵⁾ a s dominikánskym kostolom ju spájajú i ďalšie, osobitejšie štýlové znaky, na čo, i bez možnosti porovnať hlavné portály pamiatok, poukázal už V. Myskovszky.¹⁰⁶⁾

104) K. H. Gyürki, *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. Budapest 1981, obr. 98 na s. 80.

105) T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 198.

106) V. Miskovszky, o. c. v pozn. 15 (1872), s. 13; *tenže*, o. c. v pozn. 14, s. 4.

Pre vlysy víťazného oblúka V1 a V2 (obr. 27) platí zhodné štýlové hodnotenie ako pre hlavice skrátenejších prípor S1 a S2. Ich mierne posunutý výraz naznačuje rukopis iného kamenára tej istej dielne. Jeho krycie dosky sú geometrickejšie a podanie listov drobnejšie a vzdušnejšie, zobrazoval navyše iné rastlinné druhy: Kým na monokultúrnych hlaviciach skrátenejších prípor ide zrejme o palinu (obr. 25), tu vedľa niekoľkých ukážok jej plápolavých listov nájdeme i viničný list hlavice T1 s typicky vtlačeným stredom (obr. 29a), i zvlnený dubový list hlavice T2 (obr. 29b), i puklicový list kútových hlavíc F1 a F2 (obr. 31). Hlavice víťazného oblúka sú tak náčrtníkom listov uplatnených v II. skupine dekoratívnych prvkov, združenej formálnym rozborom do uceleného dielenského produktu.

Hlavice severnej trojdielej prípor (T1, obr. 29a) uviedol svojho času V. Mencl ako vzorový príklad kameňosochárstva okolo roku 1290.¹⁰⁷ Viničné listy na jadre hlavice sú vskutku poplatné naturalizmu kameňosochárskych herbárov 2. polovice 13. storočia (obr. 21, 22c, 22d, 22f, 23a, 38b), s cieľom zreteľnosti neseného symbolického významu však bývajú realistickejšie a podanie listov drobnejšie a vzdušnejšie, zobrazoval navyše iné rastlinné druhy: Kým na monokultúrnych hlaviciach skrátenejších prípor ide zrejme o palinu (obr. 25), tu vedľa niekoľkých ukážok jej plápolavých listov nájdeme i viničný list hlavice T1 s typicky vtlačeným stredom (obr. 29a), i zvlnený dubový list hlavice T2 (obr. 29b), i puklicový list kútových hlavíc F1 a F2 (obr. 31). Hlavice víťazného oblúka sú tak náčrtníkom listov uplatnených v II. skupine dekoratívnych prvkov, združenej formálnym rozborom do uceleného dielenského produktu.

107) V. Mencl, o. c. v pozn. 17, s. 12.

108) H. Kissling, o. c. v pozn. 65, s. 44.

109) P. Chotěbor, o. c. v pozn. 71, s. 60.

110) T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 109.

111) J. Bureš, o. c. v pozn. 19, s. 117; podľa S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 33.

ky stvárňované i značne neskôr, napríklad na rámoch tympanónov portálov lode Dómu sv. Kríža vo Švábskom Gmünde sa puklicové viničné listy striedajú s listami v strede stlačenými (obr. 30j, 1330–1335),¹⁰⁸ aké sú na košickej hlavici. Podobne je tomu na strednej arkáde južnej predsiene pražskej katedrály (dokončenej v roku 1368)¹⁰⁹ či vlysoch severného portálu košického dómu (1415–1420).¹¹⁰ Samotný rastlinný naturalizmus teda nie je dátumovo jednoznačný a hlavicu treba hodnotiť aj podľa jej druhých motívov.

Zvieratá na krycej doske hlavice odvodzoval J. Bureš od kresbami sprostredkovanej dekoratívnej plastiky sedílie minoritského kostola v Jihlave z polovice 13. storočia (obr. 30a).¹¹¹ Archaická pletencová estetika jihlavských motívov je však v úplnom štýlovom protiklade k anatomickému verizmu a perspektívnemu podaniu košických. „Tiahnutím“ košických motívov k Tišnovu mohol J. Bureš

Obr. 28: Analógie k poňatiu listov hlavíc víťazného oblúka: a – Marchegg, farský kostol sv. Margaréty, vlys pravého ostenia chórovej sedílie, stav 2015; b – Neuberg an der Mürz, cisterciánsky kláštor, juhozápadná hlavica kapitulnej siene (prevzaté z U. Chibidziura, o. c. v pozn. 99, obr. 113 na s. 403).

mieriť k portálu baziliky Porta coeli v Předklášteří u Tišnova z prelomu 30. a 40. rokov 13. st.,¹¹²⁾ ktorý na jednej z hlavíc južného ostenia skrýva zvery anatomicky veľmi blízke košickým (obr. 30b): Majú skrútené chvosty, jeden pár nôh, pernaté krídla a psie hlavy na dlhých, dole stočených krkoch. Ich stvárnenie a celková kompozícia hlavíc však jasne dokladajú, že anatomická zhoda ešte nezaručuje i štýlovú. Časovo i kompozične je tišnovským príbuzná hlavica z ambitu premonštrátskeho kláštora v Louke u Znojma spred polovice 13. storočia, ktorú ako košickú najbližšiu uviedol Š. Oriško.¹¹³⁾ Košickú pripomína horizontálnou trojdielnosťou hlavice na zloženej prípoře a uplatnením i zvieracích, i rastlinných motívov, čo sú však typologické, historicky univerzálne zhody a nie spoločné štýlové znaky. Porovnanie vertikálneho členenia hlavíc naopak svedčí o vzájomnom

štýlovom rozpore: Kým ranogotické hlavice z Louky či Porta coeli sú poplatné klasickému kánonu a proporciám a ich motívy sa prepletajú na štíhlom jadre pod rozložitou krycou doskou, proporčne neklasická masa košickej hlavice má rastlinnú zónu v súdkovitom jadre a zvieračiu na strmo zdvihnutej krycej doske. Košická hlavica sa podobnými ranogotickými dielami zjavne inšpirovala, no len veľmi voľne a v značnom odstupe od ich štýlového kontextu. J. Bureš ani nepredpokladá jej vznik pred rokom 1300 a Š. Oriško svoju predstavu o jej datovaní na základe príbuznosti s hlaviciou z Louky neuvádza.

Celým systémom osobitých výtvarných znakov sa košické zvery hlásia ku skupine konzol vonkajšieho trifória pražskej katedrály (obr. 30f–30h, okolo r. 1375).¹¹⁴⁾ Práve tu sa vyskytuje i zhodná perspektívna skrátka, i čelný priemet s dolu pretiahnutým krkom, i dynamický, zvlášť ne hore vypuklý chrbát, i ostrou líniou zvýraznená chrbtica, i predimenzované no realisticky popisné anatomické detaily, i komunikácia zvieraťa s architektonickým podkladom. A ako v Košiciach, i tu sa nájde otvorená citácia tradičného rastlinného naturalizmu (obr. 30i). Túto skupinu dekoratívnej plastiky pražského vonkajšieho trifória považujem za štýlové východisko zvierat košickej hlavice T1, ktorej vznik predpokladám v 80.–90. rokoch 14. storočia.

Historizmus, ktorý hlavica pri zbežnom pohľade asociuje, nebol v závere vrcholnej gotiky nijako výnimočný. Povedľa sofistikovanej citácie staršej stavebnej tradície v okruhu pražskej katedrálnej huty tu boli i oveľa extrémnejšie návraty, napr. v podobe pseudorománskeho ambitu bamberských karmelitánov (obr. 30d, 30e, okolo r. 1392).¹¹⁵⁾ Ideologicky obzvlášť konzervatívny a v Košiciach oddávna usadený stavebník, ako aj staviteľ otvorený spektru súdobých architektonických trendov, no predovšetkým samotná stavba, žiadajúca si plynulé výtvarné prepojenie dvojice obsiahnutých štýlových vrstiev, mali k historizmu dostatok motívov.

Južná trojdielna hlavica (T2, obr. 29b) je identickými proporciami, strmo zdvihnutou krycou doskou a mätko modelovanými listami na jadre rukopisne a teda i dátumovo poplatná svojmu severnému náprotivku T1 (obr. 29a). Sploštené bobulové ostrohy s guľami na mieste pukov sú predovšetkým svojim nekonvenčným umiestnením v krycej doske vzdialené klasickým vzorom a mohli vzniknúť ich parafrázovaním v značnom časovom odstupe.

Ludské figúry na **západných kútových hlaviciach** (F2 a F1, obr. 31) sú znejasnené vrstvami náterov, zjavne však pomerne rustikalizované. Ich hodnotenie J. Burešom nepoznáme, no v intenciách svojich úvah o kresbami sprostredkovaných predlohách z Jihlavy a Tišnova¹¹⁶⁾ mieriť s veľkou pravdepodobnosťou na typovo i kostýmom podobnú dvojicu podopierajúcu tympanón portálu

112) J. Bureš, o. c. v pozn. 20, posudok V. Mencla na s. 254; Datovanie portálu Porta coeli podľa A. Flídra, Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě? Osudy nejen západního portálu baziliky Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, Opuscula Historiae Artium 59, č. 1–2, 2010, s. 4–29, tu s. 26.

113) Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, s. 13, obr. 15 na s. 20; Obrázok hlavice vid' tiež J. Kuthan, o. c. v pozn. 69, obr. na s. 230; On-line <http://kralovskedilo.ktf.cuni.cz/lokalita/Louka---Klaster-premonstratu>.

114) P. Chotěbor, o. c. v pozn. 71, s. 103.

115) T. Breuer, Der Bamberger Karmelitenkreuzgang und die retrospektiven Tendenzen des 14. Jahrhunderts, Bericht des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 26, 1967, s. 70.

116) J. Bureš, o. c. v pozn. 19, s. 117; podľa S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 33.

Obr. 29: Košice – dominikánsky kostol, vlysové hlavice trojdielnych prípor: a – T1 – hlavica severnej trojdielnej prípor; b – T2 – hlavica južnej trojdielnej prípor; stav 2015.

Porta coeli rovnomennej rano-gotickej baziliky v Předklášteří u Tišnova (obr. 32a, 32b), ktorá sa však od košickej líši archaizmom ostro lomených, stáčaných a priľnavých záhybov odevu. Š. Oriško radil postavy ku štýlovo pokročilejším prvkom chóru, svoj úsudok však nezdôvodnil a štýlový pokrok nedotoval. Pri zmienke sedílie kostola sv. Margaréty v Marcheggu (1278–1279) podotkol, že, rovnako ako chór košických dominikánov, i ona obsahuje ľudskú postavu (obr. 32c).¹¹⁷

Typovo podobných postáv je v európskom kameňsochárstve širšieho stredoveku nepreberné množstvo. Stav košických zatiaľ bráni ich jednoznačnému štýlovému zaradeniu, nie však konštatovaniu, že archaické znaky uvedených analógií na nich (už) nenájdeme. Hlavice však obsahujú aj iné motívy. Pozoruhodná je predovšetkým ich drapériová kulisa,¹¹⁸ uplatňovaná ako akcent posvätnosti

Obr. 30: Analógie zvieracích a rastlinných motívov hlavice severnej trojdielnej prípor: a – Jihlava, minoritský kostol, hlavica sedílie v južnej stene chóru (foto A. Flidr, 2008); b, c – Předklášteří u Tišnova, bazilika Porta coeli, hlavica a detail sokla západného portálu (foto A. Flidr, 2006); d, e – Bamberg (Nemecko), karmelitánsky kláštor, hlavice ambitu (prevzaté z <https://www.flickr.com/photos/monudet/6506973767/> a https://www.flickr.com/photos/roger_joseph/5174294020/); f–i – Praha, katedrála sv. Víta, chór, konzoly vonkajšieho trífória (prevzaté z Bildindex der Kunst und Architektur (Foto Marburg), <http://www.bildindex.de>, obr. č. fm1570345 (f), fm1570167 (i) a K. M. Swoboda, Peter Parler, der Baukünstler und Bildhauer. Wien 1940, obr. 95 (g) a 96 (h)); j – Švábsky Gmünd, dóm sv. Kríža, loď, detail archivolty severného portálu, stav 2015.

117) Š. Oriško, o. c. v pozn. 26 (2005), s. 510; tenže, o. c. v pozn. 13, s. 18–19.

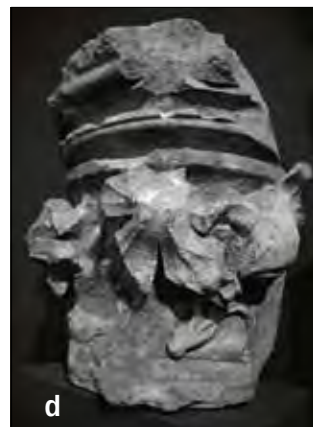
118) Drapériové pozadia postáv sú obzvlášť zreteľné na kresbách hlavíc od V. Myskovszkého, viď Š. Oriško, o. c. v pozn. 13, obr. 3 na s. 12.

Obr. 31: Košice – dominikánsky kostol, hlavice s ľudskými motívmi na príporách v západných kútoch chóru: a – F2 – hlavica v juhozápadnom kúte chóru; b – F1 – hlavica v severozápadnom kúte chóru (foto P. Beňo, 2013).

výjavu na viacerých stredoeurópskych reliéfoch 2. polovice 14. storočia. V norimberskom Frauenkirche (vysvätenom v roku 1358)¹¹⁹ je hneď trikrát: za Kľaňaním Troch kráľov na tympanóne západného portálu a za Korunovaniami Panny Márie na svorníku klenby predsieňe a parapete empory. Zhodný námet dopĺňa drapéria na tympanónoch Biskupskej brány viedenského dómu (1359–1365),¹²⁰ južného chórového portálu augsburského dómu (po 1356)¹²¹ či Svadobného portálu bamberského

mariánskeho kostola (pred 1387).¹²² Motív, pravda, nie je štýlovým ale typologickým znakom, no vzhľadom na svoj častý výskyt v konkrétnom období a konkrétnom dielenskom okruhu (parlérovskom) nie je pre datovanie a štýlovú analýzu košických hlavíc bez významu. Košické drapérie, na rozdiel od uvedených príkladov, nedržia anjeli ale puklicové listy. Tie sú svojou vláchnou modeláciou veľmi blízke listom hlavíc vyzdvihnutých v roku 1996 z niekdajšieho areálu budínskeho františkánskeho kláštora a predbežne

Obr. 32: Analógie figurálnych a rastlinných motívov západných hlavíc chóru: a, b – Předklášterí u Tišnova (Brno-venkov), bazilika Porta coeli, konzoly nadpražia západného portálu (foto A. Flidr, 2006); c – Marchegg, faršík kostol sv. Margaréty, ľavá konzola sedílie v južnej stene chóru, stav 2015; d – Budín (Maďarsko), hlavica z areálu františkánskeho kláštora v expozícii Budapešti Történeti Múzeum, stav 2009.

119) G. Bräutigam, Gmünd – Prag – Nürnberg, Die Nürnberger Frauenkirche und der Prager Parlerstil vor 1360, Jahrbuch der Berliner Museen 3, Berlin 1961, s. 38–39, obr. 12, 13 na s. 53.

120) J. J. Böker, o. c. v pozn. 103, s. 65.

121) M. C. Schurr, Heinrich und Peter Parler am Heiligkreuzmünster in Schwäbisch Gmünd, in: R. Strobel – A. Siefert – K. J. Herrmann

ed., Parlerbauten. Architektur, Skulptur, Restaurierung. Internationales Parler-Symposium, Schwäbisch Gmünd, 17.–19. Juli 2001. Stuttgart 2004, s. 33.

122) T. Breuer, Parler an der Oberen Pfarre in Bamberg?, in: R. Strobel – A. Siefert – K. J. Herrmann ed., o. c. v pozn. 121, s. 95.

Obr. 33: Košice – dominikánsky kostol, chór, baldachýny; a – B1 – baldachýn pod severnou skrátanou príporou; b – B2 – baldachýn pod južnou skrátanou príporou; stav 2009.

datovaných do prelomu 14. a 15. storočia (obr. 32d).¹²³⁾

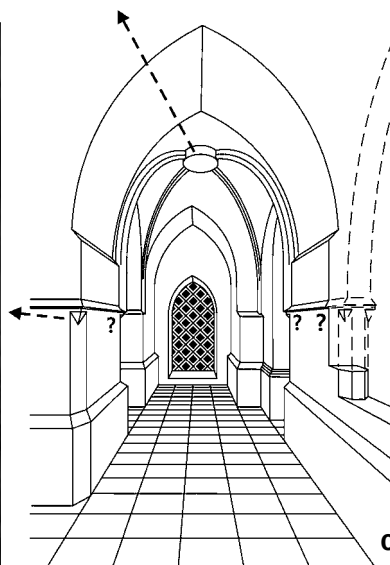
Dvojica **baldachýnov** pod skrátanými príporami chóru košického dominikánskeho kostola (B1 a B2, obr. 33) zohrala v dejinách jeho bádania dôležitú úlohu. J. Bureš totiž upozornil na ich nepravdepodobnosť v mendikantskom prostredí 13. storočia a s ohľadom na najstaršiu mu známu analógiu – baldachýny minoritského kostola vo Viedenskom Novom Meste (obr. 34a, 34b) – posunul vznik celej košickej pamiatky na začiatok 14. storočia.¹²⁴⁾ Tvaroslovne však košické baldachýny svojimi neporovnateľne elegantnejšími proporciami a mätko scelenými

Obr. 34: Analógie baldachýnov z pohľadu staršieho bádania a z hľadiska tvaroslovného detailu: a, b – Viedenské Nové Mesto (Rakúsko), minoritský kostol, baldachýny v niekdajšom chóre (foto A. Flidr, 2015); c – Matujowice (Poľsko), kostol sv. Jakuba, baldachýn v ostení hlavného portálu (prevzaté z https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kościół św. Jakuba w Matujowicach_portal_fragment2_30.07.2011_p.jpg); d – Košice, kaplnka sv. Michala, sedília, stav 2009.

123) Také datovanie hlavíc predpokladal a o roku a mieste ich nálezu ma osobne informoval András Végh, Ph.D.; viď tiež A. Végh, Buda város régészeti emlékeinek kutatása 1985–2005 között, in: E. Benkő – Gy. Kovács edd., A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Budapest 2010, s. 175.

124) J. Bureš, o. c. v pozn. 19, s. 116; podľa S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 32.

Obr. 35: Košice – dominikánsky kostol, podvežie: a – AD – svorník klenby, stav 2014; b – Mk – konzola na severovýchodnej hrane severnej arkády, stav 2008; c – rekonštrukcia pohľadu do podvežia z východného ramena ambitu.

detailmi nijako s viedenskonomestskými nesúvisia. V. Mencl reagoval na Burešov argument novými príkladmi z uprednostnenej sliezsko-poľskej trasy a obdobia okolo roku 1290.¹²⁵⁾ Portál jedného z nich, kostola v Maľujowiciach, vyniká ozaj bohatým uplatnením baldachýnov, i tie sú však pri porovnaní s košickými výtvarene svojrázne celkom vlastným spôsobom (obr. 34c).

Dvojicu košických baldachýnov charakterizujú vzájomne sa doplňujúce nuansy: Jadrom oboch je osemboký hranol s korunnou rímou, podklenutý osemdielnou klenbičkou a obalený rytmom stíhlych vimperkov s krabmi a krížovými kyticami z drobných plápolavých listov – čím však zhoda končí. Styky piet vimperkov južného sú ostro zrezané, severného mätko scelené krivkou. Jadro južného baldachýnu je holé, medzi vimperkmi severného sa vznášajú tabernákulá – a tie sú kľúčom k jeho štýlovému

125) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4.

hodnoteniu. Baldachýny ako makety centrálnych architek-túr¹²⁶⁾ môžu byť po vzore reálnych stavieb opatrené oporným systémom, kde čelá oporných pilierov môžu niesť tabernákulá. Tabernákulá voľne sa vznášajúce medzi vimperkmi sú tak produktom svojskej erózie konštrukčnej logiky a ich jedínú analógiu poznám zo sedíle kaplnky sv. Michala v Košiciach (obr. 34d, cca 1360–1380)¹²⁷⁾ Stavajúc na J. Burešovi podotýkam, že kým okolo roku 1300 by i skromný pár baldachýnov dominikánskeho kostola bol zvláštnym „katedrálным“ luxusom, v závere 14. storočia je mendikantom náležitou redukcíou módného zaplavenia súdobých stavieb baldachýnmi – v prípade Košíc kaplnky sv. Michala. Oproti baldachýnom ako „výstrelku“ ponechanom v regióne nadhlo bez známej odozvy uprednostňujem predstavu o závislosti dominikánov na miestnom stavebnom ruchu, filtrovanej však svojráznym výberom z výtvarných trendov svojej doby a lokality.

Prvky podvežia

V barokovom opise doložený dátum „1481“ na 5. podlaží východnej fasády veže¹²⁸⁾ zrejme ohlasuje jej dokončenie, nás však bude zaujímať podvežie, ktoré datuje jej založenie. V. Mencl hodnotil celú vežu ako prístavbu z prelomu 14.–15. storočia, pripojenú ku kostolu z konca 13. storočia.¹²⁹⁾ Sonda S.

Paulusovej však zachytila konštrukčne primárne votknutie podvežia do steny kostola¹³⁰⁾ a tak dnes treba prehodnotiť Menclovo datovanie alebo veže, alebo kostola.

Svorník rebrovej klenby podvežia (AD, obr. 35a) nesie jeden z najbežnejších motívov stredovekého kameňosochárstva s bohatstvom poňatí pre výber tej najbližšej štýlovej analógie. Tou sa ukazuje byť baránok na svorníku z chóru farského kostola sv. Michala v Kluži (obr. 36a, 4. štvrtina 14. storočia).¹³¹⁾ S košickým ho spája zhodná mie-

126) J. Sommer, Gotický konzolový baldachýn jako maketa členité architektonické struktury, in: Česká placka (blog). On-line <https://ceskaplacka.wordpress.com/2015/06/>.

127) T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 198.

128) M. Volovár, o. c. v pozn. 10, obr. 27a.

129) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 5, pôdorys na s. 10.

130) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 28, 36, podrobnejšie tu v pozn. 85.

131) Datovanie chóru vid' G. A. Entz, Die Pfarrkirchen von Klausenburg und Mühlbach in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Bauges-

ra realizmu končatín v kombinácii s blokovým obrysom rúna a jedinečná štylizácia vlny do predlínajkových riadkov esíček.

Konzola severnej arkády podvežia (Mk, obr. 35b) bola odkrytá začiatkom 80. rokov v úrovni dnešného terénu.¹³²⁾ Pred jeho novovekým nárastom bola päťou záklenku arkády. Stvárnenie jej leva je svojim malebným realizmom, najmä bravúrnym zachytením anatómie sedacieho svalstva, porovnateľné s psíkom z náhrobku arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi v pražskej katedrále (obr. 36c, 1376–1377).¹³³⁾ Okolo roku 1375 tam vznikli i vyššie spomenuté konzoly vonkajšieho trifória, z ktorých viaceré spája s košickým levom jedinečná kombinácia štylizácií srsti a hrivy: Kým srst za labami je štylizovaná do rytmu zástrihov, hriva sa zlieva do široko zvlnených hladkých vlasov (obr. 36b).

I klužské, i pražské analógie dekoratívnej náplne podvežia tu nie sú vo vzájomnom rozpore, naopak. Bez klužského kostola neodmysliteľný okruh sedmohradskej architektúry 2. polovice 14. storočia býva vykladaný podunajsky sprostredkovanými ohlasmi južnonemeckých dómskych hút, ku ktorým sa koncom storočia pridružujú čerstvé impulzy pražskej katedrály.¹³⁴⁾ Ukazuje sa, že podobný scenár platí i pre košický dominikánsky kostol, zviazaný s predmetnou skupinou sedmohradských pamiatok spoločným geografickým rámcom Potisia.

Vyústenie štýlovej analýzy dekoratívnych prvkov

Medzi dvojicu skupín prvkov vydelených formálnym rozborom vyryla štýlová analýza vyše storočný rozpon. Kým 5 prvkov náleží stredoeurópskemu rastlinnému naturalizmu poslednej tretiny 13. storočia, zvyšných 13, vrátane prvkov podvežia, sa hlási do sklonku vrcholnej gotiky poslednej tretiny 14. storočia (obr. 37). Ak si obe datovania dosadíme do rovnice s konštantou predpokladanej stavebnej celistvosti kostola a prirátame i štýlovo relevantnejšie konštrukčné zložky kostola – rozetu a južný portál –, je jediným jej riešením datovať kostol mladšími prvkami a staršie považovať za spólia – za prvky získané z iného objektu a začlenené do výtvorného programu dominikánskeho kostola počas jeho výstavby.

K pôvodu spólií

Môj kandidát na pôvodcu spólií vyznie možno smelo, no v aktuálnom stave poznania gotických Košíc je jedno-ducho tým najpravdepodobnejším: Pamiatkou, o ktorej bezpečne vieme, že vznikla v 2. polovici 13. storočia, kam náležia i spóliá, a ktorá uvoľnila časť svojej dekoratívnej plastiky práve v 2. polovici 14. storočia, kedy boli spóliá začlenené do dominikánskeho chóru, je pod dnešným dómom archeologicky zachytený starý farský kostol sv. Alžbety.¹³⁵⁾ Prípadný iný zdroj spólií, napr. hypotetický stavebný predchodca dominikánskeho kostola, nie je zatiaľ fyzicky nijako doložený a preto ako kandidát ich pôvodu nasleduje až za starým farským kostolom.

4.3 Námet a význam výtvorného programu kostola

Téma architektonického priestoru je dejinným javom. Pred jej otvorením bolo preto nutné absolvovať zdĺhavú štýlovú analýzu, z nej vyvodiť datovanie výtvorného programu a v ňom rozlíšiť prvky primárne preň zhotovené od prvkov prevzatých a po prípadných úpravách doň vtiahnutých. Predošlým bádáním bola tematickosť dotknutá len nepatrne; otázku svojho námetu vyvolala jedine hlavička T1 (obr. 29a) so zvermi chápanými prv ako jaštery, neskôr ako psy a následne spájanými s nešpecifikovanou dominikánskou symbolikou. V pozíciách a vzájomných priestorových vzťahoch prvkov sa zatiaľ žiaden zmysel nehľadal.

Obr. 36: Analógie dekoratívnych prvkov podvežia: a – Kluž (Rumunsko), kostol sv. Michala, svorník chórovej klenby, dnes v lapidáriu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei v Kluži, stav 2009. b – Praha, katedrála sv. Víta, konzola vo vonkajšom trifóríu chóru (prevzaté z Bildindex der Kunst und Architektur (Foto Marburg), <http://www.bildindex.de>, obr. č. fm72800); c – Praha, katedrála sv. Víta, chór, Vlašinská kaplnka, detail tumby Jána Očka z Vlašimi (prevzaté z K. M. Swoboda, Peter Parler, *der Baukünstler und Bildhauer*. Wien 1940, obr. 84).

schichte und Stilbeziehungen, Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae XXX, Budapest 1984, s. 77–78. Pôvod svorníka, dnes v lapidáriu klužského Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, dokladá jeho replika v chóre kostola, kde iný svorník nesie dátum rekonštrukcie „1956“.

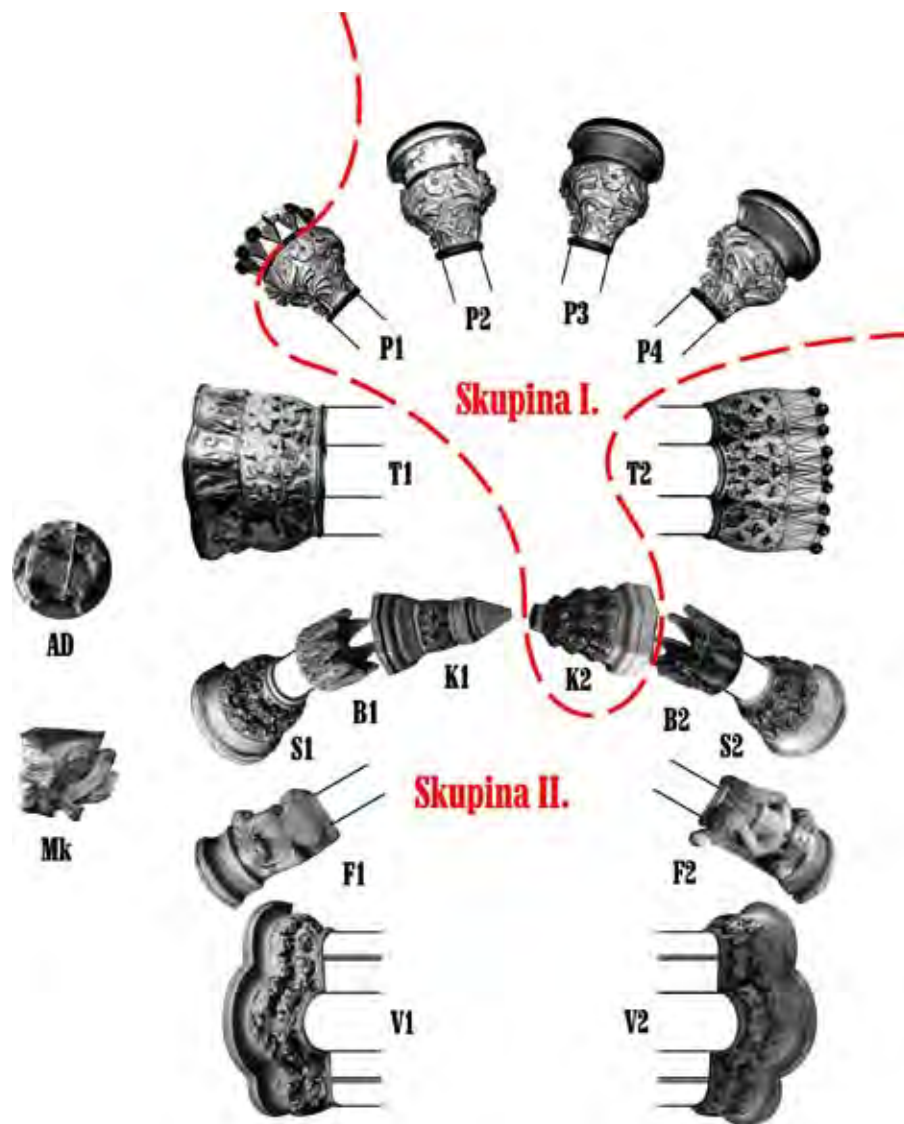
132) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 28.

133) P. Chotěbor, o. c. v pozn. 71, s. 91.

134) G. A. Entz, o. c. v pozn. 131, s. 103–104; L. Varga, o. c. v pozn. 74,

s. 59, 61; A. Legner ed., o. c. v pozn. 44, s. 471–474.

135) Uvoľniť časť jeho pôvodných prvkov dovolila vrcholnogotická prestavba tvaroslovne blízka susednej kaplnke sv. Michala a nahradila starý chór širším polygonálnym a možno i jednolodovým či bazilikovou dispozíciou lode dvojloďím. Viď O. Sztéhló, Megfigyelések a kassai Sz. Erzsébet-templom építésétörténetének felderítéséhez, Magyar mérnök- és építészegylet közlönye 47, 1913, s. 797 a obr. 1 na s. 797; T. Juckes, o. c. v pozn. 24, s. 56.

Obr. 37: Košice – dominikánsky kostol, výsledok štýlovej analýzy dekoratívnych prvkov: Skupina I. – spólia z poslednej tretiny 13. storočia; Skupina II. – prvky datujúce vznik kostola do poslednej tretiny 14. storočia (skratky prvkov viď obr. 19).

Analýza jednotlivých motívov

Priestor košického dominikánskeho kostola bol v stredoveku viacstupňovo hierarchizovaný. Kým laikom náležalo priestrané auditórium strohej plochostropej lode, kazatelia, oddelení od laikov múrmi letnera, užívali architektonicky členitejší klenutý chór. Ten bol svojbytným kostolom v kostole; trojdielne prípoje tu niesli druhý víťazný oblúk a za pravouhlou časťou s chórovými lavicami akcentovali apsidu s oltárom, pastofóriom, rozetou a sedíliou pre rádovú či hosťujúcu elitu (obr. 19). Celý výtvarný program videli len sami kazatelia a preto ho budeme rekonštruovať z ich uhlu pohľadu.

Lev a baránok (Mk a AD, obr. 35). Podvezie bolo pôvodne juhovýchodným kútom ambitu, otvoreným do jeho ramien masívnymi arkádami. Široké východné rameno ambitu viedlo popri kapitulnej sieni severnou arkádou podvežia a nezachovaným portálom priamo do chóru kostola (obr. 19b, 35c). Konzola na severovýchodnej hrane arkády s okrídleným levom s nápisovou páskou (obr. 35b) bola pred nárastom terénu zhruba v úrovni očí. Juhovýchodná hrana arkády je ulomená, juhozá-

padná zachovala konzolu s len hrubými stopami neznámeho motívu a severozápadná je zatiaľ zamurovaná.¹³⁶⁾ S pomocou svorníka klenby podvežia s baránkom (obr. 35a), ktorý sa pri pohľade z východného ramena ambitu tkvel nad predpokladanou štvoricou konzol, si ľahko domyslí v kresťanskom umení častú zostavu apokalyptického baránka medzi štyrmi symbolmi evanjelistov. Jej význam v tomto priestore je zrejmy: Podvezie ako kazateľní užívané predbránie kostola – architektónizovaného obrazu cirkvi – nieslo symboly evanjelií – brán poznania histórie cirkvi, ktorej zmyslom je spasiteľské dielo baránkom symbolizovaného víťazného Krista.

Zeleň (K1, K2, S1, S2, V1 a V2, obr. 23, 25, 27). Po vstupe do kostola sa rehoľník ocitol v kamennej záhrade západnej časti chóru. Z konzol tu rašia kvety fialky (K1) a listy dubu (K2), z hlavic skrátenej prípor palina (S1 a S2) a z výšov víťazného oblúka listy paliny, dubu, viniča a chmeľu (V1 a V2). Možno predpokladať, že zobrazenie bohatstva rastlinnej ríše v kresťanskom kultovom priestore vrcholného stredoveku ho pripodobňovalo k záhrade nebeského Jeruzalema.

Záhradná architektúra (B1 a B2, obr. 33). Nebeský Jeruzalem býva v stredovekej ikonografii prezentovaný i ako záhradné mesto (obr. 39, v hornej tretine vpravo). Svätci v ňom boli zaiste doma a tak možno baldachýny košického dominikánskeho chóru, určené ich plastikám, chápať ako makety ich nebeských príbytkov.

Atlanti (F1 a F2, obr. 31). Poslaním atlanta v architektúre je zvytvárnenie toku jej statického zariadenia. Atlant symbolicky podopiera fenomén symbolizovaný v podopieranej konštrukcii. Peknou ilustráciou princípu je známa legenda: Pápežovi Inocentovi III. sa sníva, že Lateránska bazilika je už-už na spadnutie, zjaví sa však neznámy a vlastnými silami stavbu podoprie. Bazilika tu zastupuje celú Rímsku cirkev, neznámym je alebo sv. František, alebo, v inom pápežovom sne, sv. Dominik.¹³⁷⁾ Opásanie povrazcom, typické pre františkánov, indikuje Františka

136) Severozápadná hrana arkády nemá skosenie s miestom pre konzolu, pretože lícovala s arkádovou stenou ambitu a ako hrana sa priestorovo neuplatnila. Štvrtú konzolu tu však mohol niesť prístenný pilier ambitu.

137) L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*. Tome III, *Iconographie des saints I*, A-F. Paris 1958, s. 391; J. de Voragine, *Legenda Aurea*. Praha 1998, s. 204.

v južnom atlantovi (F2). Jeho prítomnosť v dominikánskom interiéri možno pripustiť ako doplnok prinajmenšom rovnocenne osadeného sv. Dominika – náprotivného atlanta (F1). Že ide o zobrazenia svätcov, napovedajú za nimi visiace drapérie, uplatňované ako akcent posvätnosti výjavu na stredoeurópskych reliéfoch 2. polovice 14. storočia.¹³⁸⁾ Zobrazenie vodcov žobravých rádov na príporách staticky kľúčových kútov chóru je výstižnou ilustráciou legendy, spájajúcej obe pápežove sny: Keď sa František s Dominikom v Ríme stretli a spoločne navštívili bohoslužbu v spomenutej Lateránskej bazilike, kazateľ sv. Angelus prerušil svoju kázeň a vyriekol víziu o ich predurčení stať sa „mocnými piliermi cirkvi a kresťanskej civilizácie,“ ktorej hrozí rozkol a pád.¹³⁹⁾

Psy a vinica (T1, obr. 29a). Zvieratá severnej združenej hlavice chápal V. Mencl ako jaštery,¹⁴⁰⁾ S. Paulusová v nich videla psy¹⁴¹⁾ a Š. Oriško naviac súvislosť s dominikánskym prostredím.¹⁴²⁾ Po mojom upozornení na historicitu dominikánskej ikonografie¹⁴³⁾ S. Paulusová v autorskom kolektíve s I. Gojdičom a K. Zvedelovou od svojho názoru upustila a zvieratá predstavila ako drakov.¹⁴⁴⁾

Anatómiu zvierat tvorí jednoznačne psia hlava, psie (prípadne levie) tlapy, operené krídla a chvost bez najmenšieho náznaku šupín. Žiadna z častí tela teda nenasvedčuje ich plazej – či už jašterej, alebo dračej identite.¹⁴⁵⁾ Preto sa prikláňam k Š. Oriškovi a staršiemu názoru S.

Paulusovej, pričom prítomné krídla považujem za anjelsky atribút zvestovateľov viery,¹⁴⁶⁾ ktorý tu mal žánrovému motívu psov dodať nadpozemský výraz.

Lubovoľná diskusia o „psej“ ikonografii v dominikánskom prostredí je bezcenná bez ujasnenia si dvojice jej vyhranených, len vzdialene súvisiacich námetov: Prvým je alegória sv. Dominika ako psa s horiacou faklou, ktorý sa pred Dominikovým narodením prisnil jeho matke. Ako pes faklou mal Dominik svojou vierou symbolicky zapáliť celý svet. Námet bol prevzatý z legendy o sv. Bernardovi z Clairvaux a je teda starší než dominikánska ikonografia. O. Pujmanová uvádza jeho prvé výtvarné uplatnenie v spojení so sv. Dominikom na drobnom postrannom výjave obrazu svätca od Giovanniho da Tareno, krátko po roku 1300.¹⁴⁷⁾

Druhý „psí“ námet sa od prvého líši odlišnou pointou, počtom jej protagonistov i termínom svojej známej premiery vo výtvarnom umení. Podľa V. Denksteina si dominikáni zvolili psa za svoj (a nie iba Dominikov) symbol až po polovici 14. storočia, a skôr sa ako ich kazateľský atribút ešte nevyskytoval.¹⁴⁸⁾ V protiklade k antickému obrazu psa ako symbolu vernosti je totiž jeho obraz v Písme pejoratívny. Takým bol prv i prívlastok „dominikáni“, dnes od Rádu kazateľov neodmysliteľný, no všeobecne rozšírený až v 15. storočí.¹⁴⁹⁾ Rodiskom originálnej sebareflexie kazateľov, zachytenej i na košickej hlavici, je talianske jazy-

Obr. 38: Psy a druhé psovité šelmy v stredovekom výtvarnom umení: a – Schulpforte, cisterciánsky kostol, detail vitráže severnej chórovej rozety (prevzaté z <http://www.lda-lsa.de/typo3temp/pics/8afa9108e0.jpg>); b – Vyšší Brod (okres Český Krumlov), cisterciánsky kostol, tympanón portálu do južného ramena transeptu (foto A. Šeřík, 2012); c – Florencia (Taliansko), dominikánsky kláštor Santa Maria Novella, býv. kapitulná sieň, detail fresky Via Veritatis na východnej stene (prevzaté z <http://www.barnum-review.com/portfolio/elective-satanic-affinities/>).

138) Viď vyššie, kapitola 4.2 Štýlová analýza dekoratívnych prvkov/ Analýza II. skupiny/ „Ludské figúry na západných kútových hlaviciach“.

139) P. C. de Oliveira, St. Francis of Assisi. October 4. Plinio Corrêa de Oliveira commentary on the Saint of the Day (blog), on-line http://www.traditioninaction.org/SOD/j197sd_FrancisAssisr_10-04.html.

140) V. Mencl, o. c. v pozn. 1, s. 4.

141) S. Paulusová, o. c. v pozn. 8, s. 12, 43.

142) Š. Oriško, o. c. v pozn. 25, s. 417; o. c. v pozn. 26 (2005), s. 508; o. c. v pozn. 13, s. 13.

143) M. Volová, o. c. v pozn. 10, s. 67.

144) I. Gojdič – S. Paulusová – K. Zvedelová, o. c. v pozn. 13, s. 37.

145) O to vernejšie zodpovedá ich anatómia starobylému protagonistovi indoeurópskej kozmológie známemu pod perzským menom Simurgh a staroslovanským Simargl. Významové kvality, ktorých bol Simurgh nositeľom, by boli dokonalým podtextom nižšie rozvedeného dominikánskeho námetu košickej hlavice: Bol nepriateľom hadov, očisťoval zem i vody a prinavracal im úrodnosť a plodnosť, bol poslom medzi nebom a zemou a reprezentoval ich spojenie, hniezdil

na všeliečivom Strome života so semenami všetkých rastlín sveta... viď <https://en.wikipedia.org/wiki/Simurgh>. Jeho uplatnenie vo významovom podtexte hlavice je zaiste hypotetické, inšpirácia jej kamenára týmto (takto vyzerajúcim) bájnym tvorom je však veľmi pravdepodobná – v stredovekom sakrálnom umení bol dosť frekventovaný, viď obr. 30b, 30f, 38a.

146) G. Heinz-Mohr, Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění. Praha 1999, s. 211.

147) Obraz vznikol v Neapole, dnes je v Museo Nazionale di S. Matteo v Pise. Viď O. Pujmanová, Několik poznámek k dílům Tomasa da Modena na Karlštejně, Umění XXVIII, č. 4, 1980, s. 323–324; O starších počátkoch dominikánskej ikonografie uvažuje Ch. Gerhardt, svoju úvahu však nepodkladá žiadnym príkladom. Viď Ch. Gerhardt, Der Hund, der Eidechsen, Schlangen und Kröten verbellt. Zum Trepenaufgang der Kanzel im Wiener Stephansdom, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 38, 1985, s. 120–121, pozn. 14.

148) V. Denkstein, K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění. Praha 1987, s. 75.

149) M. Hanuliak, Rehoľníci s heslom veritas. Dominikáni vo svetle slovenskej archeológie, Historická revue VI, č. 8, 1995, s. 7.

kové prostredie, kde *Domini cani* (a lat. *Domini canes*) značí *Pánove psy*. Pôvodne nelichotivá ľudová slovná hra našla svoj obraz v rokoch 1365–1368 na freske kapitulnej sieň dominikánskej intelektuálnej komunity par excellence – florentského konventu Santa Maria Novella (obr. 38c, 39).¹⁵⁰⁾ Hanlivú nadávku tu kazatelia prijali a umne presmerovali na staršiu literárnu charakteristiku kazateľa ako psa, štekajúceho proti neprávosti a svojim jazykom olizujúceho rany. Na florentskej freske však Pánove psy predovšetkým hryzú. Aktívne chránia cirkev alegorizovanú stádom ovčiek od heretikov v podobe vlkov. Ide o prvé známe uplatnenie námetu *Domini canes* vo výtvarnom umení. Objektom psey ochrany v Košiciach je vinič, zastupuje však zhodný význam: pod vinicou i stádom Pána sa ako v stredoveku tak i dnes mieni všeobecná cirkev.¹⁵¹⁾

Námet košickej hlavice tkvie v konkrétnom zoradení jej motívov a voči každému z nich ako jednotlivosti je významovo posunutý. Dvojica akýchkoľvek zobrazení položených vedľa seba sa totiž nevyhnutne spája do novej predstavy, ktorá z tohto zoradenia vyplýva ako nová kvalita.¹⁵²⁾ Záleží na každom detaile: Nie náhodou sú psy zobrazované frontálne, s expresívne šľahajúcimi chvostmi, nie náhodou spoluvytvárajú nepriestupný rad a nie náhodou tlapami a tlamami pevne zvierajú okraj vinice.

Novosť námetu *Domini canes* ako produktu nového sebavedomia neskorostredovekej kazateľskej rehole najlepšie vystihne jeho porovnanie s významom podobných motívov v prostredí rehole staršieho typu. Na známom tympanóne cisterciánskeho kláštora vo Vyššom Brode (obr. 38b) je pasívna kláštorná komunita – vinica – ohrozovaná heretikmi – líškami –, na situáciu však dohliada nadprirodzená moc – pravica Božia.¹⁵³⁾ Oproti tomu v Košiciach kazatelia – zobrazení ako psy – aktívne a výhradne bránia celé cirkevné spoločenstvo – vinicu.

Hlavicu T1 v kostole košických dominikánov s motívmi identifikovanými ako psy nemožno datovať pred prvý výskyt námetu *Domini canes* v európskom výtvarnom umení v rokoch 1365–1368. Takýto výsledok jej ikonografickej analýzy ladí i so závermi formálneho rozboru, štýlovej analýzy a staršieho archívneho výskumu:

- Formálny rozbor jasne odčlenil hlavicu od susedných starších prvkov z konca 13. storočia.

- Krátko za florentský termín, do poslednej štvrtiny 14. storočia, osadila hlavicu štýlová analýza.

- V nasledujúcom storočí sú košickí dominikáni bežne doložení v mieste vzniku námetu *Domini canes* – florentskom kláštore Santa Maria Novella.¹⁵⁴⁾ Vzhľadom na stredomorský pôvod rádu tu možno ich študijné pobyty predpokladať už od založenia konventu.

Dub a trojitá koruna (T2, obr. 29b). Dub je v Európe tradičným symbolom stálosti, v antike i stredoveku sa verilo, že jeho drevo nepodlieha tleniu.¹⁵⁵⁾ V kresťanstve je symbolom viery, cnosti a vytrvalosti v časoch nepriazne osudu. I sv. Dominik bol svojimi súčasníkmi prirovnaný k nesmrteľnému dubu „s hlbokými koreňmi a s mohutnými vetvami, rozvíjajúcimi sa po celom svete a chrániaimi všetok ľud.“¹⁵⁶⁾

Smerodajným pre identitu južnej trojdielnej hlavice je zvláštna poloha prstenca medzi dvomi radmi dubových štvorlistov, ktorý zjavne nie je ich vetvou ale s prstencom pod horným radom štvorlistov a prstencom oddeľujúcim jadro od krycej dosky spoluvytvára vertikálne symetrickú trojicu obručí. Trojitá obruč, umocnená horizontálnou trojdielnosťou celej hlavice, významovou asociáciou

Obr. 39: Florencia – dominikánsky kláštor Santa Maria Novella, býv. kapitulná sieň, freska *Via Veritatis* na východnej stene (prevzaté z <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Way-of-salvation-church-militant-triumphant-andrea-di-bonaiuto-1365.jpg>).

150) Datovanie malieb podľa J. Polzer, *Andrea di Bonaiuto's Via Veritatis and Dominican Thought in Late Medieval Italy*, *The Art Bulletin* 77, č. 2, 1995, s. 262; Okolnosti vzniku námetu podľa O. Pujmanová, o. c. v pozn. 147, s. 323–324.

151) Napr. pri etymologickom rozbere Dominikovho mena uvádza Zlatá legenda, že jeho nositeľ je „strážcom vinice Pánovej alebo stáda Pánovho“. Viď J. de Voragine, o. c. v pozn. 137, s. 201; Vinič je už v Starom zákone pripodobňovaný k Izraelu a k viničnému kruhu nás pripodobuje i Kristus: „Ja som vinič, vy ste ratolesti.“ Viď Ž 80:9–17; Iz

5:1–7; J 15:5 (podľa Biblia. Starý a Nový zákon. Trnava 2016, s. 1404–1405, 1919, 2947)

152) S. M. Ejzenštejn, *Umenie mizanscény II*. Bratislava 1999, s. 130–131.

153) J. Royt, *Slovník biblické ikonografie*. Praha 2006, s. 234–235.

154) M. J. Fehér, *I Domenicani di Cassovia e L'Italia del Quattrocento* (Estratto da Corvina, Rassegna italo-ungherese, Anno VI, Nri 11 e 12, 1943). Budapest 1944, s. 4, 9, 31.

155) G. Heinz-Mohr, o. c. v pozn. 146, s. 52.

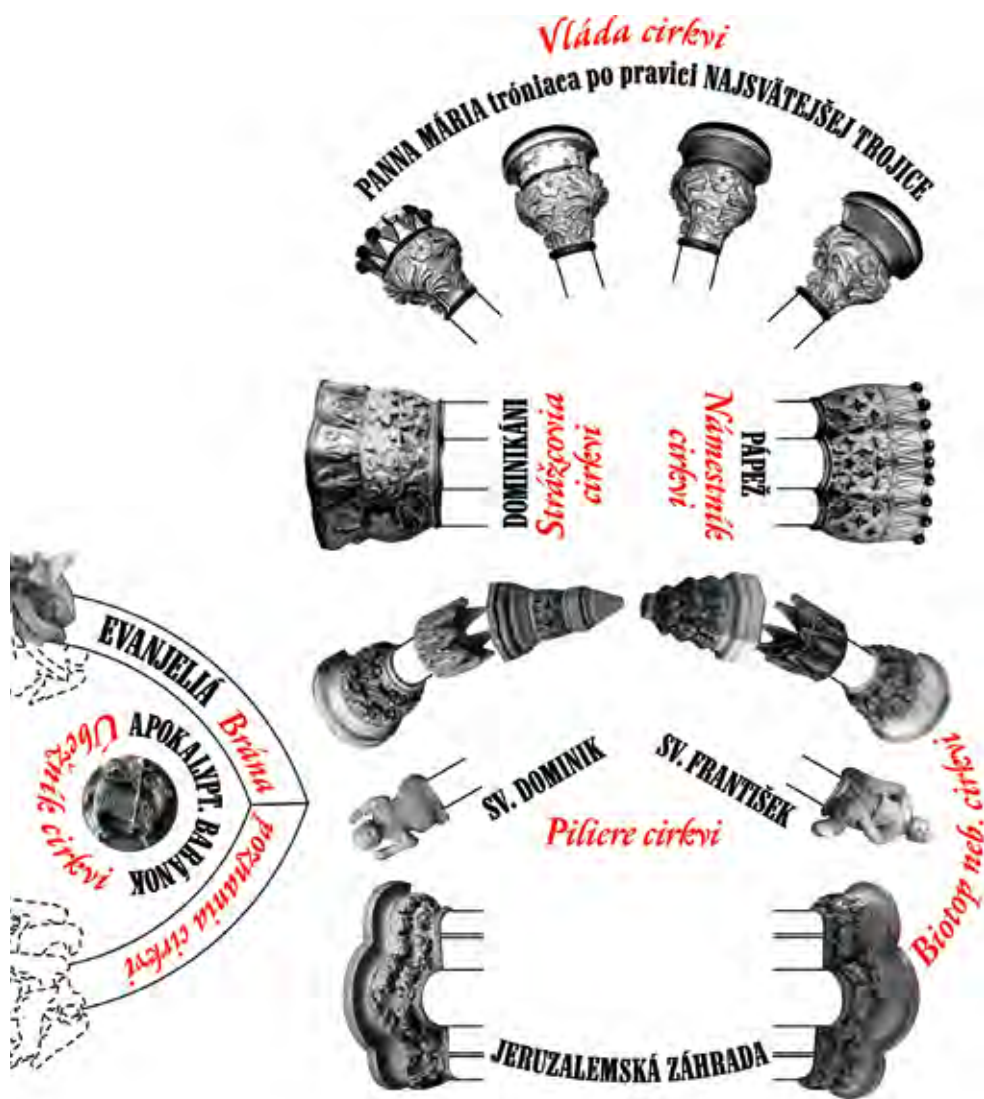
156) P. Fotta, *Dominik, kazateľ pravdy*. Košice 1991, s. 13.

dubových listov a korunou ostrôh s guľami, smeruje k obrazu pápežskej trojitej koruny – tiary. Jedine jej nositeľ – hlava pozemskej cirkvi – je hoden pozície naproti alegorickému obrazu rádu (T1) zaslúžiaceho sa na jej záchrane a systematickej ochrane.

Ruža, palina, koruna a kruh (P1–P4, obr. 21). Kým prvky už analyzované vznikli ako cielené zložky výtvarného programu kostola, od hlavic polygonálneho záveru – spólií – možno očakávať len potenciál pre ich začlenenie do významového systému. Zatiaľ čo recyklovaná konzola K2 (obr. 23a) ľahko zapadla do obrazu záhrady nebeského Jeruzalema, hlavicami vsadeným do najposvätnejšej časti interiéru – nad oltár – bola zverená zvláštna úloha.

Ich čelá nesú kvet ruže. Tá je vo výtvarnom umení najfrekvencovanejším mariánskym symbolom na základe prirovnania Panny Márie k Ruži bez trní, *Ruži medzi trňami, Nebeskej ruži* či *Ruži mučeníkov*.¹⁵⁷ Ružu dopĺňa dvojica listov paliny (lat. *Artemisia*), kultovej rastliny egyptskej bohyně Ízidy, gréckej Artemidy¹⁵⁸ a v stredoveku významnej mariánskej rastliny, „matky bylín“.¹⁵⁹ Prepojenosť stredovekej symboliky však dovoľuje vidieť v motívoch hlavic i symboly Krista: Podľa sv. Ambrózia je Mária stvolom, Kristus kvetom ruže a Bernard z Clairvaux pripodobňuje jej okvetné lístky k ranám Krista.¹⁶⁰ Kvôli červenej farbe symbolizovala ruža tiež čašu Kristovej krvi.¹⁶¹ Palina podľa ľudovej povesti vyrástla z potu Krista na kríži vo chvíli, keď mu miesto vody dali piť žľ s octom, horkosť rastliny je tak pripomienkou jeho utrpenia a bolesti. Jeden z jej druhov nesie slovenský ľudový názov „Božie drevko“.¹⁶²

Výrazné kruhy krycích dosiek pravej trojice hlavic pripomínajú aureoly, rytmus bobulových ostrôh ľavej zas kráľovskú korunu. Koruna i aureola poukazujú na

Obr. 40. Košice – dominikánsky kostol, rekonštrukcia ideového programu kameňosochárskej náplne propagujúceho význam Rádu kazateľov sv. Dominika na ochrane Rímskej cirkvi ako jedinej pravdivej cesty k ľudskej spáske.

transcendentálny status osôb, na ich podiel v kruhom symbolizovanej nebeskej podstate.¹⁶³

Košický dominikánsky kostol je dnes zasvätený Nanebovzatiu Panny Márie a podobne i v stredoveku bol Kostolom blahoslavenej Panny.¹⁶⁴ Tá vtedy nebola len populárnou sväticou ale zosobňovala samotnú Matku cirkvi.¹⁶⁵ Priemet zasvätenia kostola do rozloženia prvkov jeho hierarchicky najvýznamnejšieho priestoru – s korunovanou hlavicou vedľa trojice identických hlavic s aureolami – odhalí scénu Panny Márie tróniacej po pravici najsvätejšej Trojice. Námet možno identifikovať len v tomto konkrétnom zoradení hlavic, hlavice samotné preň neboli zhotovené. Sú to spóliá vyňaté z iného významového kontextu a v novom kontexte naaranžované do nanajvyšš štylizovanej no výstižnej inscenácie zasvätenia kostola

157) J. Royt – H. Šedíková, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha 1998, s. 91.

158) J. Kresánek – J. Krejča, *Atlas léčivých rostlin a lesných plodov*. Martin 1988, s. 213.

159) I. Ciulisová, *Gotická svätyňa františkánskeho kostola Panny Márie v Bratislave. Architektúra a kamenosochárska výzdoba*, *Umění XL-VI*, č. 3, 1998, s. 174–187, tu s. 182.

160) J. Royt – H. Šedíková, o. c. v pozn. 157, s. 92.

161) G. Heinz-Mohr, o. c. v pozn. 146, s. 225.

162) Palina abrotská, viď J. Kresánek, – J. Krejča, o. c. v pozn. 158, s. 211; k povesti o Kristovom pote viď tamže, s. 214.

163) G. Heinz-Mohr, o. c. v pozn. 146, s. 105.

164) „Ecclesia beate Virginis“, viď V. Wick, o. c. v pozn. 3, s. 3.

165) G. Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst*. Band 4/2, Maria. Gütersloh 1980, s. 103, 115–118.

a kláštora. Preto bolo ľavé, práve jedno a práve tu osadené spólium dodatočne dotesané korunou – atribútom Nebeskej kráľovnej.

Téma výtvarného programu kostola

Kresťanský chrám je zhmotneným obrazom cirkvi – inštitúcie pokračujúcej v Kristovom diele, realizátorky Božieho plánu a nositeľky systematického učenia spásy. Jedinečnosť ideového programu kostola košických dominikánov dokreslí exkurz ku zdroju námetu jeho interpretácie kľúčovej hlavice T1 – k florentskej freske *Via Veritatis* (obr. 39):

Kapitulná sieň, dnešná Španielska kaplnka dominikánskeho konventu Santa Maria Novella vo Florencii bola vymaľovaná v rokoch 1365–1368 s cieľom inšpirovať účinné a presvedčivé kázania.¹⁶⁶⁾ Známa freska jej východnej steny býva vykladaná ako *Vláda cirkvi, Víťazná cirkev* či ako *Via Veritatis*, čiže *Pravdivá cesta (k ľudskej spáse prostredníctvom cirkvi)*. Popravde sú však jej hlavnou témou samotní dominikáni, prezentujúci tu svoj rád ako významovo prevyšujúci všetky ostatné. Spásonosné dielo cirkvi ako aj samotná jej záchrana sú na freske plne závislé na ich činnosti.

Rukopis jej autora Andreu di Bonaiuta je v súlade s dominikánskym konzervativizmom veľmi konvenčný, o to invenčnejší je zato obsah fresky. Sklon Florencie k naratívnej stránke zobrazenia splodil scenériu plnú nových námetov a bezprecedentných alegórií, freska je symbolom i epickým príbehom zároveň. Vľavo je pred florentským domom ako architektonickým zhmotnením cirkvi vystavená kompletná hierarchia feudálnej spoločnosti ako pozemskej cirkvi na čele s pápežom. Po jeho pravici sedia generál dominikánskeho rádu a až zvyšné pozície zaujmajú ostatní kresťania od cisára a biskupa po najnižších duchovných a poddaných. Pri dolnom okraji je alegória spoločenstva veriacich ako stáda ovečiek, ktoré chránia dominikáni v podobe svorky ostrážitých Pánových psov. V pravej časti fresky poprední rádiví svätci Dominik, Tomáš Akvinský a Peter Mučeník polemizujú s bludármi, huckajú psov proti vlkom – alegóriám heretikov –, spovedajú veriacich a ukazujú im správnu cestu k nebeskej bráne. Záhrada rajských potešení s hudbou, tancom a obračkou ovocia plynulo prechádza v záhradu nového Jeruzalema, zastavanú na horizonte nebeskými architektúrami. Korunou celej kompozície je tróniaci Kristus obklopený chórom anjelov vedených Pannou Máriou. Pred Kristom leží pripomienka večnej nebeskej omše – oltár s Baránkom a symbolmi evanjelií.

Naspäť do Košíc (obr. 40): Apokalyptického Baránka (AD) – alegóriu Spasiteľa navráteného na konci dejín – a symboly evanjelií (Mk) – brán poznania cirkvou sprostredkovanej spásy – tu niesla bránu, ktorou kazatelia vchádzali do svojho kostola. Po vstupe doň – do architektonického obrazu cirkvi – sa ocitli v záhrade nebeského Jeruzalema (V1, V2, S1, S2, K1 a K2) osadenej príbytkami svojich svätých obyvateľov (B1 a B2). Dvaja z nich, vodcovia kazateľských rádov, tu pripomínajú svoju zásluhu na záchrane cirkvi pred zrútením (F1 a F2). Vládu cirkvi

predstavuje Nebeská kráľovná (P1) tróniaca po pravici najsvätejšej Trojice (P2–P4). Najvyššie vedenie je strážené svojim pozemským zástupcom (T2) a ostrážitým Rádom kazateľov sv. Dominika (T1). Pripomínam, že Florencia tu nie je štýlovým východiskom ale ideovým zdrojom výtvarného programu, realizovaného známymi výtvarnými prostriedkami Košíc neskorého 14. storočia. Jeho témou, inšpirovanou florentskou freskou *Via Veritatis*, je *Zásluha kazateľov Rádu sv. Dominika na ochrane Rímskej cirkvi ako jedinej pravdivéj cesty k ľudskej spáse*.

5. ZÁVER

Výstavbu košického dominikánskeho kostola som osadil do stavebného boomu mesta poslednej tretiny 14. storočia na základe nálezů takých dielenských spojitostí, ktoré v danej dobe v Košiciach a na Potisi nie sú žiadnym prekvapením: Od polovice 14. storočia sa sem šírilo tvaroslovie južnonemeckých mestských hút, predovšetkým švábskogmündskej a norimerskej, rozvíjané a sprostredkované okruhmi pražskej katedrály, viedenského dómu a uhorskej metropoly. Svojrázny, funkciu pamiatky však adekvátny dekoratívny program je výsledkom spolupráce kamenárov, nesúcich tvaroslovie záveru stredoeurópskej vrcholnej gotiky, a kazateľov, šíriacich ideové učenie rímskej cirkvi, aktualizované živými kontaktmi s talianskymi rádivými centrami. Stredomorským podnetom tu zrejme bolo i rázne uplatnenie spólií, invenčne zapojených do výtarnej kompozície i ideovej koncepcie priestoru. Štúdia potvrdzuje náhľady G. Entza,¹⁶⁷⁾ považujúceho žobravé rády za hlavných nositeľov kultúrnych vzťahov stredovekého Uhorska so Stredomorím.

Za svoju originálnu architektúru vďaka Košice svojej periférnej polohe, umožňujúcej im jedinečný výber podnetov zo vzájomne nezávislých vzdialených centier.¹⁶⁸⁾ Časová priorita či rozsah stavebnej produkcie tu nie sú hodnotami, na ktorých má zmysel stavať umelecko-historickú interpretáciu. Starobylosti kostola som oproti predošlému bádaniu ubral zhruba storočie, za čo som ho vynahradil nálezom konkrétnych kultúrnych súvislostí v rovine staviteľa i stavebníka. Verím, že uchovanie a zdieľanie týchto vzťahov je najvlastnejšou podstatou každej pamiatky.

166) Popis podľa: F. Antal, *Florentské maliectvo a jeho spoločenské pozadie*. Praha 1954, s. 185–188; J. Polzer, o. c. v pozn. 150, s. 266–272.

167) G. A. Entz, *Die Baukunst der Bettelorden im mittelalterlichen Ungarn*, in: *Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art : actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art*, Budapest 1969, Tome I. Budapest 1972, s. 489–492.

168) K teórii umeleckých periférií viď J. Bakoš, *Región, periféria a umelecko-historický vývoj*, in: J. Bakoš, *Periféria a symbolický skok*. Bratislava 2000, s. 134–135.

DIE DOMINIKANERKIRCHE IN KOŠICE IN DER SLOWAKEI UND IHR STEINPLASTIK-PROGRAMM

Die Dominikanerkirche in Košice (Kaschau, Slowakei) wird traditionell für ihr ehrwürdiges Alter hochgeschätzt. Die vorliegende Studie sucht aber andere Werte in ihr – die Beziehung zur Architektur der Region und die Aussage von der Weltanschauung ihrer Bauherren. Den Ausgangspunkt für die Deutung bildet dabei das Grundpaar der aus der vorangehenden Forschung unmittelbar übernommenen, aber in Konsequenzen entwickelten Erkenntnisse – die Auswertung der mittelalterlichen Kirche als eines baulichen Ganzen sowie der Fund der Ordensikonographie der Dominikaner in ihrem bildnerischen Programm.

Die Kirche steht am Westrand des ursprünglich befestigten Stadtkerns von Košice als das einzige Hochbau-Relikt von dem mittelalterlichen Klosterkomplex. Die erste, lediglich nur kurze Erwähnung der Dominikaner in der Stadt stammt aus dem Jahr 1303. Eine an Informationen reichere Quelle stellt der Vertrag aus dem Jahr 1336 dar, laut dem die Stadt das Kloster mit einer Menge Baumaterial beschenkte. Den Ausbau der Kirche führt aber keine der Quellen wörtlich an, und daher kann man ihn nur mit Hilfe der Stilanalyse ihrer Morphologie datieren.

Die älteren Forscher werteten die Kirche unterschiedlich: Viktor Myskovský verband sie mit dem Übergangsstil um 1240, Václav Mencl mit der sächsisch-schlesisch-Zipser Baukunst um 1290, und Jaroslav Bureš mit dem Donauland und dem Anfang des 14. Jahrhunderts. Die jüngere Forschung, trotz dem Fund der baulichen Geschlossenheit der Kirche, kombinierte nur eklektisch diese drei Deutungen in eine Vorstellung von dem kontinuierlichen, aber langfristigen Ausbau von der romanisch-gotischen bis zur fortgeschrittenen nachklassischen Periode unter Wirkung verschiedener geografisch unterschiedlicher indirekter Stileinflüsse.

Mehrere von den für ihre Stilwertung wichtigen Baugliedern der Kirche waren den älteren Forschern noch nicht bekannt und von den jüngeren nicht in Frage genommen. Zu ihnen zählt das 1998 freigelegte Kirchenschiffssüdportal, in seiner Morphologie eng mit dem Portal der St. Michaelskapelle in Košice (1360-1380) zusammenhängend. Die Kapelle wird mit der süddeutschen frühparlischen Architektur verbunden, und bereits mit ihr hängt auch das Formenapparat des Rundfensters an der Chorsüdseite zusammen, das man 1982 freigelegt hat.

Im Innenraum des Chors und dem Turmuntergeschoß sind 18 Steinbildwerke erhalten – 12 Kapitelle, 3 Konsolen, 2 Baldachine und 1 Schlussstein – die verschiedene figurative Motive tragen – menschliche, tierische, pflanzliche, sowie die der Kleinarchitektur. Durch die Formenanalyse der Bauglieder – den Vergleich ihres Kerns, ihres äußeren Umrisses, der Laubplastizität, der Oberflächenmodellierung, des Verhältnisses zwischen dem Laub und dem unteren Ring, des Profils des Rings und der Anwendung der Replikation versus Nuance – lassen sich in ein klar definiertes Paar von Handschriftgruppen verteilen. Die Stilanalyse verband weiter die I. Gruppe – das Kapitell vom polygonalen Presbyteriumsabschluss und die Konsole unter dem südlichen verkürzten Dienst – mit dem pflanzlichen Naturalismus des 3. Drittels des 13. Jahrhunderts und dem sächsischen bildnerischen Ausgangspunkt. Die II. Gruppe – 11 erhaltene restliche Glieder vom Chor plus zwei Bauglieder im Turmuntergeschoß – lassen sich erst mit dem fortgeschrittenen 14. Jahrhundert, der süddeutschen Region, dem Donauland und der Dekorativplastik der Prager Kathedrale der 1370er Jahre verbinden. In dieser dominierenden Bauglieder-Gruppe lassen sich weiter zwei Untergruppen unterscheiden: die offenbar hochgotische mit klaren Werkstattbeziehungen zur Michaelskapelle in Košice und die im Geiste der zeitgenössischen zurückschauenden Tendenzen mit Zitierung von älteren Motiven (Knospendekor, pflanzlicher Naturalismus, fantastische Tiermotive).

Die im Formenapparat der Dominikanerkirche in Košice registrierten jüngeren Werkstatt-Zusammenhänge stellen in der Stadt sowie dem weiteren Theiß-Bassin keine Ungewöhnlichkeit dar. Seit Mitte des 14. Jahrhunderts verbreitete sich da die Morphologie der süddeutschen städtischen Bauhöfen, vor allem der aus Schwäbisch Gmünd und Nürnberg, wie es über die Umkreise der Prager Kathedrale, des Donaulandes und der Metropole Ungarns vermittelt wurde.

Der Autor des Beitrags sucht die Lösung der Zeitfrage darin, dass die baulich einheitliche Kirche erst später zu datieren ist, d. h. in das

Ende der Hochgotik im letzten Drittel des 14. Jahrhunderts; die älteren Glieder aus dem 3. Drittel des 13. Jahrhunderts sollte man somit für Spolien halten.

Die dargestellten Motive der Steinplastikglieder lassen sich nicht für zufällig halten. Das Ziel ihrer Darstellung und einzigartigen Anordnung war der Ausdruck eines konkreten Themas vom Ideenprogramm der Kirche. Den Schlüssel zur Erklärung dieses Themas findet man am Kapitell des nördlichen dreiteiligen Bündeldienstes. Halten wir seine Tiermotive für Hunde, bekommen wir mit dem bekannten Sujet der dominikanischen Ikonographie zu tun – mit der Allegorie der Dominikaner als der die christliche Kirche (den Weinberg des Herrn) schützenden „Domini canes“ (des Herrn Hunde). Den Ausgangspunkt der Allegorie findet man im Freskogemälde *Via veritatis* im Dominikanerkloster Santa Maria Novella in Florenz, das die Dominikaner aus Košice höchstwahrscheinlich kannten. Mit der Entstehungszeit des Florentiner Freskos 1365-1368 wird auch die Datierung der Kirche in Košice zu Ende des 14. Jahrhunderts bestätigt.

Wie jeder Christentempel stellt die Kirche der Dominikaner in Košice ein materialisiertes Abbild der Kirche dar. Die Mutter Kirche personifizierte im Hochmittelalter ebenfalls Maria, deren die Kirche eingeweiht ist. Die Mönche traten in die Kirche durch das Turmuntergeschoß ein, in dem sich die Tetramorphos-Gruppe befand – die Symbole der Evangelien als Tore der Erkenntnis der Kirche – und das apokalyptische Lamm als Fluchtpunkt ihrer Geschichte. Sie erschienen nach dem Eintritt in die Kirche in einem steinernen, mit Baldachinen als Wohnstätten ihrer Heiligen Bewohner bepflanzten Garten des himmlischen Jerusalem. Zwei Heiligen – Führer des Predigerordens – in Gestalt von Atlanten zeigen hier ihren Verdienst bei der Rettung der Kirche vor ihrem Einstürzen. Die Regierung der Kirche stellt hier an der heiligsten Stelle des Gebäudes – über dem Altar – die aus älteren Spolien (das rechte von ihnen musste der Form ihrer Krone nachträglich angepasst werden) zusammengesetzte Himmelskönigin dar an der Rechten der Allerheiligsten Dreifaltigkeit thronend. Die oberste Führung ist aus der Südseite von dem durch das dreiteilige Kapitell mit drei Reifen und Eichenlaub symbolisierten Papst als ihrem irdischen Repräsentanten, aus der Nordseite von der Allegorie des Predigerordens des hl. Dominik in Gestalt von wachsamem Hunden des Herrn flankiert. Das Ideenprogramm der Innendekoration der Kirche war von Florenz inspiriert, aber mit Ausdrucksmitteln von Košice des späten 14. Jahrhunderts ausgeführt. Sein Thema ist der Verdienst der Prediger des Ordens des hl. Dominik an dem Schutz der Römischen Kirche als eines einzigen wahren Weges zum Heil der Menschen. Dieses eigenartige, der Funktion des Denkmals aber adäquate Programm ist ein Ergebnis der Zusammenarbeit der das Formenapparat der mitteleuropäischen Hochgotik beherrschenden Steinmetze und der die durch Kontakte mit den italienischen Ordenszentren aktualisierte Ideenlehre der römischen Kirche verbreitenden Prediger. Als Mittelmeerraum-Impuls wirkte wohl auch die ausgeprägte Anwendung der mit Invention in die Bild- sowie Ideenkonzeption des Raums eingefügten Spolien. Die Deutung bestätigt das Erfassen der Bettelorden als Hauptträger der Kulturbeziehungen zwischen mittelalterlichem Ungarn und dem Mittelmeerraum.

Die Stadt Košice und ihre originale Architektur verdanken sich der peripherischen Lage im Rahmen Ungarns, die die einzigartige Auswahl der Anlässe aus verschiedenen, untereinander nicht abhängigen entfernten Zentren möglich machte. Die zeitliche Priorität oder Ausmaß der Bauproduktion sind nicht die Werte, von denen sich die kunsthistorische Deutung sinnvoll ableiten lässt. Der Verfasser hat zwar der Altertümlichkeit der Kirche gegen die vorherige Forschung etwa ein Jahrhundert abgenommen, im Gegenteil hat er das aber durch den Fund von konkreten Kulturzusammenhängen in der Ebene des Bauträgers und Bauherren entschädigt. Alles mit Idee, dass die Erhaltung und Teilung dieser Beziehungen das Ureinigste jedes Denkmals darstellen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Košice (Kaschau, Slowakei) – Dominikanerkirche, Chor, Nordwestecke (alle Fotos M. Volovár, falls nicht anders angeführt, 2017).

Abb. 2: Košice – Dominikanerkloster im städtebaulichen Kontext vom Südwestteil der befestigten Stadt. Rekonstruktion des Zustandes gegen 1500

(laut Mappe in: J. Duchoň, *Relation, analýza prameňa* [Analyse der Quelle], *Východoslovenský pravek* [Ostslowakische Urzeit] X, 2013, S. 291-330, Abb. 1, S. 292, ergänzt und korrigiert. Zeichnungen in der Studie M. Volová, falls nicht anders angeführt).

Abb. 3: Košice – Dominikanerkirche als architektonische Marktplatzkulis, *Dominikánske nám.* (Dominikanerplatz), 2017.

Abb. 4: Košice – Dominikanerkirche, möglicher Vorgang des Grundriss-austragens mit Hilfe des Klatfer-Moduls und der Rotation des Zwei- und Achtmodulquadrats.

Abb. 5: Košice – Dominikanerkirche, Nordportal, Gewändeprofilierung und Aufriss.

Abb. 6: Košice – Dominikanerkirche, Westportal, Gewändeprofilierung und Aufriss.

Abb. 7: Analogien vom Sockel, Sockelrahmen bei den Portalen und Profilierung der Portale.

a – Visegrád (Ungarn), Kapelle des Königspalats, Dienstsockel im Schiff (übernommen aus G. Buzás, s. Anm. 40, Abb. 39);

b, c – Nürnberg (Deutschland), Kirche St. Sebald, Vorhalle des südlichen Chorporals (Foto I. Megyesi, 2012) und Gewändeprofilierung des Portals der südlichen Sakristei;

d – Prag, St. Veitskathedrale, St. Wenzelskapelle, Profilierung des Nordportals (nach V. Mencl, Zit. s. Anm. 52, Abb. 138, S. 140, ergänzt).

Abb. 8: Košice – Dominikanerkirche, Südportal: a – Gewändeprofilierung und Aufriss des Portals; b – Detail vom Gewände, Zustand 2002.

Abb. 9: Košice – St. Michaelskapelle, Westportal: a – Gewände, Profilierung und Aufriss; b – Detail vom Gewände, Zustand 2016.

Abb. 10: Košice – Dominikanerkirche, Rundfenster an der Südseite des Presbyteriums (a und c laut P. Mészáros-A. Kemény, Zit. s. Anm. 62, ohne Seitenzahlen, Bildbeilage): a – vertikaler Schnitt; b – Aufriss; c – Steinmetzzeichen; d – Militärperspektive.

Abb. 11: Analogien der Steinmetzzeichen, des Grundschemas, der morphologischen Details und der Rundfensterposition: a – Košice, Steinmetzzeichen vom Chor der alten, 1884 archäologisch freigelegten St. Elisabethkirche unter dem heutigen Dom (übernommen aus: T. Juckes, Zit. s. Anm. 24, Abb. 211, S. 236); b – Worms (Deutschland), Westchor des Doms (übernommen aus: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/WormserDomNordost.jpg>); c – Reims (Frankreich), Kathedrale Notre Dame, Westfassade, Rundfenster, ohne Maßstab (übernommen aus G. Binding, Zit. s. Anm. 66, Abb. 54, S. 66); d, e – Schulpforte (Deutschland), Zisterzienserkirche, Chorsüdwand, Rundfenster (d) und Nordostecke der Vierung (d,e – übernommen aus Ch. Brachmann, Zit. s. Anm. 64, Abb. 5 und 6, S. 667, 668); f, g – Schwäbisch Gmünd (Deutschland), Heilig-Kreuz-Münster Westfassade, seitliches Rundfenster (übernommen aus dem Bildindex der Kunst und Architektur [Foto Marburg], <http://www.bildindex.de>, Abb. Nr. rhsgm88-4-06a) und Westgiebel, Maßwerk vom halbblinden Fenster, Zustand 2015; h – Wien (Österreich), Kirche Maria am Gestade, Maßwerk des Fensters in der Chorachse, ohne Maßstab (übernommen aus G. Binding, Zit. s. Anm. 66, Abb. 356, S. 313); Gelnica (Gölnitz, Slowakei), Pfarrkirche, Chor (Foto M. Janovská, 2014).

Abb. 12: Košice – Dominikanerkirche, Baudetails in der Kranzgesimshöhe: a – Kranzgesimsabschnitt, südliche Ostgiebelkonsole vom Schiff, Zustand 2015; b – Gesimsfragment in der Mauerkrone an der Nordwestseite des Chors, Zustand 2009.

Abb. 13: Analogien zu den Baugliedern aus der Mauerkrone: a – Prag, St. Veitskathedrale, Gesimsprofil vom inneren Triforium (übernommen aus: D. Libal-P. Zahradník, Zit. s. Anm. 56, Abb. 95, S. 136); b – Alba Iulia (Karlsburg, Rumänien), Sankt Michaels Kathedrale, Chorsüdseite, Kranzgesims, Zustand 2009.

Abb. 14: Košice – Dominikanerkirche, Dienste und Gewölbeteile: a – Triumphbogen, Gewändeprofilierung; b – Triumphbogen, Bogenlaufprofilierung; c – dreiteilige Bündeldienste, Profilierung; d – Presbyteriumsdienste, Profilierung; e – Schildrippe im Chor über dem Barockgewölbe, Profilierung, Zustand 2014; f – archäologisch unter der Nordmauer des Chors herausgehobener Rippenabschnitt, Zustand 2009 (Zeichnungen a-d nach S. Paulusová, Zit. s. Anm. 8, zeichnerische Dokumentierung).

Abb. 15: Analogien der runden Dienste: a – Kolín (Böhmen), St. Bartholomäuskirche, Pfeiler im Hallenhaus (übernommen aus: http://klt.rajce.idnes.cz/Kolín_chram_svateho_Bartolomeje_interiery_2015/#P1300682.jpg); b – Richiş (Reichsdorf, Rumänien), evangelische Kirche, Detail vom Scheidebogenpfeiler (Foto R. Rusnák, 2007); c – Leles (Bez. Trebišov, Slowakei), Prämonstratenserkirche, Chor, Dreiteiliger Bündeldienst, Zustand 2002.

Abb. 16: Košice – Dominikanerkirche, Nische, wohl Sakramentsschrein, in der Südostmauer des Chors, Auf- und Grundriss.

Abb. 17: Košice – Dominikanerkirche, Turmuntergeschoss, Profilierung der Bauglieder: a – Strebeböfeler an der Nordostecke des Turmes, Sockelgesims; b – Westarkade, Gewänderand; c – Ostarkade, Gewänderand; d – Kaffgesims über dem Turmuntergeschoss; e – Gesims im Turmuntergeschossinneren; f – Gewölberippe im Turmuntergeschoss (Zeichnungen d-f

nach S. Paulusová, Zit. s. Anm. 8, zeichnerische Dokumentierung).

Abb. 18: Košice, St. Michaelskapelle, Sakristei, Ostwand, Nische, wohl Sakramentsschrein (übernommen aus V. Višvader u. Koll., Zit. s. Anm. 82, Abb. 95).

Abb. 19: Košice – Dominikanerkirche: a – Längsschnitt in der Richtung Ost-West; b – Grundriss mit Teil der Klausur, ersichtlich gemachte Lage einzelner Dekorativglieder (nach R. Rusnák-M. Volová, Zit. s. Anm. 11, Abb. 4, S. 173, Abb. 13, S. 178, bearbeitet und ergänzt).

Legende der Massen und Linien: 1 – mittelalterliche Konstruktionen im Schnitt; 2 – mittelalterliche Konstruktionen in Ansicht; 3 – vorausgesetzte mittelalterliche Konstruktionen im Schnitt; 4 – vorausgesetzte mittelalterliche Konstruktionen in Ansicht, gewölbe, Obersicht, Fußboden- und Geländehöhe im Schnitt; 5 – vorausgesetzte Spur der jüngeren Phase vom Ambitus; 6 – mittelalterliche Konstruktionen in Obersicht; 7 – neuzeitliche Konstruktionen im Schnitt; 8 – neuzeitliche Konstruktionen in Ansicht und heutige Fußboden-, Gelände- und Dachebene; 9 – renaissancezeitige(?) Umfriedungsmauer der Kirche.

Legende der Abkürzungen der Dekorativglieder: P1-P4 – Kapitelle vom Presbyteriumspolygon; T1, T2 – Frieskapitelle der dreiteiligen Bündeldienste; S1, S2 – Kapitelle der verkürzten Dienste; B1, B2 – Baldachine; K1, K2 – Konsolen; F1, F2 – Kapitelle mit anthropomorphen Motiven; V1, V2 – Frieskapitelle vom Triumphbogen; AD – Schlussstein vom Turmuntergeschossgewölbe (mit Lamm Gottes); Mk – Arkadenkonsole im Turmuntergeschoss (mit dem Löwen des Evangelisten Markus).

Abb. 20: Košice – Dominikanerkirche, Verteilung der Dekorativglieder im Chor in das Paar von Handschriftgruppen auf Grund: a – der Form des Kernes; b – des gesamten Umrisses des Glieds; c – der Relieffplastizität des Motivs; d – der Modellierung der Lauboberfläche; e – Beziehung des Laubs zum unteren Ring; f – des Profils des unteren Rings; g – der Replikation versus Nuance im Rahmen der Gruppe.

Abb. 21: Košice – Dominikanerkirche, Chor, Dienstkaptelle vom Chorpolygon, Zustand 2015: a – P1 – Dienstkaptell zwischen der Nord- und Nordostwand; b – P2 – Dienstkaptell zwischen der Nordost- und Ostwand; c – P3 – Dienstkaptell zwischen der Ost- und Südostwand; d – P4 – Dienstkaptell zwischen der Südost- und Südwestwand.

Abb. 22: Stilistische Analogien der I. Gruppe von dekorativen Gliedern: a, b – Spišský Štiavnik (Slowakei, Bez. Poprad), die 1979 archäologisch herausgehobenen Kapitelle aus dem Gelände des Zisterzienserklosters, heute im Lapidarium der Arbeitsstelle des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Spišská Nová Ves (a – Zustand 2009, b – übernommen aus dem Bildindex der Kunst und Architektur [Foto Marburg], <http://www.bildindex.de>, Abb. Nr. 78736); c-e – Seňa (Slowakei, Bez. Košice-Umgebung), reformierte Kirche, Konsolen der westlichen Ecken der Emporenunterwölbung (c, d), und an der Westwand vom Schiff (e), Zustand 2015; f – Police nad Metují (Politz a. d. Mettau, Bez. Náchod), Benediktinerkirche Maria Himmelfahrt, Westportal, linkes Kapitell des äußeren Bogenlaufs (Foto A. Flidr, 2009).

Abb. 23: Košice – Dominikanerkirche, Chor, Konsolen: a – K2 – Konsole unter dem südlichen verkürzten Dienst, b – K1 – Konsole unter dem nördlichen verkürzten Dienst, Zustand 2009.

Abb. 24: Leles – Prämonstratenserklöster, ehemaliger Kapitelsaal, Nordwestecke, Gewölbekonsole, Zustand 2013.

Abb. 25: Košice – Dominikanerkirche, Kapitelle der verkürzten Dienste: a – S1, Kapitell des nördlichen verkürzten Dienstes; b – S2, Kapitell des südlichen verkürzten Dienstes (Foto P. Beňo, 2013).

Abb. 26: Beispiele der flackernden Blätter in der mitteleuropäischen Steinmetzerei: a – Marchegg (Österreich), Pfarrkirche Hl. Margarethe, Chor, Sitznische, Fries vom linken Gewände, Zustand 2015; b – Schwäbisch Gmünd, Heilig-Kreuz-Münster, Langhaus, Detail vom Nordwestpfeilerkapitell, Zustand 2015; c – Neuberg a. d. Mürz (Österreich), Zisterzienserkloster, Kapitelsaal, südwestliches Kapitell (übernommen aus: U. Chibidziura, Zit. s. Anm. 99, Abb. 111, S. 402); d-f – Košice, St. Michaelskapelle, Westfassade, Tabernakelnische, Konsole (d), Empore, nördliche Säule, Kapiteldetail (e), Dienstkaptell vom Presbyterium (f), Zustand 2009-2017.

Abb. 27: Košice – Dominikanerkirche, Frieskapitelle vom Triumphbogen: a – V1 – nördliches Kapitell; b – V2 – südliches Kapitell, Zustand 2009.

Abb. 28: Analogien zum Laubmotiv des Triumphbogens: a – Marchegg, Pfarrkirche Hl. Margarethe, Chor, Sitznische, Fries vom rechten Gewände, Zustand 2015; b – Neuberg a. d. Mürz, Zisterzienserkloster, Kapitelsaal, südwestliches Kapitell (übernommen aus: U. Chibidziura, s. Anm. 99, Abb. 113, S. 403).

Abb. 29: Košice – Dominikanerkirche, Frieskapitelle der dreiteiligen Bündeldienste: a – T1 – Kapitell vom nördlichen Dienst; b – T2 – Kapitell vom südlichen Dienst, Zustand 2015.

Abb. 30: Analogien der Tier- und Pflanzenmotive zum Kapitell des nördlichen dreiteiligen Bündeldienstes: a – Jihlava (Iglau), Minoritenkirche, Chor, Südwestwand, Kapitell von der Sitznische (Foto A. Flidr, 2008); b, c – Předklášteří (Bez. Brno-Land) Basilika Porta coeli, Westportal, Kapitell

und Sockeldetail (Foto A. Flidr, 2006); d, e – Bamberg (Deutschland, Karmeliterkloster, Kreuzgang, Kapitell (übernommen aus: <https://www.flickr.com/photos/monudet/6506973767/> und https://www.flickr.com/photos/roger_joseph/5174294020/); f-i – Prag, St. Veitskathedrale, äußeres Triforium, Kapitelle (übernommen aus: Bildindex der Kunst und Architektur [Foto Marburg], <http://www.bildindex.de>, Abb. Nr. fm1570345 [f], fm1570167 [i], und K. M. Swoboda, Peter Parler, der Baukünstler und Bildhauer. Wien 1940, Abb. 95 [g], 96 [h]); j – Schwäbisch Gmünd, Heilig-Kreuz-Münster, Schiff, Nordportal, Detail vom Bogenlauf, Zustand 2015.

Abb. 31: Košice – Dominikanerkirche, Kapitelle mit anthropomorphen Motiven an den Diensten der westlichen Chorecken: a – F2 – Kapitell in der südwestlichen Chorecke; b – F1 – Kapitell in der nordwestlichen Chorecke (Foto P. Beňo, 2013).

Abb. 32: Analogien der figürlichen und Pflanzenmotiven der westlichen Chorkapitelle: a, b – Předklášteří, Basilika Porta coeli, Westportal, Sturzkonsolen (Foto A. Flidr, 2006); c – Marchegg, Pfarrkirche Hl. Margarethe, Chor, Südseite, linke Sitznischenkonsole, Zustand 2015; d – Buda (Ofen, Ungarn), Kapitell aus dem Franziskanerkloster, Dauerausstellung des Budapester Historischen Museums (Budapesti Történeti Múzeum), Zustand 2009.

Abb. 33: Košice – Dominikanerkirche, Chor, Baldachine: a – B1 – Baldachin unter dem nördlichen verkürzten Dienst; b – B2 – Baldachin unter dem südlichen verkürzten Dienst, Zustand 2009.

Abb. 34: Analogien der Baldachine aus Sicht der älteren Forschung und aus Gesichtspunkt des morphologischen Details: a, b – Wiener Neustadt (Österreich), Minoritenkirche, Baldachine im einstigen Chor (Foto A. Flidr, 2015); c – Małujowice (Mollwitz, Polen), St. Jakobskirche, Hauptportalgewände, Baldachin (übernommen aus https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kościół_św._Jakuba_w_Małujowicach_portal_fragment2_30.07.2011_p.jpg); d – Košice, St. Michaelskapelle, Sitznische, Zustand 2009.

Abb. 35: Košice, Dominikanerkirche, Turmuntergeschoss: a – AD – Gewölbeschlussstein, Zustand 2014; b – Mk – nördliche Arkade, Konsole an der nordöstlichen Kant, Zustand 2008; c – Rekonstruktion des Durchblicks vom östlichen Kreuzgangsarm ins Turmuntergeschoss.

Abb. 36: Analogien der Dekorativglieder vom Turmuntergeschoss: a – Cluj (Klausenburg, Rumänien), St. Michaelskirche, Chorgewölbeschlussstein, heute im Lapidarium, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj, Zustand 2009; b – Prag, St. Veitskathedrale, äußeres Triforium, Konsole (übernommen aus: Bildindex der Kunst und Architektur [Foto Marburg], <http://www.bildindex.de>, Abb. Nr. fm72800); c – Prag, St. Veitskathedrale,

Vlašim-Kapelle, Tumba des Erzbischofs Jan Očko v. Vlašim (übernommen aus: K. M. Swoboda, Peter Parler, der Baukünstler und Bildhauer, Wien 1940, Abb. 84).

Abb. 37: Košice – Dominikanerkirche, Ergebnis der Stilanalyse der Dekorativelemente: Gruppe I. – Spolien aus dem letzten Drittel des 13. Jahrhunderts; Gruppe II. – die die Entstehung der Kirche in das letzte Drittel des 14. Jahrhunderts datierenden Elemente (Abkürzungen der Glieder s. Abb. 19).

Abb. 38: Hunde und Hundartige in der mittelalterlichen Kunst: a – Schulpforte, Zisterzienserkirche, Chor, nördliches Rundfenster, Detail der Glasmalerei (übernommen aus: <http://www.lda-lsa.de/typo3temp/pics/8afa9108e0.jpg>); b – Vyšší Brod (Hohenfurth, Bez. Český Krumlov [Krumau]), Zisterzienserkirche, südlicher Querschiffsarm, Portal, Tympanon (Foto A. Šerák, 2012); c – Florenz (Italien), Dominikanerkloster S. Maria Novella, ehemaliger Kapitelsaal, Ostwand, Freskogemälde Via veritatis, Detail (übernommen aus: <http://www.barnum-review.com/portfolio/elective-satanic-affinities/>).

Abb. 39: Florenz – Dominikanerkloster S. Maria Novella, ehemaliger Kapitelsaal, Ostwand, Freskogemälde Via veritatis (übernommen aus: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Way-of-salvation-church-militant-triumphant-andrea-di-bonaiuto-1365.jpg>).

Abb. 40: Košice – Dominikanerkirche, Rekonstruktion des Ideenprogramms der bildnerischen Arbeiten, die die Bedeutung des Predigerordens des hl. Dominik am Schutz des Römischen Kirche als des einzigen wahrhaften Weges zur Erlösung der Menschen propagieren.

Links von oben nach unten:

Evangelien – **Tor der Erkennung der Kirche**
Apokalyptisches Lamm – **Fluchtpunkt der Kirche**

Rechts von oben nach unten:

Regierung der Kirche

Maria, an der Rechten der Allerhl. Dreifaltigkeit thronend

Dominikaner

Kirchenwächter

Hl. Dominik

Papst

Stellvertreter der Kirche

Hl. Franziskus (v. Assisi)

Pfeiler der Kirche

Biotop der himmlischen Kirche

Der Garten von Jerusalem

(Übersetzung J. Noll)